

EKONOMICKÝ ČASOPIS

32 | 1984 | 1

8.— Kčs

Z OBSAHU

HUTNÍK, Félix: Úvahy o racionalizácii organizačnej a riadiacej štruktúry agrokomplexu ČSSR — POŽGAY, Rudolf: Modelovanie produkcie ekonomického komplexu aplikáciou aparátu ekonomickej kybernetiky — GÁL, Fedor: O niektorých otvorených problémoch prognózovania — BORZOVÁ, Alžbeta: Vlastníctvo a výrobné vzťahy — LISÝ, Ján: Globálne problémy v buržoázných koncepciách postindustriálnej spoločnosti — ŠIBL, Drahoš: Mechanizmus financovania v Európskych spoločenstvách — KALISKÝ, Juraj — STRAKA, Pavel: Analýza vzdelania a kvalifikácie pracovných síl v SSR — Recenzie — Z novej ekonomickej literatúry — Správy

Ekon. Čas., 32, 1984, č. 1, s. 1-104

15 marca 1984

Čas. 2112 *1-2-C*

Č. 45392

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
814 30 Bratislava, Klemensova 19

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Časopis pre marxisticko-leninskú ekonomickú teóriu

Ekonomický časopis prináša state a diskusné príspevky z oblasti marxistickej politickej ekonómie, plánovitého riadenia a rozvoja socialistického národného hospodárstva, teórie hospodárskej politiky, financií, ekonomiky priemyslu, poľnohospodárstva a ostatných úsekových ekonomík. Venuje pozornosť otázkam medzinárodnej socialistickej integrácie, vedecko-technickej revolúcie a využívaniu ekonomicko-matematických metód. Zaoberá sa aj ekonomikou kapitalistických a rozvojových krajín a kritikou buržoáznych ekonomických teórií. Prináša recenzie teoretických prác, správy z vedeckého života a bibliografiu.

Ekonomický časopis печатает статьи и дискуссии из области марксистской политической экономики, планового управления и развития социалистического народного хозяйства, теории экономической политики, финансов, экономики промышленности, сельского хозяйства и других отраслевых экономик. Он уделяет внимание вопросам международной социалистической интеграции, научно-технической революции и использованию экономико-математических методов. Занимается также и экономикой капиталистических и развивающихся стран равно как и критикой буржуазных экономических теорий. В журнале публикуются рецензии теоретических работ, новости из научной жизни и библиография.

Ekonomický časopis brings articles and discussion on marxist political economy, planned management and development of the socialist national economy, theory of the economic policy, finances, industrial economics, agricultural economics and other branch economics. It gives attention to the questions of the international socialist integration, scientific and technological revolution and applying of the economic-mathematical methods. It also deals with the economic problems of the capitalist and developing countries and with the critics of the bourgeois economic theories as well. It brings reviews of theoretical publications, news about the scientific life and bibliography.

Hlavný redaktor Ivan Okáli
Výkonný redaktor Jozef Markuš
Redaktorka Katarína Rybanská
Tajomníčka redakcie Naďa Proksová

Redakčná rada: Ladislav Andrášik, Michal Derco, Ivan Figura, Vladislav Garaš, Pavel Hoffmann, Filip Hronský, Michal Hronský, Jan Iša, František Jarušek, Miloslav Jirges, Milan Kodaj, Ján Kúkeľ, Adam Laščiak, Vladimír Mikuláš, Jan Přívara, Pavel Rapoš, Stefan Samson, Eduard Šarmír, Milan Šikula, Ladislav Unčovský, Ján Zervan.

Adresa redakcie: Obrancov mieru 2, 813 64 Bratislava, telefón 335761-5.

Číslo bolo redakčne spracované v októbri 1983.

OBSAH

State

HUTNIK, Félix: Úvahy o racionalizácii organizačnej a riadiacej štruktúry agrokomplexu ČSSR	3
POŽGAY, Rudolf: Modelovanie produkcie ekonomického komplexu aplikáciou aparátu ekonomickej kybernetiky	18

Diskusia

GÁL, Fedor: O niektorých otvorených problémoch prognózovania	35
BORZOVA, Alžbeta: Vlastníctvo a výrobné vzťahy	42

Konzultácie

LISÝ, Ján: Globálne problémy v buržoázných koncepciách postindustriálnej spoločnosti	54
--	----

Prehľady

SÍBL, Drahoš: Mechanizmus financovania v Európskych spoločenstvách	66
KALISKÝ, Juraj – STRAKA, Pavel: Analýza vzdelania a kvalifikácie pracovných síl v SSR	78

Recenzie

HLAVÁČEK, O.: Mezinárodní trh členských států RVHP – M. Šikula	91
MICHNIK, L.: Ekonomická efektivnost zahraničného obchodu a investícií – J. Kožehuba	94
ČANTLADZE, V. G.: Voprosy teorii finansov – J. Šelešovský – K. Šabo	96

Z novej ekonomickej literatúry

JANOK, M. – MARČEK, J.: Nákladové a cenové kalkulácie – A. Janus	99
--	----

Správy

Štatistická analýza faktorov rozvoja národného hospodárstva (D. Stratil)	101
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

ГУТНИК, Феликс: Рассуждения о рационализации организационной и управленческой структуры агрокомплекса ЧССР	3
ПОЖГАЙ, Рудольф: Моделирование производства экономического комплекса аппликацией аппарата экономической кибернетики	18

Úvahy o racionalizácii organizačnej a riadiacej štruktúry agrokomplexu ČSSR

HUTNÍK, Félix

Vplyv teórie o agrokomplexe z roku 1967 na vývin československého potravinového hospodárstva

Socialistická výstavba v Československu principiálne zmenila organizačnú a riadiacu štruktúru jeho potravinového hospodárstva. Rozdrobenú malovýrobu v poľnohospodárstve premenila na družstevnú a štátnu veľkovýrobu poľnohospodárskych surovín, avšak s podnikmi, ktoré majú prevažne viacodvetvové hospodárstvo. Potravinársky a ostatný spracovateľský priemysel sa vybudoval na báze štátneho vlastníctva výrobných prostriedkov, a to podľa jednotlivých odborov s pomerne veľkou koncentráciou výroby finálnych potravinárskych produktov (aj iných produktov, ktorých substanciou sú poľnohospodárske suroviny) v jednotlivých závodoch, podnikoch a výrobných jednotkách. Vytvorili sa silné zásobovacie a nákupné organizácie, v ktorých v súčasnosti dominuje priemyselná výroba krmív (kŕmnych zmesí) a obhospodarovanie štátnych fondov obilia. Odbory československého agrokomplexu (I. zložka — výrobcovia výrobných prostriedkov; II. zložka — poľnohospodárska prvovýroba; III. zložka — spracovatelia poľnohospodárskych surovín, obchod s potravinami a verejné i závodné stravovanie) využívajú výkony a služby pomerne rozsiahlej národohospodárskej infraštruktúry výrobného charakteru (doprava, spoje, energetika, vodné hospodárstvo) aj nevýrobného charakteru (banky, poisťovníctvo, informácie, materiálno-technické zásobovanie a i.), ktoré jestvujú na báze štátneho socialistického vlastníctva. V ich súčinnosti pracuje aj sústavne zdokonaľovaná a modernizovaná (z hľadiska obsahu, sortimentu i organizačných foriem) špecializovaná poľnohospodársko-potravinárska infraštruktúra, do ktorej patria agrochemické, opravárenské, stavebné, veterinárne, plemenárske služby, služby výpočtovej techniky, skladovanie, zásobovanie a nákup. Rozvinul sa špecializovaný základný a apli-

kovaný výskum pre jednotlivé odbory agrokomplexu, vývojové a projektové organizácie, poradenstvo, stredné a vysoké školy, zariadenia pre výchovu kvalifikovaných robotníkov a inštitúty pre doškoľovanie pracovníkov.

Súčasný československý potravinový hospodárstvo predstavuje už pomerne široký vejár výrobných a nevýrobných činností, ktoré sú začlenené do zložitej organizačnej a riadiacej štruktúry na čele s viacerými strešnými rezortnými ministerstvami. Pozoruhodnejšiu agregáciu vrcholných riadiacich orgánov (keď odhliadneme od federálnej vlády a vlád jednotlivých republík) má iba subsystém potravinového hospodárstva, ktorý v Československu označujeme ako poľnohospodársko-potravinársky komplex. Tento systém agreguje po stránke rezortného riadenia od roku 1967 všetky podniky poľnohospodárskej prvovýroby (JRD, ŠM, spoločné poľnohospodárske podniky špecializované na výrobu niektorých poľnohospodárskych surovín, individuálne hospodáriacich roľníkov, osobné pomocné hospodárstva, záhradkárov), všetky podniky potravinárskeho priemyslu, biologické, technické, stavebné, zásobovacie, výpočtové služby a výskumno-vývojové inštitúcie (aplikovaný výskum, šľachtiteľstvo, projektové organizácie, systémové poradenstvo). Do poľnohospodársko-potravinárskeho komplexu sa organizačne začleňuje aj výchova mladých kvalifikovaných pracovníkov a doškoľovanie pracovníkov jednotlivých profesií pre poľnohospodárstvo a potravinársky priemysel. Vrcholovým rezortným orgánom poľnohospodársko-potravinárskeho komplexu je Ministerstvo poľnohospodárstva a výživy ČSSR a národné ministerstvá poľnohospodárstva a výživy ČSR a SSR.¹

Postupné cieľavedomé zavádzanie nových organizačných a riadiacich štruktúr premení československé potravinové hospodárstvo na homogénny národohospodársky celok — agrokomplex. V tomto zmysle je agrokomplex v Československu ako agregovaná národohospodárska jednotka a tým aj ako praktický nástroj organizácie a riadenia moderného potravinového hospodárstva iba v začiatočnom štádiu rozvoja.

V období po XVI. zjazde Komunistickej strany Československa spája sa národohospodársky rast našej krajiny s potrebou racionálnejšie využívať obmedzené disponibilné zdroje všetkého druhu. To v plnom rozsahu platí aj o potravinovom hospodárstve. Preto inovácie organizačných a riadiacich štruktúr v potravinárskom hospodárstve tvoria významnú súčasť dlhodobých racionalizačných opatrení. Ich realizácia ide ruka v ruku s konštituovaním agrokomplexu ako modernej formy potravinového hospodárstva vyspelej socialistickej krajiny.

Agrokomplex ako objekt makroekonomickej analýzy je v Československu od roku 1967 stredobodom záujmu hlavne ekonómov s pôvodným poľnohospodárskym zameraním. Vtedy skupina ekonómov vypracovala

¹ Poľnohospodársko-potravinársky komplex zamestnával v roku 1970 približne 80 %, v roku 1975 necelých 80 % a v roku 1980 iba 75 % pracovníkov agrokomplexu.

analýzu poľnohospodársko-priemyselného komplexu a jeho postavenia v národnom hospodárstve ako študijný materiál k návrhu systému riadenia odvetví zabezpečujúcich výživu obyvateľstva. Po odstupe viac ako 16 rokov môžeme tvrdiť, že tento rozbor a prijaté opatrenia významnou mierou ovplyvnili hospodársku politiku v štvrtej a piatej päťročnici (v rokoch 1965 až 1975), ktorá správnym smerom začala regulovať výrobu potravín na základe poznania najdôležitejších vnútorných proporcií medzi jednotlivými zložkami agrokomplexu ČSSR.

Treba uviesť, že štvrtá, a najmä piata päťročnica bola doteraz v potravinovom hospodárstve Československa najúspešnejšia.² Predpoklady pre to vytvorila aj nová orientácia, resp. pohľad národohospodárov na komplex odvetví, odborov, ktoré začal zahŕňať tvoriaci sa agrokomplex.

V roku 1967 pracovalo v agrokomplexe ČSSR 29,5 % z celkového počtu pracujúcich v národnom hospodárstve. Tento podiel bol podstatne nižší ako v hospodársky vyspelých krajinách. Konštatovalo sa, že stav zamestnanosti v agrokomplexe ovplyvnila dovtedajšia orientácia na priemyselný export za import poľnohospodárskych surovín a hotových potravín, namiesto uskutočňovania takých štrukturálnych zmien vo vlastnej priemyselnej výrobe, ktoré by pomáhali racionalizovať a rozvíjať domácu poľnohospodársku výrobu. Štruktúra zamestnanosti agrokomplexu bola do značnej miery v rozpore s potrebou industrializácie poľnohospodárstva. Dve tretiny pracovníkov agrokomplexu zamestnávalo poľnohospodárstvo a iba jednu desatinu dodávateľské odvetvia — výrobcovia výrobných prostriedkov. Táto štruktúra zamestnanosti nebola v súlade s požiadavkami vyjadrenými v správe prednesenej na XIII. zjazde KSČ, v ktorej sa uvádzalo, že čoraz viac sa aj v poľnohospodárstve veda a technika stáva produktívnou silou. Jej vplyv sa prejavuje nielen v progresívnych technologických zmenách v rastlinnej a živočíšnej výrobe, ale v celej organizácii výroby poľnohospodárskeho podniku a vo vzťahoch medzi poľnohospodárstvom a ostatnými odvetviami národného hospodárstva. Práve preto úloha vyrovnáť poľnohospodárstvo na úroveň priemyslu, ako bola formulovaná na XII. zjazde, nezahŕňa len oblasť vlastného poľnohospodárstva, ale má širší dosah, dotýkajúci sa celého národného hospodárstva. Bolo treba prijať konkrétne opatrenia, aby priemysel bol adekvátnym zdrojom vedecko-technického pokroku v poľnohospodárstve. Kvalitnejšia výroba výrobných prostriedkov pre poľnohospodárstvo musí pôsobiť na zníženie počtu pracovníkov priamo v poľnohospodárskej prvovýrobe. V štruktúre agrokomplexu sa tým zvýši podiel dodávateľských odvetví na celkovom počte pracovných síl, ale

² V štvrtej päťročnici sa napríklad oproti tretej zvýšila hrubá poľnohospodárska produkcia o 19 % a v piatej päťročnici oproti štvrtej o 15,5 %. V rokoch 1966 až 1970 vyrobilo československé poľnohospodárstvo o 27 % viac obilia, vrátane kukurice na zrno, v porovnaní s predchádzajúcim päťročím. Piata päťročnica bola ešte úspešnejšia. Výroba obilia vzrástla oproti predchádzajúcej päťročnici až o 34 %. Podnety pre takéto oživenie tempa rastu poľnohospodárskej produkcie vychádzali okrem iného z lepšej nadväznosti poľnohospodárstva na dodávateľské odvetvia a výrobné služby.

hlavne na výrobnjej spotrebe poľnohospodárstva. V roku 1960 a 1965 bol podiel dodávateľských odvetví na výrobnjej spotrebe československého poľnohospodárstva 48,0 %, resp. 50,5 %.

Rozbory z roku 1967 ďalej ukázali, že výroba a spotreba potravín v Československu je v štádiu, keď sa popri ďalšom raste objemu výroby poľnohospodárskych surovín a potravín musí postupne presadzovať hľadisko kvality. To znamená, že popri intenzifikačných vkladoch do poľnohospodárskej výroby (tu sa očakáva väčšia pomoc priemyslu a výrobných služieb) treba rozvíjať potravinársky priemysel, obchod s potravinami a verejnú i závodnú stravovanie. Táto požiadavka prezentovala potrebu rešpektovať náročnosť spotrebiteľov a vyrábať potraviny vyššej a vyrovnanej kvality z kvalitnejších poľnohospodárskych surovín. Znamenala aj ďalšiu výstavbu maloobchodnej siete potravín, verejného a závodného stravovania. V konečnom dôsledku sa takto predvídala zákonitá premena štruktúry zamestnanosti i hodnoty potravín v prospech III. zložky agrokompexu.

Ako vidieť, agrokompex (v zmysle komplexného pohľadu na výrobu, predaj, a čiastočne i spotrebu potravín) „vystúpil“ na hospodársku scénu Československa a hneď spôsobil nemalé presuny nielen v ekonomickom myslení, ale aj v praktickej orientácii národného hospodárstva.

V prvom rade makroekonomický rozbor agrokompexu (vývin štruktúry zamestnanosti, tvorby hodnoty finálnej potravinárskej produkcie v jednotlivých zložkách agrokompexu) prispel k formulovaniu cieľa sebestačnosti československého potravinového hospodárstva. Išlo o významný medzník vo vývine národného hospodárstva ČSSR. Dosiahnutie sebestačnosti výroby potravín mierneho pásma (pre výrobu ktorých máme vhodné pôdno-klimatické podmienky) je cieľom, ktorý od XIV. zjazdu KSČ aktivizuje úsilie poľnohospodárov, potravinárov, obchod s potravinami, zariadenia verejného i závodného stravovania a dodávateľov výrobných prostriedkov a výrobných služieb, ako aj príslušnú vedecko-výskumnú základňu. Najskôr XIV. zjazd KSČ vytýčil smernicu krytí prírastok spotreby potravín domácou produkciou, čo znamenalo zachovanie dosiahnutého stupňa sebestačnosti. XV. zjazd KSČ sa uzniesol zvýšiť celkovú sebestačnosť. Túto úlohu podčiarkol aj XVI. zjazd KSČ, a najmä 4. zasadnutie ÚV KSČ v októbri 1981.³

³ Na základe výpočtu podielu domácej produkcie na energetických jednotkách potrebných pre výživu obyvateľstva v povojnovom období, od roku 1948 klesal stupeň sebestačnosti Československa v potravinách z 91,8 % až na najnižší, ktorý bol v roku 1962, keď dosiahol 72,7 %. Po tomto roku sa stupeň sebestačnosti meraný uvedeným spôsobom rok po roku zvyšoval a v rokoch 1967 až 1969 dosiahol postupne úroveň 88,5 %, 90,6 % a 91,3 %. [HOUSKA, V. a kol.: Vývoj zemědělství a výživy v Československu. Praha, SEVT 1971, tabulková část, s. 3.] Stupeň sebestačnosti, vyrátaný na základe bilančného salda zahraničného obchodu so všetkými potravinami, resp. potravinárskymi substrátmi, dosiahol v roku 1965 88,2 %, v roku 1970 92,5 % a v roku 1975 93,0 %. Vo štvrtej a piatej päťročnici pri celkovom raste spotreby potravín na jedného obyvateľa sa teda stupeň sebestačnosti československého potravinového hospodárstva zvyšoval, čo priaznivo ovplyvnilo celé národné hospodárstvo krajiny.

Pozorné sledovanie vývinu sebestačnosti výroby hlavných poľnohospodárskych surovín z národohospodárskeho hľadiska ukázalo nedostatky rozvoja dodávateľských odvetví agrokomplexu. Naturálnu sebestačnosť v obilí dokázalo Československo v rokoch 1961 až 1975 zvýšiť zo 77,0 % na 91,9 % a v mäse zo 70,3 % na 97,3 %. Vyšší stupeň sebestačnosti v obilí a v mäse sa však budoval na čoraz väčšej závislosti od dovozu krmív, výliskov, živočíšnych múčok, hnojív, chemických ochranných prostriedkov, biofaktorov a iných materiálov. Teda dovoz sa presúval z potravinárskych surovín na intenzifikačné faktory pre poľnohospodársku prvovýrobu, a to na kapitalistické trhy. Takto sa prejavila nevyhovujúca proporcionalita medzi zložkami agrokomplexu a potreba rozvinúť na širšej základni spoluprácu v rámci krajín RVHP.

Poznanie štruktúry zamestnanosti v jednotlivých zložkách agrokomplexu a jej komparácia s vývinom a stavom v niektorých hospodársky vyspelých krajinách viedla k užitočným záverom pre reguláciu celkovej perspektívnej zamestnanosti v agrokomplexe ČSSR. Československo je vo vývinovom štádiu, ktoré je charakteristické tým, že jeden pracovník, ktorý pribudne v nepoľnohospodárskych zložkách agrokomplexu (v I. a III. zložke), nahradzuje viac ako jedného poľnohospodára. V dôsledku toho celková zamestnanosť v agrokomplexe v istom období klesá. Napríklad v rokoch 1967 a 1975 z poľnohospodárskej prvovýroby ubudlo 196 000 pracovných síl a celkový prírastok v nepoľnohospodárskych zložkách agrokomplexu predstavoval 61 100 pracovníkov. Z toho rezultuje substitučný pomer 1:3,2 (jeden nepoľnohospodársky pracovník nahradil 3,2 pracovníkov v poľnohospodárskej prvovýrobe). Substitučný pomer má klesajúcu tendenciu. Zapríčiňuje ju vyrovnávanie technicko-technologickéj úrovne medzi jednotlivými zložkami agrokomplexu a vyrovnávanie kvalifikácie ich pracovníkov. Pri zámene 1:1 sa zamestnanosť v agrokomplexe stabilizuje a v ďalšom období môže dôjsť k jej rastu.⁴

Rozbor agrokomplexu a jeho medziodborových a medziodvetvových vzťahov už v roku 1967 (i v neskorších rokoch) dokázal, že ide skutočne o živú národohospodársku „bytosť“, ktorá ako špecificky diferencovaná organizačná štruktúra stojí a padá na čoraz intenzívnejšej interakcii me-

{PYTEL, J. — CZESANÝ, S.: Faktorová analýza výroby v zemědělsko-průmyslovém komplexu v letech 1960—1979. Praha, SPK 1981, s. 31.}

⁴ Vypočítané podľa údajov z publikácie DIVILA, E. a kol.: Zemědělsko-průmyslový komplex a funkce jeho základních složek. Praha, EÚ ČSAV 1978, s. 310.

Klesajúca tendencia substitučného pomeru sa jasne prejavila aj na Slovensku v 70. rokoch. Podľa výsledkov terénneho výskumu bol substitučný pomer za SSR v období 1970—1975 1,70, v rokoch 1975—1980 0,89, čo dáva za celé obdobie 1970—1980 hodnotu 1,24. Koncom 70. rokov dosiahol vývin celkového počtu pracovníkov agrokomplexu SSR zlomový inflexný bod, v ktorom sa prechádza z celkového poklesu na celkový prírastok pracovníkov. V roku 1980 bol celkový počet pracovníkov slovenského agrokomplexu približne opäť na úrovni roku 1975, oproti roku 1977 v ňom pribudlo takmer 27 tisíc pracovníkov (index 104). Pozri MARKUŠ, J. a kol.: Hospodársky mechanizmus riadenia agrokomplexu. Bratislava, Príroda (v tlači).

dzi dodávateľmi výrobných prostriedkov a služieb, poľnohospodármi, spracovateľmi poľnohospodárskych surovín, pracovníkmi obchodu, verejného a závodného stravovania. Táto refaz tvorí uzavretý celok, ktorý ako taký musí vystupovať voči ostatnému národohospodárskemu a spoločenskému okoliu. V tomto kontexte teória agrokomplexu a výsledky jej hospodárskeho uplatňovania dokazujú neživotnosť starých hospodárskych teórií o dvoch typoch hospodársky vyspelých krajín: jedny by sa mali vyvíjať ako poľnohospodársko-priemyselné a druhé ako priemysleno-poľnohospodárske. Touto teóriou boli po druhej svetovej vojne zaťažení aj niektorí národohospodári v Československu. Poddimenzované poľnohospodárstvo (stupeň jeho sebastačnosti, ako sme už uviedli, sa znižoval) mal v rastúcej miere nahradzovať vývoz hlavne strojárskeho produktov, teda nepriame poľnohospodárstvo. Svetové skúsenosti po druhej svetovej vojne presvedčivo dokazujú, že všetky krajiny, nevynímajúc ani tie, ktoré majú relatívne najlepšie predpoklady pre rozvoj priemyselnej výroby, musia z rýdzo ekonomických hľadísk optimálne využívať základ materiálo-technickej základne agrokomplexu — poľnohospodársku prvovýrobu. V zásade ide o nevyhnutnosť využiť jestvujúci fond poľnohospodárskej pôdy, vidiecke obyvateľstvo a osídlenie.

Poľnohospodárstvo sa stalo zdrojom moderného národohospodárskeho rastu krajín. Na jednej strane uvoľňuje potenciálne možnosti pre rozvoj nových odvetví priemyslu, stavebníctva, výrobných služieb (ich výstavbu zabezpečuje pôdou, pracovnými silami a v určitom období aj finančnými zdrojmi akumulácie), a na strane druhej rozširuje surovinovú bázu pre spracovateľský priemysel, pre rozvoj kapacít obchodu, verejného a závodného stravovania. Plné využitie potenciálnych zdrojov poľnohospodárstva (ktoré vedie k čo najvyššiemu stupňu sebastačnosti vo výrobe základných poľnohospodárskych surovín), však závisí od dobrého fungovania spätnej väzby s „uvoľnenými“ činnosťami v priemysle, stavebníctve, službách, v spracovateľskom priemysle, v obchode a i. V tejto relácii je agrokomplex stabilizačným faktorom národného hospodárstva a mobilizuje vnútorné zdroje a vedecko-technický pokrok spojený s ich exploataciou. Z národohospodárskeho hľadiska nie je zanedbateľné, že agrokomplex Československa je schopný racionálne zužitkovať kvalifikovanú prácu okolo jednej tretiny pracujúcich krajiny.

Exponovali sme niektoré reálie z hospodárskeho života ČSSR po roku 1967, aby sme predstavili jeho agrokomplex v strategickom kontexte národohospodárskeho rastu krajiny. Agrokomplex v Československu mení svoju ekonomickú kvalitu tým, že rastie výrobná spotreba poľnohospodárstva v dôsledku rastu poľnohospodárskej produkcie, ale aj v dôsledku prebiehajúcej substitúcie ľudskej živej práce poľnohospodárov priemyselnými výrobnými prostriedkami a výrobnými službami. Poľnohospodárstvo Československa odoberá výrobky a výkony zo všetkých šestnástich priemyselných odvetví. Objem výstupov poľnohospodárskej produkcie do jednotlivých odvetví priemyslu sa medzi rokmi 1967 a 1977

zvýšil o 68 %. Potravinársky priemysel spracoval v roku 1980 78,5 % z objemu týchto výstupov a krmivársky priemysel až 17,1 %.⁵

Viac ako 90 % objemu spotrebovaných potravín v ČSSR sprostredkúva trh. Preto agrokomples Československa musí venovať sústavnú starostlivosť budovaniu a skvalitňovaniu siete predaja potravín a verejného i závodného stravovania. Odzrkadľuje sa to aj na zamestnanosti v tzv. službách pre konzumentov (tak sme nazvali zamestnancov v obchode s potravinami a vo verejnom i závodnom stravovaní).⁶

Agrokomples ČSSR sa od roku 1967 rozvinul v zmysle zväčšovania podielu zamestnanosti aj v protismernom toku potravín, teda „proti prúdu“. Pracovníci služieb pre poľnohospodárstvo a potravinársky priemysel (bez pracovníkov vo výskume, orgánov nadpodnikového riadenia a inšpekcie) majú napríklad v SSR už temer rovnaký podiel na celkovej počte pracovníkov agrokomplesu ako spracovatelia poľnohospodárskych surovín.⁷

Uvedené údaje o zmenách proporcií v potravinovom hospodárstve ČSSR jednoznačne potvrdzujú záver o potrebe stále dokonalejšej koordinácie medzi jednotlivými zložkami a odbormi agrokomplesu na národohospodárskej rovine. Aj v Československu, podobne ako v ZSSR, sa v posledných rokoch stretávame s návrhmi na premenu agrokomplesu na národohospodársku plánovaciu jednotku, ktorá by sa postupne mala formovať aj ako osobitná organizačno-riadiaca jednotka na makroekonomickej úrovni s relevantným mikroekonomickým podhubím.

Teoretické základy jednej alternatívy perspektívnej organizačnej a riadiacej štruktúry agrokomplesu ČSSR

Vychádzame z toho, že terajšia organizačná a riadiaca štruktúra národného hospodárstva ČSSR je založená na princípe delby práce výrobných a nevýrobných činností, ktoré sa postupne osamostatnili a koncentrovali tak, že si objektívne vynútili zastrešenú hierarchiu organizačnej a tým aj riadiacej štruktúry. Takto vznikol *rezortný typ organizácie a riadenia*. Na jeho čele stoja ministerstvá, ktorých činnosť pro-

⁵ Uvádzané údaje pozri PYTEL, J. — CZESANÝ, S.: C. d., s. 27 a n.; PYTEL, J.: Zemědělsko-průmyslový komplex. Plánované hospodářství. 1981, č. 3, s. 19—33.

⁶ Napríklad v agrokomplesu SSR pracovalo v podnikoch služieb pre konzumentov potravín v roku 1980 o 55 % viac pracovníkov ako v roku 1970. V rokoch 1970 až 1980 ubudlo z poľnohospodárskej prvovýroby SSR 120 000 pracovníkov, avšak v ostatných zložkách agrokomplesu ich prírúdlo zhruba 97 000 a z nich až 53,5 % začalo pracovať v obchode s potravinami a v spoločnom stravovaní. Na 100 poľnohospodárov v roku 1970 pripadlo 21 pracovníkov týchto služieb a v roku 1980 už takmer 44. Pri spracovaní poľnohospodárskych surovín sa zamestnanosť zvyšuje iba menšou mierou. Preto na 1 potravinára v SSR pripadlo v roku 1970 1,67 a v roku 1980 2,27 pracovníkov týchto služieb. [HUTNÍK, F.: Systava a funkcia služieb v agrokomplesu SSR. Ekonomické rozhľady, 1981, č. 5, s. 181—185.]

⁷ V roku 1970 bol ich podiel na celkovej počte pracovníkov agrokomplesu SSR 7 % a v roku 1980 10 %. V rokoch 1970 a 1980 sa počet pracovníkov týchto služieb zvýšil o 38 %. [HUTNÍK, F.: C. d., s. 181—185.]

porcionálne (v zmysle alokácie pracovných síl, materiálových a finančných zdrojov) regulujú a sledujú vrcholné plánovacie a štátne orgány SSR, ČSR a ČSSR. Tento typ organizačnej a riadiacej štruktúry využíval a využíva ekonomické prednosti koncentrácie výrobných a nevýrobných činností klasického charakteru. Mal a má hospodárske úspechy vo výrobných odvetviach, ktoré sa prejavujú rastom produktivity živej a spoločenskej práce a v raste objemu príslušnej produkcie a výkonov.

Spoločenská delba práce však rozširuje sortiment činností, ktoré sa v danej sústave rezortov ekonomicky osamostatňujú. Ako také korešpondujú s určitým obmedzeným počtom obdobne samostatných dodávateľov výrobcov a výkonov a s ešte viac zúženým počtom odberateľov ich výrobkov, výkonov alebo služieb. Takýto vývin spravidla spôsobuje:

1. Zväčšovanie „vzdialenosti“ výrobcu (resp. organizácie, služby) od konečného spotrebiteľa, ktorým je občan krajiny.

2. Zložité, ale predaš špecificky diferencované odberateľsko-dodávateľské vzťahy, ktoré sú stále intenzívnejšie v rámci *neformalizovaných osobitných vertikál*, ktoré sa utvárajú medzi jednotlivými rezortmi. Tým sa vytvára akási *tieňová organizačná a riadiaca štruktúra* s dominujúcimi prvkami vertikálneho prepojenia.

Myslíme si, že ide o dve základné príčiny, ktoré nás nútia uvažovať o novej inštitucionalizácii medziodvetvových komplexov a v ich rámci aj o ďalšom konštituovaní agrokomplexu. Klasická rezortná organizačná a riadiaca štruktúra môže pri očakávanom vývine iba s narastajúcimi ťažkosťami zabezpečovať potrebné a racionálne hospodárske proporcie pre finálne produkty a služby určené spotrebiteľovi — občanovi krajiny. Primárnu možnosť disproporcií nachádzame v jestvujúcej organizačnej a riadiacej štruktúre. Preto sa usilujeme eliminovať prvú príčinu a priblížiť organizáciu a riadenie čo najbližšie ku konečnej spotrebe alebo použitiu. Ponúka sa už formujúca sa tieňová organizačná a riadiaca štruktúra s charakteristickým vertikálnym prepojením, ktoré celý národohospodársky systém racionalizuje. Išlo by o princíp delby práce pri uspokojovaní jednotlivých potrieb (alebo ich homogénnych skupín) spotrebiteľa, resp. používateľa.

Je celkom jednoznačné, že ide o diametrálne odlišné poňatie organizácie a riadenia národného hospodárstva v porovnaní s doterajším. Príkláňame sa k jeho postupnej aplikácii, hoci sme si vedomí toho, že stretne viaceré úskalia. S klasickou rezortnou organizáciou a riadením sú spojené špecifické „rezortné“ metódy plánovania, materiálno-technického zásobovania, financovania investičnej výstavby a prevádzky, subvencovania, hmotnej zainteresovanosti podnikov, závodov, prevádzok a jednotlivých pracovníkov, resp. ich skupín. Tieto odlišnosti majú základ v špecifickosti rezortnej výrobnéj a nevýrobnéj činnosti, pre ktorú historicky vytvárali vhodnú hospodársku klímu. Túto klímu však pri predpokladanej reštrukturalizácii treba upraviť, zosúladiť, aby v plnom rozsahu prispievala k novej súdržnosti vertikálne organizova-

ných činností. Po novom treba pospájať reťaz hospodárskych záujmov každej národohospodárskej vertikály, a to v dôsledku rešpektovania požiadavky maximálne uspokojovať potreby spotrebiteľov. Táto účelová funkcia socialistického národného hospodárstva by sa mala presadzovať na jednotlivých úsekoch finálnej spotreby ako parciálna účelová funkcia. Účelový typ (typ finálnej spotreby) organizácie a riadenia národného hospodárstva si vynúti prestavbu pôvodných ministerstiev, plánovacích komisií, ale aj, a predovšetkým, resp. s dajakým časovým predstihom, prestavbu mikrosféry každej novotvoriacej sa národohospodárskej vertikály — medziodvetvového komplexu.

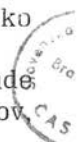
Aké nádeje a očakávania vkladáme do tejto perspektívnej organizačnej a riadiacej štruktúry národného hospodárstva?

1. Poučení vývinom potravinového hospodárstva zisťujeme, že k najväčším a najčastejším „nedorozumeniam“, k akýmisi hospodárskym skratom, ktoré sú spojené so stratami na množstve a kvalite surovín a polotovarov v ich výrobnotechnologickom toku do kanálov konečnej realizácie finálneho produktu, resp. jeho spotreby, dochádza na stykoch tieňovej organizačnej štruktúry (vertikálnej štruktúry) potenciálne jestvujúcich medziodvetvových komplexov. Tieto hospodárske skraty a straty by mohla nová organizácia podstatne zmenšiť. Odôvodňujeme to tým, že by sa stotožnil prirodzený výrobnotechnologický tok (napríklad potravín) s organizáciou a riadením.

2. Rátame s čiastočnou úpravou jestvujúceho rozdelenia disponibilných zdrojov výroby a pracovných síl a s racionálnejšími proporciami medziodvetvových komplexov. Základom nových proporcií (ktoré budú kvantitou a kvalitou konzistentnejšie ako v terajšej rezortnej organizačnej a riadiacej štruktúre) bude už spomínaný výrobnotechnologický tok. Už tým by malo dôjsť k efektívnejšiemu využitiu disponibilných zdrojov. Efekt novej organizácie by riadenie malo znásobiť tým, že by jednotným smerom zacielenilo hospodársky záujem všetkých účastníkov vertikál a hmotnú zainteresovanosť jednotlivých podnikov a jednotlivcov viazalo aj na konečný efekt činnosti vertikály. Odôvodňujeme to hlavne tým, že by sa synchronizoval prirodzený výrobnotechnologický tok s hmotnou zainteresovanosťou podnikov a jednotlivcov.

3. Do prirodzeného výrobnotechnologického toku by sa organickejšie začlenili špecializované výskumné, projektové, vývojovo-overovacie pracoviská. Tým by sa linka: veda — vývoj — výroba — použitie stotožnila s organizačnou a riadiacou vertikálou. Došlo by k plynulejšiemu uplatňovaniu vedecko-technických poznatkov v hospodárskej praxi. Hmotná zainteresovanosť výskumu a vývoja by sa, prirodzene, viazala na finálne hospodárske úspechy príslušnej vertikály. Efekt tohto spojenia by sa preukázal v rýchlejšej inovácii finálnych produktov alebo výkonov, ako aj v používanej technike a technológii.

4. Vo výrobných medziodvetvových komplexoch (vertikálach) bude možné organizovať uzavreté hmotné spätné väzby recirkuláciou zdrojov.

a tým znižovať straty na surovinách, ktoré sa dajú komplexne využiť. Táto hospodárska výhoda novej organizácie a riadenia prinesie úžitok aj v podobe ozdravovania životného prostredia.

Formovanie medziodvetvových komplexov je viac v teoretickej ako v praktickej polohe. Výnimku tvorí iba agrokomplex, hoci aj on je v Československu iba v začiatkoch. Ukazuje sa, že názory teoretikov sa veľmi diferencujú a v hospodárskej praxi nebadáť výraznejšie úsilie inovovať jestvujúcu organizačnú a riadiacu štruktúru.

Princiipiálna prestavba organizačných a riadiacich štruktúr na národohospodárskej rovine iste nie je úlohou najbližšej budúcnosti. K takému kroku sa treba pripraviť hlavne po stránke výskumno-teoretickej. Pri rozpracúvaní metodicko-metodologických otázok agrokomplexu v Československu najviac poznatkov o medziodvetvových komplexoch priniesli práce Ekonomického ústavu ČSAV. Progresívne prístupy tohto ústavu vidíme v tom, že agrokomplex skúmajú ako jeden z novotvoriacej sa sústavy medziodvetvových komplexov. To im umožnilo dospieť k významnému metodologickému záveru. Agrokomplex a s ním aj ostatné národohospodárske komplexy majú tzv. konzistentné a polyvalentné zložky. V aplikácii na agrokomplex, konzistentné zložky tvoria tie komponenty komplexu (výrobného a nevýrobného charakteru), ktoré historicky vznikli, jestvujú a rozvíjajú sa v bezprostrednej spojitosti so zabezpečovaním výživy obyvateľstva; ich rozvoj je životne spojený s plnením špecifického cieľa agrokomplexu. Tvoria jeho aktívne zložky. Stupeň ich súdržnosti (konzistencie) je rozhodujúci pre prejavenie sa všetkých funkcií agrokomplexu. Sú objektom sústavnej a úzkej koordinácie, k čomu je potrebný jednotný systém riadenia. Ostatné zložky — tzv. polyvalentné — nie sú komplexotvorné a patria do iných medziodvetvových komplexov (do dopravného, palivovo-energetického a pod.). K agrokomplexu majú v podstate normatívny vzťah, a to prostredníctvom normatívov dodávok, ktoré určí národohospodársky plán.⁸

Polyvalentné zložky jednotlivých komplexov tvoria materiálny základ pre výrobnotechnologickú väzbu komplexov do jednotného systému, ktorým je národné hospodárstvo krajiny. Ich prostredníctvom medziodvetvové komplexy komunikujú navzájom.

Aplikácia týchto princípov na agrokomplex viedla autorov spomínaného ústavu k rozlišovaniu agrokomplexu ako plánovacej jednotky a jednotky organizačno-riadiacej. Z hľadiska národohospodárskeho plánovania by mal agrokomplex vystupovať v širokej a úplnej odvetvovej a odborovej súvislosti, pretože plán bilancuje zdroje medzi všetkými zložkami agrokomplexu. Ide o súbor konzistentných a polyvalentných zložiek. Z hľadiska organizácie a riadenia sa však žiada inštitucionalizácia jednotnej koordinácie a riadenia, vytvorenie vertikálne integrovanej organizačnej a riadiacej štruktúry.

⁸ DVHA, E. a kol.: C. d.

Krátko charakterizovaná metodológia skúmania medziodvetvových komplexov a v ich rámci agrokomplexu je v súlade s našim myšlienkovým postupom pri logickom odôvodňovaní premeny rezortnej organizácie a riadenia národného hospodárstva. Domnievame sa, že agrokomplex v Československu má predpoklady na to, aby sa pri plánovaní jeho ďalšieho rozvoja využili niektoré experimentálne formy vertikálnej prepojenej organizácie a riadenia. To súvisí s mimoriadne náročnou národohospodárskou funkciou agrokomplexu [zabezpečovať a skvalitňovať relatívne vysokú úroveň spotreby potravín] a s možnosťou využiť nové formy vertikálnej kooperácie a integrácie v záujme ďalšieho rozvoja najmä výrobných služieb pre poľnohospodárstvo a potravinársky priemysel, a tým rozšíriť a zintenzívniť tok vedecko-technických poznatkov do potravinového hospodárstva krajiny.

Najbližšie kroky pre prestavbu organizačnej a riadiacej štruktúry agrokomplexu ČSSR

V šiestej päťročnici si československé poľnohospodárstvo neudržalo tempo rozvoja, ktoré bolo charakteristické pre piatu päťročnicu. Vonkajšie a vnútorné príčiny viedli k významným opatreniam, ktoré upravili proporcie rozvoja rastlinnej a živočíšnej výroby v siedmej päťročnici tak, aby sa na najnižšiu mieru obmedzil dovoz krmných substrátov (predovšetkým zrna) a aby sa tempo rastu živočíšnych produktov synchronizovalo s domácou výrobou krmív všetkého druhu. Obmedzili sa aj prírastky vkladov do intenzifikačných faktorov rozvoja poľnohospodárstva a objemy investícií sa prispôbili národohospodárskym možnostiam. Aj potravinové hospodárstvo ČSSR vstúpilo do etapy, ktorú charakterizuje intenzívny spôsob exploatacie obmedzených zdrojov rastu potravinárskej produkcie.

V súčasnej situácii by nebolo prezieravé frontálne prebudovať jestvujúcu organizačnú a riadiacu štruktúru potravinového hospodárstva. Organizačnú a riadiacu štruktúru vytvorenú v celom rozsahu potravinovej vertikály treba však rozhodne lepšie využiť, a to hlavne úpravou ekonomických väzieb medzi jej účastníkmi tak, aby sa podstatne zlepšila hospodárnosť výroby finálnych potravinárskych produktov a aby sa z doteraz nevyužitých rezerv zvýšil aj objem a kvalita ich výroby. Bez tohto kroku nie je mysliteľná ani budúca inovácia organizačných a riadiacich štruktúr, a najmä jej úspech. Ide o podstatné oživenie hospodárskeho záujmu na výsledkoch činnosti každého jednotlivca, závodu, podniku, VHJ, výskumného, overovacieho a iného pracoviska.

Východisko by mal tvoriť potenciálny pól — organizátor vertikálnej kooperácie a integrácie — potravinársky priemysel. Vyššia aktivita spracovateľov poľnohospodárskej suroviny sa očakáva najmä preto, lebo zdokonalená sústava plánovitého riadenia poľnohospodárstva a výživy z roku 1982 obmedzuje počet direktívne ukladaných nákupných úloh

pre poľnohospodárske podniky a opiera sa o dlhodobu koncipované odberateľsko-dodávateľské vzťahy medzi poľnohospodármi a špecializovanými podnikmi potravinárskeho priemyslu (teda o nami charakterizovanú tieňovú organizačnú a riadiacu štruktúru).

K tomu, aby sa táto zásada zdokonalenej sústavy riadenia presadila, treba prepojiť okruh nákupných cien poľnohospodárskych produktov s okruhom veľkoobchodných cien potravinárskych komodít. Prvé ovplyvňujú ekonomiku poľnohospodárskych podnikov, druhé ekonomiku potravinárskych podnikov. Pôsobenie doteraz platných cien na výrobcov suroviny a jej spracovateľov, kooperujúcich partnerov nevedlo pri všetkých produktoch rovnakým smerom, čo zhoršovalo optimálne zhodnocovanie poľnohospodárskej suroviny a brzdilo bezodpadové technológie.

Na základe poznatkov získaných experimentovaním riadenia efektívnosti a kvality v hydinnárskom priemysle sa v roku 1981 rozhodlo vytvoriť vo VHJ potravinárskeho priemyslu tzv. integračný fond. Ide o neinvestičné prostriedky, ktorými by mali potravinárske podniky zainteresovať poľnohospodárov na požadovanom množstve a kvalite poľnohospodárskych surovín. Integračný fond má zohrať doplnkovú úlohu stimulatéra pre výrobcov suroviny. Rozhodujúcimi nástrojmi pôsobiacimi na rast objemu a požadovanú štruktúru dodávok poľnohospodárskych surovín sú nákupné ceny a prírastkové prémie. V budúcnosti je potrebné uvažovať aj o ďalších možnostiach priameho vplyvu spracovateľov na dodávky kvalitných poľnohospodárskych surovín. Napríklad tým, že časť spoločenských zdrojov vymedzených ako prémie, príplatky za vyššie dodávky alebo za lepšiu kvalitu suroviny, prideliť sa jednotlivým VHJ potravinárskeho priemyslu, ktorých podniky by ich priznávali svojim dodávateľom. Uvažovať by sa malo aj o potrebe tvoriť v potravinárskom priemysle osobitné zdroje investičnej povahy, ktoré by sa účelovo použili na integračné akcie.

Uvedené návrhy a opatrenia sledujú hospodárske upevnenie potravinárskeho priemyslu, čo je základným predpokladom pre ich aktívnejšiu rolu pri organizácii vyšších foriem spolupráce, ktoré by mohli perspektívne vyústiť do osobitnej organizačnej štruktúry špecializovaných potravinových vertikál. Očakávame, že postup týmto smerom bude súčasne krokom k prechodu od územno-administratívneho princípu riadenia potravinového hospodárstva (najmä jeho poľnohospodárskej prvovýroby) na princíp výrobový. To znamená, že postupne „doslúžia“ okresné a krajské poľnohospodárske správy v ich doterajšom obsahovom zameraní. Takýmto spôsobom sa presadí racionalizácia organizačných a riadiacich štruktúr na podklade výrobo-technologického toku jednotlivých druhov potravín.

Kooperačnú a integračnú aktivitu potravinárov by mala podporiť poľnohospodárska prvovýroba prostredníctvom väčšej koncentrácie výroby jednotlivých poľnohospodárskych surovín v podnikoch a závodoch.

Účinnejšiu spoluprácu s poľnohospodárskymi prvovýrobcami očaká-

vame aj od všetkých organizácií a podnikov služieb. V ich vzájomnom vzťahu je nemálo rozhodujúcich miest, ktoré brzdia prevod vedecko-technických poznatkov do poľnohospodárskej a potravinárskej praxe. Od neodkladnej úpravy ekonomických vzťahov na tomto úseku očakávame, že sa posilní aj vertikálna kooperácia, resp. integrácia potravinového hospodárstva. Potrebné sú opatrenia, ktoré by viac ako doteraz garantovali kvalitu použitých osív a sadív v poľnohospodárskej prvovýrobe, biologického materiálu použitého plemenárskymi podnikmi, skfmených kŕmnych zmesí, kvalitu opráv strojov a zariadení. Každý úsek týchto služieb má svoje špecifiká a garancie kvality svoje úskalia a problémy. Preto sa musia rozmanité opatrenia najprv experimentálne overiť pred ich masovým uplatnením.

Hlbšie zamyslenie si žiada hospodárska klíma v podnikoch jednotlivých druhov biologických a technických služieb, ktorá v niektorých prípadoch pôsobí protismerne a neharmonizuje s hospodárskym záujmom odberateľa služby. Opäť ide o akési autonómne okruhy, napríklad medzi STS a OPS, krmivárskym priemyslom na jednej strane a poľnohospodárskymi podnikmi na strane druhej.⁹

Ukazuje sa, že aj dobre odôvodnená a uplatnená organizačná štruktúra hocijakej služby sa progresívne presadí a prejaví len vtedy, keď pre ňu platné ekonomické pravidlá (upravujúce jej vzťah voči odberateľovi, voči štátnemu rozpočtu a medzi jej zamestnancami) podporujú hlavný zmysel jej existencie.

Pre spoločnosť sú skupiny pracovníkov oddelených spoločenskou deľbou práce do jednotlivých článkov potravinovej vertikály z aspektu zabezpečovania výživy obyvateľstva čiastkovými pracovníkmi, z ktorých nik nevyrába konečný produkt, ale iba sa zúčastňuje na jeho zhotovení. Preto štruktúra hospodárskych väzieb medzi jednotlivými zložkami, odbormi agrokomplexu a v ich rámci aj väzby hmotnej zodpovednosti by sa mali odvíjať z národohospodárskeho aspektu. Spoločnosť má záujem na efektívnej reprodukcii potravín ako konečného produktu. Preto všetky zložky potravinovej vertikály majú vyvíjať výrobo-hospodársku a inú činnosť v záujme čo najlepšieho národohospodárskeho efektu, ktorým je dostatok kvalitných a relatívne lacných potravín. Nejednotné hospodárske usmerenie jednotlivých článkov (ich zacielenie len na ekonomický efekt po hranice ich podniku, odboru, VHJ), bez nadväznosti na konečný spoločenský efekt, je často národohospodársky neúčinné. Čo sa zhospodárni v jednom článku, vychádza často navnivoč v článku nasledujúcom.

⁹ Poľnohospodárske podniky v šiestej päťročnici v dôsledku troch poveternostne nepriaznivých rokov a vzrastu cien vstupov realizovali menšie zisky než v predchádzajúcej päťročnici a zaznamenali pokles miery rentability voči vloženým nákladom i zálohovaným výrobným fondom. Naproti tomu organizácie technických služieb a krmivársky priemysel takéto hospodárske dôsledky nepocítili a úroveň zisku udržali alebo zvýšili. Opravárenské kapacity STS a OPS sa využívali nedostatočne, kým v poľnohospodárskych podnikoch sa rozširovali.

Dosiaľ nevyzretým prvkom organizačno-riadiacej štruktúry poľnohospodársko-potravinárskeho komplexu, ktorý sa utvoril pri uplatňovaní rozmanitých foriem čiastkových kooperácií medzi poľnohospodárskymi podnikmi, sú kooperačné združenia pôsobiace v kooperačných obvodoch. Na územnom princípe združujú JRD a ŠM spravidla na rozlohe 15 až 30 tisíc ha poľnohospodárskej pôdy. Nemajú štatút právneho subjektu. Ich orgánom je kooperačná rada, pri ktorej pracujú príslušné komisie zo zástupcov členských organizácií. Postavenie územných kooperačných združení sa iba postupne vyjasňuje. Pri proklamovanej zásade, že základným článkom poľnohospodárskej výroby zostávajú podniky štátneho a družstevného sektora (najmä JRD a ŠM), orgány kooperačného združenia v nijakom prípade nepredstavujú nový riadiaci stupeň (medzi OPS a poľnohospodárskymi podnikmi). Ich hlavným zmyslom je koordinovať v kooperačnom obvode okresu udomácnené formy medzipodnikovej, tzv. horizontálnej kooperácie a prispievať k zmierňovaniu hospodárskej diferenciacie členských podnikov. Pri rešpektovaní princípu hospodárskej samostatnosti členských podnikov orgány kooperačného združenia môžu vystupovať iba v úlohe pomocníka, a nie priameho „dirigenta“ jednotlivých výrobných procesov v poľnohospodárskych podnikoch. Perspektívne by mali zohrať kladnú úlohu aj pri organizovaní vertikálnej kooperácie.

Terajšie zložky a organizácie agrokomplexu, pôsobiace v rezorte Ministerstva poľnohospodárstva a výživy ČSSR, ČSR a SSR, môžu významnou mierou prispieť k harmonickejšiemu organizačnému a hospodárskemu zopätiu podnikov výrobných a nevýrobných služieb, poľnohospodárskej prvovýroby, potravinárskeho priemyslu a tým aj k vyššej efektívnosti pri výrobe potravinárskych produktov. Pôjde o racionalizáciu, pre ktorú rozhodujúce predpoklady vytvára aplikácia teoretických poznatkov o agrokomplexe ako modernej formy potravinového hospodárstva.

РАССУЖДЕНИЯ О РАЦИОНАЛИЗАЦИИ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ И УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ АГРОКОМПЛЕКСА ЧССР

ГУТНИК, Феликс

С 1967 г. в Чехословакии постепенно проводятся теоретические знания об агрокомплексе в широкую практику производства, продажи и потребления продовольствия. На основе этих знаний намечались цели экономической независимости и образовались обоснованные пропорции между составными частями агрокомплекса. Агрокомплекс нашел применение в стратегическом контексте народохозяйственного роста Чехословакии.

В ЧССР до сих пор имеет силу ведомственный тип организации и управления для отдельных отделов агрокомплекса. Практически несколько ведомств отвечает за плановые задачи продовольственного хозяйства. Автор объясняет теоретические основы перспективной организационной и управленческой структуры агрокомплекса, которая должна преодолеть ограничения современной ведомственной организации и способствовать более высокой общественной эффективности продовольственного хозяйства страны.

Предлагаемое изменение может проходить только постепенно. Постепенность основана на более категорическом и лучшем использовании упорядоченных хозяйственных отношений между участниками продовольственного хозяйства, которые поощряют хозяйственный интерес на результатах деятельности всякого работника, всякого предприятия и исследовательской организации. При этом однако должна проводиться оценка их вклада из аспекта общественной пользы конечных продовольственных продуктов. Важным элементом подготовки перспективной организационной и управленческой структуры агрокомплекса автор считает применение новых договорных отношений между сельско-хозяйственными предприятиями с одной стороны и продовольственными предприятиями и обслуживающими организациями с другой стороны.

REFLECTIONS ABOUT THE RATIONALIZATION OF AN ORGANIZATIONAL AND MANAGEMENT STRUCTURE IN THE AGROCOMPLEX OF THE ČSSR

HUTNÍK, Félix

Since the year 1967, the theoretical knowledge of agrocomplex (agri-business) is being spread to wide areas of foodstuffs production sale and consumption in ČSSR. Self-sufficiency was attained on this basis and a justified proportion was formed among the parts of agrocomplex. Agrocomplex was played a strategic role in the growth of the national economy.

Until now a departmental type of organization and management for the different branches of agrocomplex has been in use in ČSSR. Practically, several departments are responsible for the planned works of the foodstuffs economy. The author explains the theoretical basis of a perspective organization and management structure of agrocomplex, which could overcome the limitations of temporary departmental organization and could lead to a higher social efficiency of the foodstuffs economy.

The proposed change can only be gradual. This gradual change is based on a more decisive and better utilization of economic connections between the participants of foodstuffs economy, which revive economic interest by the result of the activities of every worker, each enterprise and research organization. At the same time an evaluation of their contribution must be linked to the social benefit of the final food production. The author considers that the use of a new input-output relationships within the agricultural enterprises at one side and food-processing plants and service organizations at the other side is an important element in the preparation of a perspective organizational and management structure of agrocomplex.

Modelovanie produkcie ekonomického komplexu aplikáciou aparátu ekonomickej kybernetiky

POŽGAY, Rudolf

1. Úvod

Pre súčasnú etapu budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti je charakteristické neustále narastanie nárokov vo všetkých oblastiach jej činnosti, najmä však na úseku ekonomiky. Súbežne so zvyšovaním nárokov a narastaním zložitosti úloh sa kladú vyššie požiadavky na kvalitu riadenia a plánovania hospodárstva. Kvalitatívne nové podmienky si vyžadujú „jednak ďalej rozvíjať a prehĺbovať tie prvky sústavy plánovitého riadenia, ktoré plnia svoju aktívnu funkciu pri zvyšovaní efektívnosti spoločenskej výroby, jednak uplatňovať nové prvky, ktoré ... budú výrazne podporovať rast efektívnosti a kvality všetkej práce“ [1, s. 6].

Uplatňovanie nových vedeckých prvkov v plánovaní, bez ktorých by bolo ťažké na úrovni splniť úlohu stanovenú XVI. zjazdom KSČ „... zvýšiť kvalitu plánu a dosiahnuť vyšší stupeň zladenosti hospodárskej činnosti“ [2], je úlohou, pred ktorou stoja plánovacie orgány a vedecko-výskumná ekonomická základňa. Jej riešenie je však ťažko realizovateľné bez ďalšieho rozvoja ekonomicko-matematických metód a ich účinnejšieho využívania prostredníctvom výpočtovej techniky, predovšetkým v rámci budovania automatizovaných systémov plánových výpočtov (ASPV) a automatizovaných systémov riadenia (ASR). Predmetný článok vychádza z výsledkov aplikovaného výskumu, s cieľom prispieť prostredníctvom ekonomicko-matematických metód ku skvalitneniu plánovania, a to predovšetkým v oblasti zabezpečenia efektívnosti a proporcionálnosti plánov, ktorá patrí medzi ťažiskové v procese zvyšovania účinnosti opatrení v sústave plánovitého riadenia.¹

¹ V Súboře opatrení sa k tomuto problému uvádza: „Zvyšovanie účinnosti všetkých opatrení v sústave plánovitého riadenia musí viesť aj k sústavnému zvyšovaniu kvality plánov (hlavne pokiaľ ide o proporcionálnosť a efektívnosť) ...“ [1, s. 6].

2. Formulácia úlohy

Predmetom skúmania je problematika plánovania výroby na národohospodárskej úrovni v určitom ekonomickom komplexe. Ekonomickým komplexom budeme rozumieť účelné zoskupenie konečného počtu výrobných jednotiek, medzi ktorými existujú vzájomné vecné väzby. Výrobnými jednotkami môžu byť podniky, výrobo-hospodárske jednotky [VHJ], odvetvia alebo rezorty. Z praktického hľadiska však budeme na výrobné jednotky nazeráť ako na odvetvia alebo rezorty, pretože na národohospodárskej úrovni sa v súčasnosti len výnimočne plánuje a pracuje na úrovni VHJ a nižšej.²

Obsahovou náplňou vecných väzieb sú vzájomné dodávky produktov medzi výrobnými jednotkami.

Problém, ktorý budeme v ďalšom riešiť, možno formulovať do nasledovnej úlohy:

Nech sú v jednotlivých rokoch určitého plánovacieho obdobia vopred stanovené požiadavky z okolia ekonomického komplexu na produkciu každej z výrobných jednotiek komplexu. Úlohou je určiť celkový objem výroby vo výrobných jednotkách pri zabezpečení:

- a) vnútornej vybilancovanosti výroby v rámci komplexu,
- b) efektívnosti výroby výrobných jednotiek.

Na zabezpečenie bilančnej rovnováhy medzi výrobnými jednotkami využijeme aparát ekonomickej kybernetiky. Pritom sa budeme opierať o základné práce [6; 7; 11]. Požiadavkou ekonomickej efektívnosti budeme rozumieť technicko-ekonomickú efektívnosť³ výroby. Na jej zabezpečenie, z hľadiska zásady racionálneho hospodárenia, budeme vychádzať z kritéria minima nákladov nevyhnutných na realizáciu požadovanej produkcie. Uplatnenie uvedeného kritéria je v súlade s cieľovým prístupom vyjadreným v podobe plánovaných požiadaviek okolia komplexu voči výrobným jednotkám komplexu. Na tieto účely použijeme metódu merania ekonomickej efektívnosti výroby na základe vlastných výkonov [4; 5], modifikovanú z hľadiska cieľového prístupu [10]. Sama metóda však nepatrí do kategórie optimalizačných metód, a to predovšetkým preto, že sa v nej nepracuje s cieľovou funkciou. Je to však v praxi plánovania

² Uvedené vymedzenie obsahu výrobnej jednotky však neznamená, že by v článku opísaný spôsob plánovania výroby ekonomického komplexu nebolo možné aplikovať aj na iné usporiadanie vertikálnych vzťahov a spôsobov plánovania, než je v súčasnosti. Ako príklad možno uviesť úvahy a diskusie, ktoré v súvislosti so zdokonaľovaním hospodárskeho mechanizmu prebiehajú v našej ekonomickej literatúre (pozri napr. [8; 9; 12]), o možnostiach a výhodách takého usporiadania vertikálnych vzťahov, v rámci ktorých by plánovacie centrum prichádzalo priamo do styku s VHJ, bez medzičlánku tvoreného rezortmi, a to aj s možnosťou prechodu na dialógový spôsob plánovania. V tejto súvislosti uvažované zmeny v mechanizme plánovania by umožňovali využiť ďalej opísaný aparát predovšetkým pri koordinácii plánov VHJ alebo iných jednotiek vytvárajúcich určitý ekonomický komplex.

³ Blížšie o rozdiely ekonomickej efektívnosti a technicko-ekonomickej efektívnosti pozri napr. [4, s. 22].

prakticky jediná metóda, pomocou ktorej možno posudzovať efektívnosť výroby výrobných jednotiek zároveň s určením takých charakteristík výroby v nich, ktoré zaručujú jej efektívnosť v zmysle kritérií stanovených metódou.

3. Kybernetický opis činnosti komplexu

Základná rovnica charakterizujúca činnosť výrobných jednotiek komplexu⁴ v čase má tvar:

$$y_i(p + \tau_i) = T_i \cdot s_i(p) \quad i = 1, 2, \dots, N, \quad (1)$$

kde

$y_i(p) = /y_{i1}(p), y_{i2}(p), \dots, y_{iN}(p)/'$ je výstupný vektor, ktorého prvky $y_{ij}(p)$, $j = 1, 2, \dots, N$ označujú objem výroby v časovom okamžiku p smerujúcej z i -tej do j -tej výrobných jednotiek;

$s_i(p) = /s_{i1}(p), s_{i2}(p), \dots, s_{iN}(p)/'$ je vstupný vektor, ktorého prvky $s_{ij}(p)$, $j = 1, 2, \dots, N$ označujú objem výrobných jednotiek v časovom okamžiku p dodanej z j -tej výrobných jednotiek;

T_i — transformácia charakterizujúca činnosť výrobných jednotiek v zmysle spôsobu premeny vstupného vektora $s_i(\cdot)$ na výstupný vektor $y_i(\cdot)$;

τ_i — doba reakcie výrobných jednotiek, t. j. čas, ktorý uplynie medzi zmenou vstupného vektora $s_i(\cdot)$ na výstupný vektor $y_i(\cdot)$;

N — počet výrobných jednotiek komplexu.

Na základe vzťahu (1) môžeme rovnice charakterizujúce činnosť všetkých jednotiek komplexu zapísať v maticovom tvare:

$$\begin{pmatrix} y_1(p + \tau_1) \\ \vdots \\ y_N(p + \tau_N) \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} T_1 & & \\ & \ddots & \\ & & T_N \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} s_1(p) \\ \vdots \\ s_N(p) \end{pmatrix} \quad (2)$$

alebo

$$Y(p + \tau) = T \cdot S(p), \quad (3)$$

kde $\tau = \max_i \tau_i$.

Podľa predpokladu existujú medzi výrobnými jednotkami komplexu vecné väzby. Presnejšie povedané, väzby medzi výstupmi z výrobných jednotiek na jednej strane a vstupmi do výrobných jednotiek na druhej strane. Potom možno zostrojiť [7, s. 18—25] takú maticu B , ktorej prvky sú rovné 0 alebo 1, že v rámci komplexu platí:

$$S(p) = B \cdot Y(p), \text{ resp. } Y(p) = B' \cdot S(p), \quad (4)$$

kde B' je matica transformovaná k matici B .

Potom rovnica (3) má tvar:

$$Y(p + \tau) = P \cdot Y(p), \quad (5)$$

kde $P = T \cdot B$

⁴ V tejto časti bez ujmy na všeobecnosti neuvažujeme s okolím komplexu.

Rovnicu (5) nazveme rovnicou činnosti komplexu. Z rovnice činnosti komplexu bezprostredne vyplýva, že τ vyjadruje dĺžku trvania jedného výrobného cyklu komplexu.

Problém vybilancovanosti výroby a spotreby výrobných jednotiek komplexu vedie k otázkam rovnováhy a stabilnosti komplexu. Komplex je v stave rovnováhy, ak $Y(p) = Y = \text{konšt.}$, t. j. je rovnosť medzi objemom výroby na začiatku činnosti komplexu $Y(p)$ a po skončení činnosti $Y(p+\tau)$. V stave rovnováhy nedochádza v priebehu času k zmenám objemov výroby z dôvodov nevybilancovanosti. Je zrejmé, že v stave rovnováhy je aj spotreba konštantná, t. j. $S(p) = S$.

Stabilný je taký komplex, ktorý, ak sa nenachádza v stave rovnováhy, v priebehu času k tomuto rovnovážnemu stavu smeruje.

V stave rovnováhy má rovnica činnosti komplexu (5) tvar:

$$Y = P \cdot Y \quad (6)$$

Matematické vyjadrenie stabilnosti komplexu je:

$$\lim_{p \rightarrow \infty} Y(p) = Y, \quad (7)$$

kde Y vyjadruje stav rovnováhy.

Preskúmame podmienky stabilnosti. Označme $\Delta Y_p = Y(p) - Y$. Nech ΔY_p je nevelkou odchýlkou od stavu rovnováhy. Ďalej predpokladajme, že transformácia T , resp. P má prvú deriváciu. Potom na základe rovnice činnosti komplexu (5) dostaneme:

$$\Delta Y_{p+\tau} = \left[\frac{\delta P}{\delta Y(p)} \right] Y(p) = Y \cdot \Delta Y_p \quad (8)$$

Hľadanie riešenia diferenciálnej rovnice (8) v tvare $\Delta Y_p = \sum_j K_j \lambda_j^p$ vedie k charakteristickej rovnici

$$\left| \left[\frac{\delta P}{\delta Y(p)} \right] Y(p) = Y \cdot \lambda^{-\tau} - I \right| = 0 \quad (9)$$

Analýzou riešenia charakteristickej rovnice (9) dostaneme nasledovné nevyhnutné a postačujúce podmienky stabilnosti komplexu [7, s. 57]:

1. v komplexe existuje aspoň jedna spätná väzba,⁵ (9.1)

2. pre všetky korene rovnice (9) platí $|\lambda_j| < 1$. (9.2)

Druhá podmienka stabilnosti znamená, že spätná väzba má vlastnosti kompenzácie, oslabenia zmeny stavov na vstupe do výrobnej jednotky.

Skúmanie podmienky (9.2) na základe výpočtu koreňov charakteristickej rovnice (9) však býva v praxi niekedy obťažné. Použitie výpočtovej

⁵ Spätnou väzbou sa rozumie taká väzba medzi výrobnými jednotkami, keď v rámci určitej postupnosti väzieb medzi výrobnými jednotkami, napr. $V_i \rightarrow V_k \rightarrow V_l \rightarrow V_m$, je určitá výrobná jednotka spojená väzbou s výrobnou jednotkou, ktorá jej v rámci danej postupnosti predchádza, napr. $V_i \rightarrow V_k \rightarrow V_l \rightarrow V_i$.

techniky umožňuje s výhodou skúmať stabilitu komplexu na základe vzťahu (7).

Definujme si pomery:

$$w_{ij}^p = \frac{y_{ij}(p+\tau)}{y_{ij}(p)}. \quad (10)$$

Potom vzťah (7) je ekvivalentný vzťahu

$$\lim_{p \rightarrow \infty} w_{ij}^p = 1 \quad i, j = 1, 2, \dots, N. \quad (11)$$

V praxi však stačí, aby vzťah (11) bol splnený s určitou vopred stanovenou presnosťou ε , kde ε je malé číslo. Podmienku stability považujeme za splnenú, ak od určitého p_0 pre všetky $p > p_0$ platí

$$1 - \varepsilon < w_{ij}^p < 1 + \varepsilon, p > p_0; i, j = 1, 2, \dots, N \quad (12)$$

a potom $Y(p_0)$ možno považovať, s danou presnosťou, za stav rovnováhy komplexu.

Uvedený opis činnosti komplexu a stanovenie podmienok stability zodpovedá takému prístupu (zdrojový prístup), pri ktorom sa vychádza zo strany vstupov $\{s_j\}$ a určujú sa výstupy $\{y_i\}$. Pri cieľovom prístupe k modelovaniu činnosti výrobných jednotiek je potrebné na základe výstupov $\{y_i\}$ určiť vstupy $\{s_i\}$. Z pohľadu cieľového prístupu dochádza k nasledovnej modifikácii vzťahov (1) — (12).

Rovnica činnosti výrobných jednotiek komplexu má tvar:

$$s_i(p) = Z_i \cdot y_i(p + \tau_i), \quad (13)$$

kde Z_i je transformácia charakterizujúca činnosť výrobných jednotiek v zmysle spôsobu premeny výstupného vektora $y_i(\cdot)$ na vstupný vektor $s_i(\cdot)$.

Ak existuje k transformácii T_i inverzná transformácia T_i^{-1} , môžeme položiť $Z_i = T_i^{-1}$ a potom rovnica činnosti výrobných jednotiek (13) má tvar:

$$s_i(p) = T_i^{-1} \cdot y_i(p + \tau_i). \quad (14)$$

Vychádzajúc zo vzťahu (14) má rovnica činnosti komplexu (5) pri cieľovom prístupe tvar:

$$Y(p) = P^{-1} \cdot Y(p + \tau), \quad (15)$$

kde $P^{-1} = B' \cdot T^{-1}$ a

$$T^{-1} = \begin{pmatrix} T_1^{-1} & & & \\ & \ddots & & \\ & & \ddots & \\ & & & T_N^{-1} \end{pmatrix}$$

V súvislosti s rovnicou (15), ako aj rovnicami (13) a (14), je potrebné si uvedomiť, že pri opise činnosti komplexu premenná p , ktorá charakterizuje čas, „ide“ do minulosti, t. j. od cieľového času $p + \tau$ sa znižuje každým uskutočneným výrobným cyklom o hodnotu τ . Na základe rovnice (15) možno činnosť komplexu pri viacnásobnom opakovaní výrobných cyklov⁶ zapísať vzťahom:

$$Y(p - k \cdot \tau) = P^{-k} \cdot Y(p),$$

kde k označuje počet uskutočnených výrobných cyklov a

$$P^{-k} = \underbrace{P^{-1} \cdot P^{-1} \dots P^{-1}}_k$$

Z hľadiska skúmania podmienok stabilnosti komplexu charakterizovanej rovnicou (15) sa, za predpokladu existencie prvej derivácie T^{-1} , v podstate nič nemení, pretože po formálnej stránke je rovnica (15) totožná s rovnicou (5).

Pri cieľovom prístupe má matematické vyjadrenie stabilnosti komplexu (7) tvar:

$$\lim_{p \rightarrow -\infty} Y(p) = Y, \quad (16)$$

takže vzťah (11) je:

$$\lim_{p \rightarrow -\infty} w^{p,j} = 1 \quad i, j = 1, 2, \dots, N; \quad (17)$$

kde

$$w^{p,ij} = \frac{y_{ij}(p)}{y_{ij}(p + \tau)}. \quad (18)$$

4. Charakteristika metódy merania efektívnosti výroby pomocou vlastných výkonov

Metóda merania ekonomickej efektívnosti výroby na základe vlastných výkonov sa zakladá na *súbore ukazovateľov ekonomickej efektívnosti* [4, s. 147] (ďalej len *súbor*) obsahujúcom ukazovatele z finančného plánu, plánu výroby a odbytu, plánu práce a miezd a plánu reprodukcie základných prostriedkov. V rámci aplikovanej metódy sa pracuje spolu s 30 absolútnymi a relatívnymi ukazovateľmi, ktoré sú rozdelené do nasledujúcich vzájomne súvisiacich a prepojených oblastí [5, s. 31]:

⁶ Nemusí nás mýliť skutočnosť, že pri viacnásobnom opakovaní výrobných cyklov čas „ide“ do minulosti, počnúc cieľovým stavom. Naším cieľom je nájsť rovnovážny stav komplexu z hľadiska jeho činnosti, t. j. v našom prípade z hľadiska objemov produkcie, bez ohľadu na faktor času, s ktorým sa pri simulácii výrobných cyklov pracuje.

- produktivita práce a mzdová relácia,
- štruktúra vlastnej činnosti,
- účinnosť a využitie výrobných fondov,
- materiálová náročnosť a nákladovosť,
- rentabilita,
- vplyv vedecko-technického pokroku na efektívnosť.

Medzi ukazovateľmi má dominantné postavenie ukazovateľ *vlastné výkony* definovaný vzťahom:

$$Q = C - S = R + V + PSZ + FN + Z, \quad (19)$$

- kde
- Q — sú vlastné výkony,
 - C — výkony,
 - S — spotreba materiálu
 - R — réžia,
 - V — mzdy,
 - PSZ — príspevky na sociálne zabezpečenie,
 - FN — finančné náklady,
 - Z — zisk.

Dôležitosť ukazovateľa *vlastné výkony* (Q) vyplýva z jeho vlastností, priestorovej a časovej aditívnosti pri pomerne širokom zachytení rozsahu výrobnéj činnosti výrobnéj jednotky. Medzi absolútnymi a relatívnymi ukazovateľmi existujú v rámci vnútornej štruktúry súboru ukazovateľov funkčné závislosti a väzby, pomocou ktorých je možné danou metódou:

- a) analyzovať vývoj v minulosti,
- b) prognózovať hodnoty ukazovateľov súboru.

Okrem absolútnych a relatívnych ukazovateľov sa v metóde pracuje s parametrami a normatívmi, pomocou ktorých možno ovplyvňovať výsledky analýzy alebo prognózy. Sú to tieto exogénne zadávané parametre:

- spoločensky žiadúce tempo rastu priemerných zárobkov,
- minimálna úroveň pomeru rastu produktivity práce k rastu miezd,
- tempo poklesu podielu finančných nákladov z vlastných výkonov,
- tempo rastu podielu základných prostriedkov strojových zo základných prostriedkov celkom.

Podstatou analýzy je porovnávanie stavu a vývoja výrobnéj jednotky v jednotlivých oblastiach súboru k optimalizovanému stavu a vývoju vyššej agregácie vzniknutej ako agregát všetkých analyzovaných výrobných jednotiek. Optimalizačné kritérium vychádza z princípu zabezpečenia rovnakej rentability vlastných výkonov pre výrobné jednotky s najväčšou a najmenšou mzdovou náročnosťou (pomer miezd k vlastným výkonom). Súčasťou analýzy je aj vypočítanie tzv. kritériálnych ukazovateľov a ich porovnanie s ich normovanými hodnotami, ktorých veľkosť je stanovená buď empiricky na základe sledovania vývoja v minulosti, alebo priamo na základe platných a známych relačných vzťahov.

Pri prognóze, ktorá sa opiera o výsledky tak analýzy stavu výrobnjej jednotky v predchádzajúcom časovom okamžiku (napr. roku), ako aj o jej minulý vývoj, na základe zadaných hodnôt exogénnych parametrov a za každú výrobnú jednotku aj ukazovateľov L — počet pracovníkov a V — mzdové prostriedky na prognózované obdobie, vypočítavajú, sa ostatné hodnoty absolútnych a relatívnych ukazovateľov súboru. Pri prognóze sa berú do úvahy reálne možnosti vývoja výrobných jednotiek.

Z hľadiska našich potrieb sa zameriame práve na oblasť prognózovania, pomocou ktorého budeme modelovať, resp. simulovať činnosť výrobných jednotiek (transformácie T_i , $i = 1, 2, \dots, N$) v plánovanom období pri zabezpečení efektívnosti výroby. Prognózu hodnôt ukazovateľov súboru za i -tú výrobnú jednotku (transformácia T_i) možno znázorniť schémou 1.

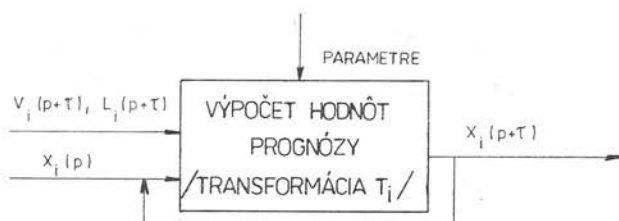

Schéma 1

Vysvetlivky: $X_i(p)$ — vektor, ktorého zložky sú hodnoty ukazovateľov súboru i -tej výrobnjej jednotky v čase p ,

$V_i(p)$ — hodnota ukazovateľa *mzdy* i -tej výrobnjej jednotky v čase p ,

$L_i(p)$ — hodnota ukazovateľa *počet pracujúcich* i -tej výrobnjej jednotky v čase p .

Zo schémy 1 vyplýva, že hodnoty vektora $X_i(p)$ ukazovateľov súboru, v ktorom sú obsiahnuté aj ukazovatele výroby tovaru a výrobnjej spotreby meranej pomocou ukazovateľa spotreby materiálu, je potrebné poznať len pre $p = 0$, pretože ďalšie hodnoty sú známe na základe spätnej väzby.

Z hľadiska aplikácie cieľového prístupu, na rozdiel od zdrojového, bolo potrebné uvedený spôsob prognózovania modifikovať. Teoretickým východiskom bola aplikácia tzv. vety o pevnom bode, známej z funkcionálnej analýzy. Pri modifikovanom spôsobe je exogénne zadávanou veličinou cieľová hodnota ukazovateľa výroby tovaru $\{Y\}$ a na základe tejto hodnoty sa menia ostatné hodnoty ukazovateľov zo súboru ukazovateľov. Pre prognózované obdobie sa zadávajú aj približné hodnoty ukazovateľov mzdové prostriedky $\{V\}$ a počet pracovníkov $\{L\}$, ktoré sa však v rámci modifikovaného spôsobu prognózovania menia. Zmysel prognózovania v modifikovanej metóde spočíva v tom, že umožňuje ur-

čít veľkosť nákladov na vopred stanovený objem produkcie meranej prostredníctvom ukazovateľa *výroba tovaru*, pri zohľadnení kritérií ekonomickej efektívnosti. To znamená, že modifikovaný spôsob realizuje inverznú transformáciu T_i^{-1} .⁷

Modifikovaný postup prognózovania pre i -tú výrobnú jednotku je znázornený na schéme 2.

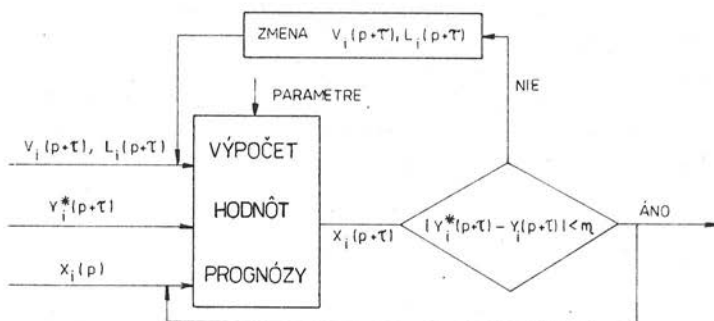

Schéma 2

Vysvetlivky: $X_i(p)$ — vektor hodnôt ukazovateľov súboru i -tej výrobnéj jednotky v čase p ,

$V_i(p)$ — hodnota ukazovateľa *mzdy*,

$L_i(p)$ — hodnota ukazovateľa *počet pracujúcich*,

$Y_i^*(p)$ — cieľová hodnota ukazovateľa *výroby tovaru*,

$Y_i(p)$ — vypočítaná hodnota ukazovateľa *výroby tovaru*,

η — požadovaná presnosť výpočtu.

5. Modelovanie výroby v komplexe strojárstva

Spôsob riešenia problému formulovaného v časti 2 budeme ilustrovať na príklade tvorby návrhu ročného plánu v komplexe strojárstva, pozostávajúceho z troch výrobných jednotiek ($N = 3$) — odvetví V_i :

- ťažké strojárstvo (V_1),
- všeobecné strojárstvo (V_2),
- elektrotechnický priemysel (V_3).

Pri tvorbe návrhu ročného plánu budeme pritom bezprostredne pracovať s údajmi za dve časové obdobia — roky, ktoré si označíme indexmi $t = 1, 2$. Indexu $t = 1$ bude prislúchať východiskový rok, za ktorý

⁷ Z hľadiska diskutovaných zmien v mechanizme plánovania by ideálnou bola taká situácia, keby jednotlivé výrobné jednotky dokázali v relatívne krátkom čase (rádovo hodiny alebo dni) určiť vstupy potrebné na zabezpečenie výstupov požadovaných plánovacím orgánom, t. j. namiesto simulácie, resp. odhadu transformácie T_i^{-1} na úrovni plánovacieho orgánu by táto bola určovaná priamo vo výrobných jednotkách. Tým by sa vytvorili predpoklady pre podstatné skvalitnenie plánovania na základe dialógového prístupu pri zabezpečovaní už spomínaných atribútov cieľovosti, efektívnosti a proporcionálnosti.

sú údaje tvorené očakávanou skutočnosťou, a indexu $t = 2$ cieľový rok, ktorý obsahuje údaje o vlastnom návrhu plánu na príslušný rok.⁸

Vzhľadom na to, že súčasná plánovacia metodika neumožňuje riešiť stanovenú úlohu presne v takej podobe, ako je uvedená v časti 2, bolo ju potrebné čiastočne modifikovať.⁹ Upravená formulácia úlohy je takáto:

V rámci komplexu strojárstva je potrebné pri tvorbe návrhu ročného plánu stanoviť hodnotu ukazovateľa odbytu celkom, na základe ktorého sa určí ukazovateľ výroba tovaru. Pre cieľový rok ($t = 2$) sú zadané hodnoty ukazovateľa *odbyt pre okolie (komplexu)*, ktorý predstavuje požiadavku okolia voči výrobným jednotkám komplexu. Pri zabezpečení efektívnosti výroby je potrebné vnútorne vybilancovať produkciu na základe ukazovateľov odbytu pre výrobnú spotrebu výrobných jednotiek.

Budeme ďalej vychádzať z nasledovných predpokladov:

1. Nebudeme uvažovať s dobou reakcie komplexu, pretože existujúca plánová metodika nemá dost podkladov pre jej zistenie. Z praktických dôvodov preto položíme $\tau = 1$.

2. Budeme predpokladať, že v čase $t = 1$ je komplex v stave rovnováhy.

Vychádzajúc zo základnej rovnice (1), charakterizujúcej činnosť výrobných jednotky, môžeme pre každú výrobnú jednotku v komplexe strojárstva jej činnosť zapísať v tvare nasledovnej rovnice:

$$O_i(t, p + 1) = T_i \cdot S_i(t, p) \quad \begin{array}{l} i = 1, 2, 3 \\ t = 1, 2 \\ p = 0, 1, 2 \dots \end{array} \quad (20)$$

kde

$$O_i(t, p) = \sum_{j=0}^3 o_{ij}(t, p); \quad S_i(t, p) = \sum_{j=0}^3 s_{ij}(t, p)$$

Symbol $O_i(t, p)$ označuje hodnotu ukazovateľa odbytu celkom príslušnej výrobných jednotky V_i , ktorá pozostáva z týchto zložiek:

$o_{i0}(t, p)$ — odbyt pre okolie komplexu;

$o_{ij}(t, p)$, $j = 1, 2, 3$ — odbyt pre výrobnú spotrebu zodpovedajúcich výrobných jednotiek V_j komplexu.

Symbol $S_i(t, p)$ označuje hodnotu ukazovateľa výrobná spotreba pozostávajúcu zo zložiek:

$s_{i0}(t, p)$ — výrobná spotreba výrobných jednotky V_i , ktorej zdrojom je okolie komplexu;

$s_{ij}(t, p)$, $j = 1, 2, 3$ — výrobná spotreba, ktorej zdrojom sú výrobné jednotky V_j .

⁸ V metóde merania ekonomickej efektívnosti je potrebné poznať aj údaje o skutočnosti v rokoch (aspoň dvoch) predchádzajúcich východiskovému roku. Z dôvodov prehľadnosti nebudeme s týmito údajmi v príklade uvažovať, a ani sa v ďalšom texte na ne odvolávať.

⁹ V jednotných metodických pokynoch sa v pláne výroby a odbytu napr. nesleduje ukazovateľ *výroba pre...*, ale len ukazovateľ typu *odbyt pre...*

V súvislosti s rovnicou [20] si treba uvedomiť principiálne rozdiely medzi premennými p a t . Obe označujú čas, avšak t označuje reálny plánovací čas, kým p vyjadruje imaginárny čas v zmysle simulácie postupnosti výrobných cyklov v rámci komplexu.

Symbol T_i v rovnici [20] označuje transformáciu modelujúcu činnosť výrobnej jednotky na základe metódy merania ekonomickej efektívnosti pomocou vlastných výkonov (pozri časť 4). Metóda v princípe spĺňa vzťah [20] s tým rozdielom, že tu namiesto objemu výroby tovaru (Y) vystupuje objem odbytu celkom (O). Preto bolo potrebné metódu doplniť tak, aby sa pomocou nej dala realizovať transformácia T_i vo vzťahu [20].

Hoci ukazovatele odbyt celkom a výroba tovaru sú si svojím obsahom blízke,¹⁰ nemôžeme pre nedostatok podkladov vypočítať priamo hodnotu odbytu celkom na základe výroby tovaru. Preto sa vzťah medzi oboma ukazovateľmi určil pomocou aparátu matematickej štatistiky s využitím časových radov.¹¹ Na základe regresnej analýzy sa ako najvhodnejšia ukázala lineárna a exponenciálna funkčná závislosť v tvare:

$$Y = a + b \cdot O$$

pre lineárnu závislosť a

$$Y = a \cdot O^b$$

pre exponenciálnu závislosť. V oboch vzťahoch Y označuje výrobu tovaru a O odbyt celkom. Výsledky štatistickej analýzy s uvedením základných charakteristík sú uvedené v tabuľke 1.

Pretože metóda merania ekonomickej efektívnosti pomocou vlastných

Tabuľka 1

Výsledky regresnej analýzy vzťahu medzi výrobou tovaru a odbytom celkom

Výrobná jednotka	Lineárna závislosť $Y = a + b \cdot O$			Exponenciálna závislosť $Y = a \cdot O^b$		
	a	b	R^2	a	b	R^2
V_1	-681,069	1,122	0,97	0,191	1,194	0,97
V_2	-583,798	0,787	0,98	0,639	1,010	0,98
V_3	749,359	0,796	0,99	2,015	0,909	0,99

Vysvetlivky: R^2 — koeficient determinácie.

¹⁰ Medzi oboma ukazovateľmi je nasledovný vzťah: odbyt celkom = výroba tovaru ± zmena stavu zásob hotových výrobkov a obchodného tovaru + nákup obchodného tovaru + ostatné zdroje.

¹¹ Časové rady, ktorých zdrojom je FSÚ (Federálny štatistický úrad), boli prevzaté na magnetických páskach.

výkonov, prostredníctvom ktorej sa modeluje činnosť výrobných jednotiek (transformácia T_i), pracuje len s agregovanými veličinami $O_i(t, p)$, $S_i(t, p)$, prijmeme ďalší predpoklad, ktorým je stabilnosť štruktúry výrobnnej spotreby.

Definujeme maticu $M = \{m_{ij}\}$ $i = 1, 2, 3; j = 0, 1, 2, 3$ tak, že

$$m_{ij} = \frac{S_{ij}(1, \cdot)}{S_i(1, \cdot)} = \frac{S_{ij}(1)}{S_i(1)}, \quad (21)$$

kde absencia parametra p označuje, že ide o hodnoty ukazovateľov v stave rovnováhy v čase $t = 1$.

Maticu M nazveme *maticou štruktúry spotreby* a jej prvky m_{ij} *koefficientmi štruktúry spotreby*.

Znalosť matice má podstatný význam, pretože pomocou nej je možné zo známych veľkostí výrobnnej spotreby $S_i(t, p)$ určiť $O_i(t, p)$ pre jednotlivé výrobné jednotky komplexu pri zadaných hodnotách $o_{i0}(t, \cdot)$ a známej matici väzieb B [10, s. 30–31].

V našich úvahách vychádzame z cieľového prístupu, pri ktorom má rovnica činnosti výrobnnej jednotky komplexu strojárstva, pri zohľadnení vzťahov [14] a [20], tvar:

$$S_i(t, p) = T_i^{-1} \cdot O_i(t, p+1) \quad i = 1, 2, 3, \quad (22)$$

čo možno súhrnne za celý komplex strojárstva podľa vzťahu [15] zapísať v podobe:

$$O(t, p) = P^{-1} \cdot O(t, p+1) \quad t = 1, 2, \quad (23)$$

kde $O(t, p) = /O_1(t, p), O_2(t, p), O_3(t, p)/'$.

Pristúpime k číselnému riešeniu. Požadované hodnoty odbytu výrobných jednotiek pre okolie komplexu (ukazovateľ $o_{i0}(t)$) za východiskový a cieľový rok sú v tabuľke 2.

Tabuľka 2

Požadované hodnoty odbytu výrobných jednotiek pre okolie komplexu (o_{i0}) strojárstva

t	V_1	V_2	V_3
1	2 072	27 230	7 306
2	3 379	29 190	7 890

Podľa predpokladu je v čase $t = 1$ komplex v stave rovnováhy. Potom podľa [6] má [23] tvar:

$$O(1) = P^{-1} \cdot O(1) \quad (24)$$

Číselné hodnoty odbytu a jeho štruktúry výrobných jednotiek komplexu v rovnovážnom stave sú uvedené v tabuľke 3.

Tabuľka 3

Štruktúra odbytu výrobných jednotiek komplexu strojárstva v čase $t = 1$

Ukazovateľ	Označenie	V_1	V_2	V_3
odbyt celkom	$O_i(1)$	6 875	36 480	12 314
odbyt pre okolie	$o_{io}(1)$	2 072	27 230	7 306
odbyt pre výrobnú spotrebu vo V_1	$o_{i1}(1)$	877	575	508
odbyt pre výrobnú spotrebu vo V_2	$o_{i2}(1)$	3 232	6 953	3 058
odbyt pre výrobnú spotrebu vo V_3	$o_{i3}(1)$	694	1 722	1 444

Z údajov o štruktúre výrobnej spotreby výrobných jednotiek (stĺpce v tab. 3) v čase $t = 1$, doplnených údajmi o výrobnej spotrebe prichádzajúcej z okolia komplexu, určíme na základe vzťahu [21] koeficienty štruktúry spotreby m_{ij} , tvoriace prvky matice štruktúry spotreby M . Hodnoty koeficientov m_{ij} sú uvedené v tabuľke 4.

Tabuľka 4

Tabuľka číselných hodnôt koeficientov štruktúry spotreby m_{ij}

$\begin{matrix} j \\ i \end{matrix}$	0	1	2	3
1	0,240	0,340	0,223	0,197
2	0,325	0,165	0,355	0,155
3	0,305	0,125	0,310	0,260

V čase $t = 2$ určíme stav rovnováhy nasledovane. Prvá podmienka stabilnosti komplexu (9.1) je evidentne splnená. Vyplýva to priamo z tabuľky 3. Druhú podmienku stabilnosti (9.2) budeme skúmať na základe vzťahov [12] a [18]. Nech $p = 0$. Za cieľovú hodnotu odbytu celkom položíme v čase $p + \tau = 1$

$$O_i(2, 1) = \Delta O_i + O_i(1) \quad i = 1, 2, 3, \quad (25)$$

$$\text{kde} \quad \Delta O_i = o_{io}(2) - o_{io}(1) \quad (26)$$

V slovnom vyjadrení vzťah (25) znamená, že objem odbytu celkom v čase $t = 2$ je rovný súčtu plánovej zmeny požiadaviek na odbyt z okolia komplexu ΔO_i a známeho odbytu celkom v rovnovážnom stave pre $t = 1$.

Ak $\Delta O_i \neq 0$ aspoň pre jednu výrobnú jednotku, potom hodnota odbytu celkom $O_i(2, 1)$ znamená vychýlenie komplexu zo stavu rovnováhy. Zvolíme $\varepsilon = 0,005$.

Počnúc hodnotou $O(2,1) = /O_1(2,1), O_2(2,1), O_3(2,1)/$ na základe vzťahov [23] a [18] skúmame stabilitu komplexu pomocou nerovností [12], pričom pomery w^p_i vypočítame podľa vzorca

$$w^p_i = \frac{O_i(2,p)}{O_i(2,p+1)} \quad (27)$$

$i = 1, 2, 3;$

$p = 0, -1, -2, \dots$

Číselné výsledky skúmania stability komplexu sú uvedené v tabuľke 5. Z tabuľky vyplýva, že pre $p = p_0 = -3$ je nerovnosť [12] splnená

Tabuľka 5

Výsledky iteračného postupu stabilizácie komplexu v čase $t = 2$

[-p]	V ₁		V ₂		V ₃	
	O ₁ (2, p)	w ₁ ^p	O ₂ (2, p)	w ₂ ^p	O ₃ (2, p)	w ₃ ^p
0	8 182	0,972	38 440	0,988	12 898	0,979
1	8 418	0,987	38 898	0,998	13 146	0,996
2	8 521	0,996	38 945	0,998	13 189	0,998
3	8 553		38 996		13 215	

Vysvetlivky: Vo vyznačených rámečkoch sú rovnovážne hodnoty ukazovateľa odbytu celkom.

a vektor $O(2, p_0)$ zaručuje s požadovanou presnosťou ε rovnováhu komplexu strojárstva. Hodnoty odbytu výrobných jednotiek v rovnovážnom stave sú uvedené v tabuľke 6.

Tabuľka 6

Hodnoty ukazovateľov odbytu výrobných jednotiek komplexu v rovnovážnom stave pre $t = 2$

Ukazovateľ	V ₁	V ₂	V ₃
odbyť celkom	8 553	38 996	13 215
odbyť pre okolie	3 379	29 190	7 890
odbyť pre výrobnú spotrebu	5 174	9 806	5 325
z toho: pre V ₁	1 049	688	608
pre V ₂	3 388	7 289	3 182
pre V ₃	738	1 830	1 535

Súbežne s iteračným výpočtom rovnováhy komplexu sa vypočítavajú hodnoty súboru ukazovateľov efektívnosti za každú výrobnú jednotku. Výsledné hodnoty pre $p = p_0$, ktoré sú uvedené v tabuľke 7, charakterizujú činnosť výrobných jednotiek, ktorá je efektívna v zmysle kritérií stanovených metódou. To však znamená, že súbory hodnôt uvedených v

Tabuľka 7

Hodnoty súboru ukazovateľov ekonomickej efektívnosti výrobných jednotiek v rovnovážnom stave

Ukazovateľ	V ₁		V ₂		V ₃	
	t = 1	t = 2	t = 1	t = 2	t = 1	t = 2
C — výkony	5 423	6 708	36 049	38 297	10 783	11 645
S — spotreba materiálu	2 580	3 084	19 585	20 532	5 555	5 902
Q — vlastné výkony	2 843	3 623	16 464	17 765	5 228	5 742
R — vecná réžia	602	731	4 931	5 072	1 365	1 447
V — mzd. prostriedky	876	1 010	4 863	5 047	1 552	1 625
PSZ — príspevok na sociálne zabezpečenie	180	207	960	996	315	330
FN — finančné náklady	89	113	800	859	459	502
Z — zisk, strata	1 096	1 563	4 910	5 790	1 537	1 840
ZP — zákl. prostriedky	4 307	4 798	28 544	29 268	6 395	6 609
ZPS — základné prostriedky strojové	1 779	2 028	13 175	13 721	3 011	3 183
L — počet pracovníkov	25 570	27 834	148 878	151 308	52 448	53 806
VT — výroba tovaru	5 160	6 396	31 400	33 539	9 550	10 229
Q/L × 1000	111,185	130,180	110,587	117,407	99,680	106,722
V/L × 1000	34,159	36,277	32,664	33,359	29,591	30,196
V/Q × 100	30,813	27,867	29,537	28,413	29,686	28,294
R/Q × 100	21,175	20,163	29,950	28,551	26,109	25,194
R/V × 100	68,721	72,356	101,398	100,486	87,951	89,043
S/Q × 100	90,749	85,127	118,957	115,577	106,255	102,789
FN/Q × 100	3,130	3,115	4,859	4,835	8,780	8,736
PSZ/V × 100	20,548	20,548	19,741	19,741	20,296	20,296
Z/Q × 100	38,551	43,129	29,823	32,592	29,399	32,034
Z/V × 100	125,114	154,767	100,966	114,708	99,034	113,219
Q/ZPS × 100	159,784	178,636	124,966	129,468	173,623	180,397
R/ZPS × 100	33,834	36,019	37,428	36,965	45,332	45,449
ZPS/ZP × 100	41,311	42,278	46,156	46,882	47,086	48,165
ZPS/L × 1000	69,585	72,874	88,494	90,685	57,41?	59,159
Zmena výslednej efektívnosti %	0,609	9,658	-1,083	3,494	3,915	4,065
Relatívna úspora pracovných síl %	2,556	14,591	4,328	5,809	9,681	6,599
Krytie rastu výroby produktivitou %	38,572	62,240	71,484	78,064	90,248	71,813
VT/C × 100	95,150	95,353	87,104	87,578	88,565	87,840

tabuľkách 6 a 7 reprezentujú hodnoty, ktorých dodržanie pri realizácii plánu znamená efektívnu výrobu výrobných jednotiek komplexu pri jej vnútornej vybilancovanosti.

Literatúra

- [1] Súbór opatrení na zdokonalenie sústavy plánovitého riadenia národného hospodárstva po roku 1980. Hospod. Nov., 1980, č. 11 (príloha).
- [2] Správa o činnosti strany a vývoj spoločnosti od XV. zjazdu a ďalšie úlohy strany, prednesená na XVI. zjazde KSČ generálnym tajomníkom G. Husákom. Pravda, 7. 4. 1981.
- [3] ALLEN, R. G. D.: Matematická ekonomie. Praha, Academia 1971.
- [4] BRABEC, F. a kol.: Metody analýzy a plánování efektivnosti společenské výroby. Praha, VÚPŘ 1977.
- [5] BRABEC, F. a kol.: Komplexní soustava ukazatelů plánování efektivnosti společenské výroby. Praha, VÚPŘ 1977.
- [6] LANGE, O.: Vvedeniye v ekonomičeskiju kibernetiku. Moskva, Progress 1968.
- [7] LANGE, O.: Celek a vývoj ve světle kibernetiky. Praha, Svoboda 1966.
- [8] MARKUŠ, J.: Centrum a lokálne ekonomické články v plánovacom procese. Ekon. Čas., 30, 1982, č. 4.
- [9] OKÁLI, I. a kol.: Hospodársky mechanizmus v etape formovania intenzívneho typu rozšírenej reprodukcie. Ekon. Čas., 31, 1983, č. 4–5.
- [10] POŽGAY, R.: Plánovanie výroby ekonomického komplexu z aspektu aplikácie economickej kibernetiky. Bratislava, VL SIPK 1981.
- [11] SADOVSKIJ, V. N.: Základy všeobecnej teórie systémov. Bratislava, Pravda 1979.
- [12] MARKUŠ, J.: Teoretický náčrt riešenia vzťahu centra a chozrasčotných článkov v plánovacom procese. Ekon. Čas., 30, 1982, č. 7.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОИЗВОДСТВА ЭКОНОМИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА АППЛИКАЦИЕЙ АППАРАТА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КИБЕРНЕТИКИ

ПОЖГАЙ, Рудольф

В статье речь идет о проблематике планирования производства в определенном экономическом комплексе, состоящем из нескольких взаимно вещественно связанных производственных единиц. Собственная проблема сформулирована в следующей задаче:

В отдельных годах планового периода определены требования из среды комплекса на объем производства производственных единиц комплекса. Необходимым является определить общий объем производства производственных единиц комплекса таким образом, чтобы исполнить требования среды комплекса на объем производства при современном обеспечении:

- а) сбалансированности производства в рамках комплекса,
- б) эффективности производства производственных единиц.

Системный подход к экономическому комплексу позволил использовать для решения проблемы сбалансированности аппарат экономической кибернетики, в то время как эффективность производства наблюдалась посредством метода измерения экономической эффективности при помощи собственной продукции, модифицированной с точки зрения целевого подхода.

Общий метод решения иллюстрируется на экономическом комплексе машиностроения, состоящего из трех производственных единиц — отраслей: тяжелого машиностроения, общего машиностроения и электротехнической промышленности.

PRODUCTION OF AN ECONOMIC COMPLEX MODELLED THROUGH THE APPLICATION OF ECONOMIC CYBERNETICS

POŽGAY, Rudolf

The article deals with the question of production's planning in a certain economic complex, which consists of several one-to-another connected manufacturing units. The problem is formulated as follows:

In the planned period of each year are stated the requirements from the surroundings of the complex about the volume of production of each manufacturing units. It's necessary to determine the total volume of production of all manufacturing units, in order to fulfil the requirements of the surroundings and to assure at the same time:

- a) a balanced production in the framework of the complex,
- b) and efficiency of manufacturing units.

System view of the economic complex made it possible to use methods of economic cybernetics in solving the balanced production problem. Production efficiency was ensured by application of the measuring economic efficiency method based on inherent performances (value added indicator), which had been modified in accordance with the target approach.

A general view of the procedure in solving the problem is illustrated in the economic complex of mechanical engineering, which consists of three manufacturing units — branches: Heavy machinery industry, general machinery industry and electrotechnical industry.

Diskusia

O niektorých otvorených problémoch prognózovania*

GÁL, Fedor

Úvodom

Riešenia prognostických úloh sa zväčša zúčastňujú: prognostik inštrumentalista, prognostik vecný znalec, používateľ prognóz. Spája ich spoločný problém (presnejšie, úloha), rozdeľujú ich špecifická roľ.

V súlade s tým rozlišujeme dva okruhy problémov, v rámci ktorých je potrebné diskutovať okrem iných otázok aj o etike v prognózovaní spoločenských systémov. Sú to:

1. etické problémy späté s rolou (inštrumentalistu, vecného znalca, používateľa),

2. etické problémy nad týmito rolami.

V druhom prípade ide o etiku vedeckej práce vôbec a o niekoľko špecificky prognostických otázok typu: Je prognostika veda? Je prognostik profesia? O niektorých z možných odpovedí diskutujeme v prvej a v druhej časti. V tretej časti prezentujeme náš názor na etické problémy spojené s výkonom rolí jednotlivých hráčov prognostického tímu.

1. Je prognostika veda?

Presnejšie by bolo zrejme položiť otázku takto: Je prognostika svojbytná vedná disciplína, t. j. jestvuje jej predmet, metodológia a vedecké spoločenstvo ako svojbytný celok v štruktúre jestvujúcich vied?

Prognostika sa zväčša považuje za disciplínu, ktorej predmetom je jednota vecného a metodologického v predvídaní budúcnosti. Avšak systém pojmov a teórií je konštitutívnym jadrom každej vednej disciplíny.¹

* Pripomienky k prvej a druhej kapitole poskytol Josef Alan (Československý výskumný ústav práce a sociálnych vecí Bratislava) a podnet k napísaniu tretej kapitoly dal Jiří Kabele (Sportpropag Praha).

¹ Toto tvrdenie je bezrozporné iba navonok. Mnohé z oblastí skúmania objektívnej reality získavajú status vedy skôr, ako si vytvoria adekvátne koncepčné východiská (napríklad v podobe nejakého systému pojmov a teórií).

Ona sama plní primárne poznávacie funkcie. Aby ich mohla plniť, musí umožňovať nielen opis a klasifikáciu, ale aj explanáciu a predikciu v skúmanej oblasti javov. Ak je však možnosť predvídania organickou súčasťou každej (zrelej) vednej disciplíny, a ak prehlíadneme istú odlišnosť predikcie a prognózy, tak potom v rámci ekonómie by mala jestvovať ekonomická prognostika, v rámci sociológie sociálna prognostika a podobne. Syntéza týchto prognostík do jedinej metaprognotiky je úloha rovnako neriešiteľná ako neprognotická. A predsa sa v praxi čoraz častejšie stretávame s prognózami, ktoré zasahujú jednotlivé sféry duchovnej a praktickej aktivity človeka bez ohľadu na to, či ide o sféru kompetencie nejakej vednej disciplíny alebo nie. Prognózy globálneho vývoja, vedecko-technické a vojensko-politické prognózy sú toho dokladom. Príčin explózie prognostických výskumov „komplexnej“ povahy je viac. Dominujú medzi nimi dve:

— Anticipácia požiadaviek používateľov prognóz, ktorí potrebujú riadiť spoločenské procesy také, aké sú, a nie akými sa javia vo svetle technicistného, ekonomistného, či akéhokoľvek iného monodisciplinárneho nazerania.

— Pokračujúca integrácia vied, úsilie po systémovom prístupe, multidisciplinárnom nazeraní a tímovom riešení problémov vedy a praxe.

V prvom prípade sme spomenuli anticipáciu požiadaviek používateľa prognóz. Netreba, pravda, zabúdať, že máme na mysli akéhosi idealizovaného používateľa.² V druhom prípade sme zasa uviedli niektoré z často manifestovaných charakteristík modernej vedy. Medzi manifestáciou a objektivizáciou želaní príslušníkov vedeckého spoločenstva je však minimálne taká priepasť ako medzi idealizovaným a skutočným používateľom produktov ich práce. A tak komplexnosť prognostických výskumov možno chápať ako užitočné a inšpiratívne zdôrazňovanie aktuálnych požiadaviek, nie však ako riešenie problému predmetu prognostiky (v jej autonómii a svojbytnosti). Tým naďalej zostáva ekonomický, sociálny alebo akýkoľvek iný objekt (subjekt) skúmaný v časovom intervale od prítomnosti k nejakému viac či menej vzdialenému časovému horizontu. Ak teda prognostika, ako svojbytná vedná disciplína, nemá presne vymedzený predmet, má aspoň svoju metodológiu? Občas je totiž možné stretnúť sa s názorom, podľa ktorého je prognostika akousi univerzálnou metodológiou predvídania. Nechajme teraz bokom otázku, či sama metodológia môže utvárať konkrétnu vedu (vednú disciplínu), a pokúsme sa vyargumentovať absenciu takejto metodológie. Vychádzame z tvrdenia, že väčšina prognostických metód sa takýmto stala až sekundárne. Brainstorming vznikol ako metóda riešenia organizačných problémov, delfská metóda je variantom tradičnej metódy

² Skutočný používateľ prognostických výskumov môže byť ťažko identifikovateľný subjekt (decizná či plánovacia inštitúcia) s mnohorakými — nie vždy vedeckými — záujmami, a teda aj požiadavkami voči prognostickým informáciám, ktoré sú mu predkladané, a ktoré môže i nemusí použiť.

sociologického výskumu — ankety, analýza časových radov a regresná analýza sú klasickou výbavou prírodovedného i technického výskumu z čias, keď sa o vedeckom výskume budúcnosti ani nehovorilo, morfológická analýza našla najprv uplatnenie ako jedna z metód zvyšovania technickej tvorivosti, strom významnosti bol prevzatý zo sieťovej (či operačnej) analýzy a podobne. Rôznymi kombináciami týchto metód a ich adaptáciou na riešenie prognostických úloh síce vzniklo niekoľko hybridných postupov, ktoré zrejme mimo prognostiky nenachádzajú použiteľnosť (obalové extrapolácie, analýza krížových interakcií a pod.), na tom, čo bolo povedané, to však už máločo mení. Ak by totiž zásluhy prognostiky, ako univerzálnej metodológie predvídania, mali ťažiť len z toho, že organizuje, rozvíja a ponúka na špecializované použitie metódy, ktoré uzreli svetlo sveta za jej hranicami, a na iné účely, tak potom naozaj nemožno hovoriť o samostatnej vednej disciplíne. Navyše, prognostická prax presvedčivo dokumentuje, že napríklad v ekonomickom prognózovaní nachádzajú primárne uplatnenie metódy rozvinuté v rámci tejto disciplíny a pre jej potreby. To, že ekonometria operuje aj s regresnou analýzou či extrapoláciami časových radov, neznamená, že kvalita získaných prognóz nie je primárne determinovaná kvalitou použitých teoretických koncepcií. Tvorba týchto koncepcií je a zostane doménou ekonómie. Aká je však potom úloha prognostiky v oblasti vedecko-technického prognózovania či v nejakej inej oblasti, ktorá nie je predmetom nejakej samostatnej vednej disciplíny (či disciplíny, ktorá sa za takú vydáva)? Zdá sa, že jedna-jediná: umožňovať zmysluplnú transdisciplinárnu komunikáciu prognostických informácií. To, že v priebehu takejto komunikácie sú fakty nazerané a interpretované pod rôznymi zornými uhlami (sociologicky, psychologicky, ekonomicky, technicky ...), dáva záruky akejsi „protokomplexnosti“, čo síce nie je komplexnosť, ale ani holá parcialita. Súčasne tento typ komunikácie poznatkov o budúcnosti (a koniec-koncov aj ich generovanie) predpokladá viacero terminologických, metodických a metodologických implikácií. Mýtus prognostiky ako samostatnej vednej disciplíny tým však nachádza do istej miery racionálne opodstatnenie. A nielen to, mýtus vytvára svojho protagonistu (prognostika), zaraďuje ho do vedeckého spoločenstva mimo všetkých konkrétnych vied, ukladá mu úlohu metodológa, metódika i moderátora v onej transdisciplinárnej komunikácii. A stačí niekoľko skutočne kvalitných jednotlivcov, aby mýtus nadobudol pevné črty prognostických modelov podnikovej, mestskej, národnej či svetovej dynamiky, podobu hierarchického modelu svetového systému, podobu cieľov pre ľudstvo, podobu modelu celospoločenskej dynamiky a podobne. Netreba si samozrejme myslieť, že táto iniciatíva prispeje k vytvoreniu metateórie podniku, mesta, spoločnosti, sveta. Práce tohto typu však, napriek mnohým priestupkom voči uznávaným teoretickým doktrínam, stimulujú diskusiu, upozorňujú na problémy, prispievajú k riadeniu a plánovaniu. Je to málo? Isteže nie. Nie je to však dosť ani na to, aby prog-

nostik zabudol, že mimo pevnej pôdy konkrétnych vied sa stáva tak trochu umelcom v oblasti „rozmyšľania o nemysliteľnom“. Etika takéhoto rozmyšľania spočíva v neustálej kritickej reflexii jeho medzi. Nasledujúcu časť treba chápať ako pokus o takúto reflexiu z istého hľadiska.

2. Prognostika a spoločnosť

Aktuálne problémy spoločnosti formujú problémy riešené jednotlivými vedami, a čiastočne aj stimulujú vývoj použiteľných, či používaných, poznávacích schém. V konečnom dôsledku sa táto výzva premieta aj do úloh prognostického výskumu a inštrumentária, ktorým disponuje. V tejto súvislosti sa žiada poukázať na zvláštny paradox — v zúčastnenom pozorovateli vzniká dojem, že spoločenské a vedecko-technické problémy musia najprv rozkvitnúť do plnej krásy, aby si ich jednotlivé konkrétne vedy všimli. Nasleduje intenzívny záujem o novú oblasť javov, vrátane rozvoja či modifikácie výskumnického aparátu. Časový posun, ku ktorému pritom dochádza, spôsobuje, že prognózy upozorňujú na možnosť ekologických, sociálnych a pod. napätí vo chvíli, keď toto napätie začína mať výrazné črty ekologickej, sociálnej a pod. krízy. O nedostatočnosti takejto služby decizorovi a zainteresovanej — či postihnutej — verejnosti netreba pochybovať. Prijmeme teraz predpoklad, podľa ktorého primárnou úlohou prognostiky je riešiť práve túto dilemu, t. j. odhaľovať budúce problémy a poskytovať účinné rady pre ich anticipáciu a včasné riešenie. Stačí však čo i len povrchný rozbor väčšiny prognóz z rokov nedávno minulých, aby bolo zrejmé, že tieto prognózy svoju úlohu neplnili. Nasledovné úvahy by mali slúžiť ako argumentácia toho, že príčinu netreba hľadať len v osobnostných črtách prognostikov (o tom pozri nasledujúcu časť), ale aj v objektívnych možnostiach prognostického inštrumentária vzhľadom na problémy, ktoré by malo pomáhať riešiť.

Možnosti a medze metodológie prognózovania možno, z inštrumentálneho hľadiska, najjednoduchšie demonštrovať „nad“ jednotlivými skupinami prognostických metód. Použijeme pritom predstavu kontinua, na ktorého póloch sa nachádzajú: a) extrapolácie retrospektívnych časových radov, b) expertné odhady možných budúcností. Typicky extrapoláčnymi metódami sú analýza časových radov, obalové extrapolácie, regresná analýza. Typicky expertíznymi metódami sú delfská metóda, metóda písania scenárov, ale napríklad aj brainstorming. Medzi oboma pólmi sa nachádza množstvo metód a postupov, ktoré viac alebo menej preferujú apriórny expertný odhad či kvantitatívnu historickú informáciu (napríklad systémová dynamika, analýza krížových interakcií a podobne). Každá z nich má definovateľný priestor použiteľnosti. Všetky dovedna sú však poznačené niekoľkými spoločnými nedostatkami, ktoré možno považovať za kľúčové problémy predvídania budúcnosti. Sú to:

— *Problém vzťahu histórie a perspektívy.* Metódy ad a) modelujú budúcnosť ako predĺženú minulosť. Toto je predpoklad, ktorý v dlhodobom

prognózovaní spravidla nemá opodstatnenie. Heuristický obsah takejto prognózy môže byť jediný — napomáha identifikovať „chvenia“, ktoré sú dôsledkom historických extrapolácií, a tým poskytujú impulzy pre zmeny stratégií riadenia či úvahy o možných zmenách štruktúry či zákonitostí správania prognózovaných objektov.

Metódy ad b) akoby boli protipólom takéhoto prístupu. Ich parcialita však spočíva v tom, že predikujú možnú budúcnosť jednotlivých udalostí. Aj tu však je odpútanie sa od histórie často iba fiktívne. Expert do svojich predpovedí vkladá popri intuícii aj nadobudnutú skúsenosť a neraz aj jej jednoduchú myšlienkovú extrapoláciu. Na kontinuu medzi oboma pólmi sa už potom nemôže udiť viac ako to, že raz je oslabovaná úloha histórie v prospech subjektívnych odhadov a po druhýkrát je to naopak.

— *Problém vzťahu explorativity a normativity* je v prognózovaní priamym dôsledkom predchádzajúceho problému. Navyše, často sme svedkami zneužívania princípu normativity v zmysle: „formatívom budúcnosti sú manifestované ciele súčasnosti“. Úlohou prognóz potom akoby bolo iba vyhľadávanie možností ich objektivizácie. Tým dochádza k odtrhávaniu požadovaných a možných budúcností (k narastaniu rozporu medzi striktne normatívnym a exploratívnym prístupom). Riešením tejto dilemy je napríklad identifikácia rozvojového potenciálu prognózovaného objektu. Jeho prostredníctvom totiž tak historické extrapolácie, ako aj normativistické projekcie nachádzajú reálne zakotvenie v rámci vymedzených rozvojových možností. Približovanie sa k hraniciam týchto možností súčasne indikuje potrebu hlbšej prestavby tak skúmaného objektu, ako aj spôsobu nazerania tvorcov jeho prognózy.

— *Problém vzťahu štruktúry a dynamiky* je, zdá sa, kruciálnym problémom prognostického výskumu. Metódy ad a) pracujú s fixovanou štruktúrou. Metódy ad b) umožňujú obchádzať toto obmedzenie iba veľmi nedostatočným spôsobom. Dôsledkom je, že prognózujeme dynamiku pri neadekvátnom predpoklade stálosti štruktúry alebo štruktúrne zmeny bez možnosti premietnutia týchto zmien do vývojových zákonitostí. Žiadna z metód na uvedenom kontinuu tento problém neumožňuje korektne riešiť. Vedomí si závažnosti tohto problému utiekajú sa prognostici k exogénnemu riešeniu. Spoločenské objekty (subjekty) však sú obdarené autonómiou, schopnosťou generovať procesy vlastného rozvoja či degradácie endogénne. To, pravda, implikuje aj schopnosť pohybovať sa k nejakým, pre systém výhodným, cieľom. Ich povaha je imanentná systému a mali by sa preto skôr nachádzať ako zadávať.

Inštrumentárium predvídania budúcnosti (súčasný) teda nie je príliš vhodné na predvídanie budúcnosti, pokiaľ vývoj nie je hladký, bezrozporný, priezračný. Taký on však nie je. Dialektika vývoja spoločenských systémov nie je idylická. Nerovnováha a fluktuácia sú im vlastné. Nerovnováha a fluktuácia však neimplikujú úpadok a nefunkčnú degradáciu. Skôr naopak — práve v nich nachádza spoločenský systém nevyčerpatelný zdroj energie, práve prostredníctvom nich nachádza nové uspo-

riadenia. Avšak, je možné racionálne usmerňovať vývojové procesy, keď nám uniká možnosť ich prognostického vysvetlenia? Môže byť samo prognózovanie za tejto situácie vôbec etické? Môže, ak prognózu nebudeme chápať ako pravdu o budúcnosti, ale ako produkt obyčajného poznávacieho procesu. Ako jednu z informácií ponúkaných súčasnej praxi (riadenia, plánovania a pod.) v záujme vzdialenej budúcnosti.

3. Etické problémy prognostika

V úvode boli role jednotlivých účastníkov riešenia prognostickej úlohy členené takto:

- prognostik inštrumentalista,
- prognostik vecný znalec,
- používateľ prognóz.

Každý z nich sa v prognostickej praxi môže dopúšťať nasledovných priestupkov voči etike vedeckej práce:

Inštrumentalista: Pri riešení prognostických úloh presadzuje *svoju* metódu (t. j. metódu, ktorá sa mu páči, metódu, ktorej rozumie, metódu, ktorá vyhovuje jeho naturelu a podobne). Presadzovať metódu v kruhu laikov však neraz znamená zakrývať nedostatky a zvýrazniť prednosti. Zdá sa, že tento priestupok voči etike vedeckej práce nadobúda najvýraznejšie črty práve u nadpriemerných inštrumentalistov. Tí totiž presadzujú metódy, ktoré sa práve (neraz za ich výraznej účasti) rodia t. j. sú neotestované, nové, neúplné a podobne.

Vecný znalec: Vecným znalcom je v našom prípade spoločenský vedec. Spoločenský vedec ako riešiteľ prognostických úloh býva postihnutý: zamlčovaním vlastných epistemologických východísk, pateticky manifestovaným teoretickým normativizmom; nie je úprimný a v snahe zapáčiť sa používateľovi svojej práce, často klame. Produktom takéhoto prístupu sú zámerne ružové prognózy so zmlčanými predpokladmi svojej platnosti. Zásadnejší priestupok voči etike vedeckej práce v prognostike si azda ani nemožno predstaviť.

Používateľ: Je ochotný implementovať aj prognózy získané prostredníctvom aparátu, ktorého možnosti a medze nepozná. Dôležitá preňho je viera v autora prognózy a skutočnosť, že informácie majú taký tvar a usporiadanie, ktoré mu uľahčia maximum rutinných operácií a ktoré súčasne korešpondujú s jeho predstavou o riešení zadanej úlohy.

V diskusii o etike prognostika by bolo možné ísť aj ďalej. Inštrumentalisti sa napríklad delia na „softwaristov“ a „hardwaristov“, vecní znalci zase na ekonómov, sociológov a podobne. Každá z týchto rolí má svoju intrarolovú a interrolovú etiku. V prognostickom tíme by napríklad malo platiť:

- jednotlivec sa podriaďuje tímu,
- dominancia role inštrumentalistu je v rozpore s princípom primátu teórie a podobne.

Delba rolí v prognostickom tíme je však výrazne determinovaná aj osobnostnými charakteristikami jeho členov. V dôsledku toho sa ten či onen člen tímu stáva neformálnym vedúcim, konceptorom či pasívnym divákom. V dôsledku toho sme často svedkami, ako sa riešenie prognostickej úlohy stáva „one person show“, čo samo osebe však ešte nevedie k porušovaniu etiky v prognózovaní. Je dobré ale vedieť, od čoho všetkého závisia a čím všetkým sú formované výpovede o budúcnosti. A keďže v poslednom čase nastala akási konjunktúra prognostických výskumov, ktorej príčinou je oprávnená spoločenská objednávka, nemuselo by byť márne zamyslieť sa nad akýmsi desatorom prognostika. Iste by v ňom mali figurovať:

- Nevytvárať prognózu kvôli metóde.
- Nevytvárať prognózu bez teórie.
- Nezamlčovať medze oboch [teórie i metódy].
- Neprikrášľovať výsledky svojej práce z existenčných, komerčných či konkurenčných dôvodov.
- Zabraňovať implementácii výsledkov svojej práce, pokiaľ by sa to robilo bez predchádzajúcej a nestrannej expertízy ich platnosti.
- Neklamaf zo strachu či nedostatočnej znalosti.
- A vonkoncom sa už nedopúšťať dezinterpretácie výsledkov svojej práce v mylnej nádeji, že sa tým prospeje veci.

Záverom

Uznesenie vlády č. 10/83 dalo prognostike zelenú. Šancu možno využiť viacerými spôsobmi. Kritérium etiky voľbu neľahčí, zaiste je však nevyhnutné.

Literatúra

- [1] CAPRA, F.: The Turning Point: A New Vision of Reality. The Futurist, XVI, 1982, č. 6, s. 19-27.
- [2] COHEN, B. P. — KRUSE, K. J. — ANBAR, M.: The Social Structure of Scientific Research Teams. Pacific Sociological Review. 25, 1982, č. 2, s. 205-232.
- [3] GÁL, F.: Problémy metodológie prognózovania. Ekon. Čas., 30, 1982, č. 2, s. 52-59.
- [4] GÁL, F.: Správa o metóde KPM. Praha, Sportpropag 1983.

Vlastníctvo a výrobné vzťahy

BORZOVÁ, Alžbeta

I keď na stránkach sovietskych vedeckých časopisov nepretržite prebieha diskusia o otázkach vlastníctva a výrobných vzťahov a bolo uverejnené nespočetné množstvo knižných publikácií, u nás v ostatnom čase možno pozorovať istý pokles záujmu o túto problematiku. Takýto vzťah nie je, podľa nášho názoru, opodstatnený.

Tento článok je len skromným príspevkom k analýze uvedených otázok; chceme ním vyvolať zvýšenú pozornosť k problematike podstaty a štruktúry výrobných vzťahov vrátane vlastníckych vzťahov.

1. Podstata a štruktúra výrobných vzťahov

V procese výroby, nezávisle od toho, či si to uvedomujú alebo nie, ľudia vstupujú do určitých historicky konkrétnych vzťahov — výrobných vzťahov, ktoré určujú charakter všetkých ostatných spoločenských vzťahov. Objektívnosť výrobných vzťahov však vlastne predpokladá aj ich subjektívnu stránku. Len prostredníctvom ľudskej výrobnej činnosti, v procese cieľavedomej práce človeka sa vytvárajú vzťahy, ktoré svojím charakterom zodpovedajú danému stupňu rozvoja výrobných síl. Ako každý systém, aj sústava výrobných vzťahov je štruktúrovaný celok. Preto, ak chceme pochopiť podstatu výrobných vzťahov, je nevyhnutné bližšie sa zamerať na to, z akých vzájomne prepojených častí sa skladá.

Ešte aj v súčasnosti sa dosť často môžeme stretnúť so zastaraným členením výrobných vzťahov, ktoré rozlišuje: 1. formy vlastníctva výrobných prostriedkov, 2. postavenie rôznych tried a sociálnych skupín vo výrobe, čiže vzájomnú výmenu činností, 3. formy rozdeľovania výrobkov. Toto členenie považuje vlastníctvo výrobných prostriedkov za určujúci, základný výrobný vzťah, pričom ostatné sú od neho odvodené. Neuvádzajú sa však v ňom vzťahy v obehu a v spotrebe, čo je chybné, pretože hoci obeh i spotreba tvoria vnútorný moment výroby, nevyčerpávajú sa tým. Obeh a spotreba sú zároveň následkom aj podmienkou vý-

roby. Nie je možné súhlasiť ani s tou štruktúrou výrobných vzťahov, ktorú uvádza J. A. Kronrod. Podľa neho výrobné vzťahy predstavujú jednotu piatich stupňov: 1. vzťahy vlastníctva, 2. vzťahy bezprostrednej výroby, 3. vzťahy rozdeľovania, 4. vzťahy výmeny a 5. vzťahy spotreby [15, s. 84–85]. V tomto chápaní sa vlastníctvo vynáša za hranice bezprostrednej výroby, pred reprodukčný proces, čím sa vzbudzuje zdanie, akoby vlastníctvo nebolo výrobným vzťahom, ale čímsi nezávislým od výrobných vzťahov. Vlastníctvo predstavuje vnútorný moment výroby, chápanej ako nepretržitý proces.

Podobnú schému uvádza aj I. D. Prochorenko [20, s. 29], no s tým rozdielom, že pred jednotlivými fázami reprodukčného procesu vyčleňuje okrem vlastníctva výrobných prostriedkov aj vzťahy, ktoré vznikajú na základe využívania pracovných síl, a vzťahy spojenia pracovnej sily s výrobnými prostriedkami.

Politická ekonómia skúma vzťahy medzi ľuďmi v procese výroby, rozdeľovania, výmeny a spotreby v úzkej spojitosti s rozvojom výrobných síl. Vzťahy rozdeľovania, výmeny a spotreby sú tiež výrobné vzťahy, a to z toho dôvodu, že výroba nie je jednorazový akt, ale neustále sa opakujúci a obnovujúci proces. „Nech je už spoločenská forma výrobného procesu akákoľvek, musí byť nepretržitý, čiže periodicky musí prebiehať tými istými štádiami“ [2, s. 573], t. j. štádiom výroby, rozdeľovania, výmeny a spotreby. Na prvý pohľad sa zdá, že tu ide len o púhu následnosť, pričom v procese výroby človek prispôsobuje predmety prírody svojim vlastným potrebám, v procese rozdeľovania sa určuje podiel na vytvorenom produkte, v procese výmeny sa uňho hromadia materiálne statky, ktoré sú nevyhnutné na uspokojenie jeho potrieb, a v procese spotreby dochádza k ničeniu vytvoreného produktu. Výroba teda podmieňuje rozdeľovanie, rozdeľovanie výmenu, výmena spotrebu. Pri hlbšom skúmaní, pristupujúc k výrobe ako k nepretržitému procesu, však zisťujeme, že tu ide o vzájomnú podmienenosť jednotlivých fáz reprodukčného procesu. Nielen výroba podmieňuje spotrebu, ale aj spotreba výrobu tým, že vytvára pre výrobu potrebu (vnútorný impulz) ďalšej výroby, súčasne osobná spotreba obnovuje schopnosť človeka pracovať a len v spotrebe sa realizuje produkt, t. j. stáva sa skutočným produktom; bez výmeny nie je možná výroba, takisto ako bez výroby nie je možná výmena. To isté platí aj o rozdeľovaní. Pričom tak rozdeľovanie, ako aj výmena a spotreba sa stávajú vnútorným momentom výroby. K. Marx v úvode Ku kritike politickej ekonómie poukázal na výmenu ako vnútorný moment výroby v trojakom zmysle: 1. výmena je momentom výroby ako výmena činností a schopností, 2. do výroby spadá aj výmena výrobkov vtedy, keď je výmena prostriedkom na vytváranie hotového výrobku, určeného na bezprostrednú spotrebu, 3. do výroby patrí aj výmena medzi obchodníkmi. Bez tejto výmeny nie je možné v podmienkach spoločenskej deľby práce vytvoriť produkt.

Spotreba sa stáva tiež vnútorným momentom výroby, keďže sama výroba je spotrebou pracovných prostriedkov, pracovných predmetov, pracovnej sily. Čo sa týka rozdeľovania, nielenže nasleduje po výrobe, ale ako rozdeľovanie výrobných prostriedkov a pracovnej sily ju aj predbieha, podmieňuje a je jej vnútorným momentom.

Práve takáto vzájomná podmienenosť výroby, rozdeľovania, výmeny a spotreby spôsobuje, že výrobnými vzťahmi nechápeme len vzťahy v bezprostrednej výrobe, ale aj vzťahy v ostatných fázach reprodukčného procesu. Pritom vzťahy v bezprostrednej výrobe považujeme za prvotné, rozhodujúce, určujúce výrobné vzťahy, ostatné sú od nich odvodené, závislé. Takéto členenie výrobných vzťahov nazveme pracovne horizontálnym členením výrobných vzťahov.

Ak však pristúpime k členeniu výrobných vzťahov z hľadiska vzájomnej spätosti výrobných síl a výrobných vzťahov (t. j. z hľadiska vertikálneho členenia), môžeme rozlíšiť všeobecné a špecifické výrobné vzťahy. K všeobecným patria vzťahy delby práce, kooperácie, organizácie výroby a i., ktoré sú bezprostredne determinované výrobnými silami; k špecifickým tie, ktoré sú určované typom vlastníctva výrobných prostriedkov — sú to tzv. sociálno-ekonomické vzťahy.

Treba podotknúť, že v súčasnej marxistickej politickej ekonómii neexistuje jednota názorov na to, kde zaradiť vzťahy všeobecné. N. D. Kolesov, L. I. Abalkin a O. Lange považujú tieto vzťahy za súčasť výrobných vzťahov a nazývajú ich výrobnotechnickými, organizačnotechnickými alebo technicko-bilančnými [14, s. 50–51; 6, s. 27; 17, s. 62–63, 67–68]. Na rozdiel od toho, mnohí ekonómovia zaraďujú tieto vzťahy do oblasti výrobných síl [10, s. 51; 27, s. 22–23]. Svoje stanovisko odvodňujú tým, že pracujúci nepôsobia izolovane prostredníctvom pracovných prostriedkov na pracovný predmet, ale vzájomne spolupracujú. Bez tejto spolupráce, t. j. kooperácie, delby práce nie je možná výroba. Podľa ich názoru výrobné sily neznamenajú len vzťah človeka k prírode, ale aj vzťahy medzi ľuďmi. Tieto vzťahy sú bezprostredne spojené s technikou, preto sú vnútorným momentom výrobných síl.

I keď tieto vzťahy sú bezprostredne ovplyvňované stupňom rozvoja výrobných síl, sú k nim bližšie, nepopiera to skutočnosť, že ide o vzťahy medzi ľuďmi v procese výroby, že sú výrobnými vzťahmi. Domnievame sa preto, že je opodstatnené zaradiť tieto vzťahy do tzv. hraničnej oblasti výrobných vzťahov [13, s. 7]. Ich zvláštnosť oproti špecifickým výrobným vzťahom spočíva v tom, že sa menia priamo pod vplyvom zmien výrobných prostriedkov, a preto sú dynamickejšie a ich sociálno-ekonomický obsah je určovaný práve špecifickými výrobnými vzťahmi.

V súvislosti so všeobecnými výrobnými vzťahmi zákonite vzniká otázka, či sú predmetom politickej ekonómie. Na túto otázku odpovedajú rôzni autori protichodne. Jedni ich považujú jednoznačne za predmet politickej ekonómie v širokom zmysle slova, pričom zdôrazňu-

jú, že politická ekonómia v užšom zmysle slova skúma predovšetkým špecifické výrobné vzťahy, t. j. tie, ktoré sú vlastné historicky konkrétnemu spôsobu výroby [7, s. 317]. Takéto chápanie miesta organizačno-technických vzťahov v predmete politickej ekonómie je podľa nášho názoru správne a zodpovedá to aj Marxovmu vymedzeniu miesta delby práce v politickej ekonómii. V tejto súvislosti Marx v Kapitáli napísal: „Politická ekonómia... skúma spoločenskú delbu práce vôbec len... ako prostriedok, ako vyrobí viac tovarov s tým istým množstvom práce, teda zlacníť tovary a urýchliť akumuláciu kapitálu“ [2, s. 273]. Týmito vzťahmi sa politická ekonómia zaoberá len do takej miery, do akej je to nevyhnutné pre lepšie pochopenie sociálno-ekonomických vzťahov. Ich hlbšia analýza je predmetom konkrétnych ekonomických vedných disciplín, čo pravda, neznamená ich popieranie ako výrobných vzťahov.

Pokiaľ ide o špecifické vzťahy, sú to historicky konkrétne formy vzťahov medzi ľuďmi. Každému danému stupňu rozvoja výrobných síl zodpovedá určitá špecifická spoločenská forma (spôsob) organizácie výroby, rozdeľovania, výmeny a spotreby. Politická ekonómia skúma predovšetkým túto zložitú sústavu výrobných vzťahov, odhaľuje ich podstatu a spôsob realizácie.

Na záver treba pripomenúť, že takéto členenie výrobných vzťahov je výsledkom vedeckej abstrakcie a analýzy, v skutočnosti však tvoria nerozlučnú jednotu.

2. *Vzťah vlastníctva a výrobných vzťahov*

Na otázku vlastníctva a výrobných vzťahov v marxistickej literatúre niet jednotného názoru. Jedni sa pridržiavajú stanoviska, že vlastníctvo nie je ekonomický vzťah, ale čisto právnická kategória, druhí nepovažujú vlastníctvo za samostatný výrobný vzťah a stotožňujú ho s celou sústavou výrobných vzťahov, tretí zastávajú názor, podľa ktorého vlastníctvo je samostatný výrobný vzťah, nie je totožné s výrobnými vzťahmi, ale jeho celkový obsah môžeme pochopiť jedine analýzou celej sústavy výrobných vzťahov, a napokon štvrtá skupina sa usiluje o akúsi syntézu dvoch predchádzajúcich názorov a vlastníctvo považujú aj za samostatnú ekonomickú kategóriu, aj ho stotožňujú s celou sústavou výrobných vzťahov. Predstaviteľom prvého prúdu je V. P. Škredov; druhého I. I. Kuzminov, u nás Z. Hába, M. Křížek, J. Vejvoda; tretie stanovisko zastávajú N. D. Kolesov, I. D. Prochorenko, A. F. Tarasov a i.; do štvrtého prúdu možno zaradiť V. N. Čerkovca, A. I. Paškova, V. N. Chessina [22; 16; 8; 9; 10; 14; 20; 25].

Ako prvý sme uviedli názor, podľa ktorého vlastníctvo nie je ekonomickým vzťahom, ale čisto právnickou kategóriou. Neuviedli sme ho ako prvý preto, že by bol v marxistickej literatúre najrozšírenejší, pre-

vládajúci, ale predovšetkým preto, lebo predstavuje krajnú metafyzickú absolutizáciu jednej stránky vlastníckeho vzťahu, keď sa vlastníctvo chápe ako samostatný vzťah, mimo výrobných vzťahov. Podľa tejto koncepcie je vlastníctvo len právnym vyjadrením výrobných vzťahov. Pri tomto svojom tvrdení sa stúpenci tohto názoru odvolávajú na K. Marxa, ktorý vraj v Kapitáli chápal vlastníctvo len ako vzťah vôľe, len ako právnickú kategóriu [22, s. 42]. S takýmto názorom sa nemôžeme stotožniť. Veď stačí si zalistovať v Kapitáli a ihneď môžeme vyvrátiť takéto tvrdenie slovami Marxa: „Musia sa (t. j. malovýrobcovia tovaru — pozn. A. B.) teda navzájom uznávať ako súkromní vlastníci. Tento právny vzťah, ktorého formou je zmluva, či už je podložená zákonom alebo nie, je vôľový vzťah, v ktorom sa odzrkadľuje ekonomický vzťah. Obsah tohto právneho či vôľového vzťahu je daný samým ekonomickým vzťahom“ [2, s. 97].

Aby sme plne pochopili nesprávnosť tohto názoru, je potrebné pozastaviť sa pri právnom chápaní vlastníctva. Často sa stretávame s názorom, akoby právna veda chápala vlastníctvo len ako vzťah človeka k veci. Pravdou je, že sa v buržoáznom práve často môžeme stretnúť s podobným výkladom. Vyplýva to z toho, že pre buržoázných apologetov je nepohodlné hovoriť o vlastníctve ako o spoločenskom vzťahu, lebo v tom prípade by boli nútení poukázať aj na vykorisťovateľský charakter kapitalistického vlastníctva. Keďže však je vlastníctvo skutočne spoločenským vzťahom, aj v buržoáznom práve — aj keď v zahalenej forme — sa prediera na povrch takéto charakteristika vlastníckeho vzťahu [9, s. 11]. V marxistickej teórii práva sa vlastníctvo jednoznačne chápe ako spoločenský vzťah.

Rozdiel medzi právnym a ekonomickým chápaním vlastníctva treba hľadať inde. Kým ekonomická veda sa zaoberá reálnymi vzťahmi vo výrobe, rozdeľovaní, výmene a spotrebe, t. j. ekonomickou základňou, ktorá existuje nezávisle od vedomia, právna veda sa zaoberá ideálnymi vzťahmi, vzťahmi už odzrkadlenými v ľudskom vedomí a zafixovanými v právnych normách, vzťahmi a javmi nadstavby. Je preto úplne prirodzené, že vyhlásenie vlastníctva za právnu kategóriu predpokladá reálnu existenciu vlastníctva ako ekonomického vzťahu, keďže v nadstavbe sa len odzrkadľuje základňa. To, samozrejme, neznamená ich úplnú totožnosť. Právne vzťahy sa vyznačujú relatívne väčšou stabilitou, určité právne normy môžu pôsobiť ešte aj vtedy, keď sa už prežil ich ekonomický základ, alebo naopak, právne normy môžu vzniknúť skôr ako vznikol ich ekonomický základ. Príčinu tejto skutočnosti môžeme hľadať v tom, že oblasť nadstavby má relatívnu samostatnosť voči základni. Právo je produktom ľudského vedomia, ktoré nie vždy správne a presne odzrkadľuje objektívnu realitu, resp. v inom prípade dokáže predvídať smer ďalšieho vývinu. Tak je to aj v prípade prechodu od kapitalizmu k socializmu, keď formálne zospoločenšenie predbieha

reálne zospoločenšenie výrobných prostriedkov. To, pravda, neznamená, že právne usporiadanie určitých vzťahov sa môže uskutočniť svojvoľne, bez prihliadnutia na stupeň rozvoja výrobných síl. V konečnom dôsledku sú právne vzťahy vždy determinované ekonomickými vzťahmi.

Odrtnúť vlastníctvo od výrobných vzťahov a chápať ho len ako právnu kategóriu je preto nesprávne a pre marxizmus-leninizmus cudzie.

Čo nového prináša druhá skupina názorov, ktorá neuznáva vlastníctvo za samostatný výrobný vzťah a stotožňuje ho s celou sústavou výrobných vzťahov?

Tento názor vyslovili koncom 50. a začiatkom 60. rokov ekonómia Moskvskej štátnej univerzity. Svoj názor podopierajú početnými citáciami z prác klasikov marxizmu-leninizmu. Najčastejšie uvádzajú: „... definovať vlastníctvo znamená teda len popísať všetky spoločenské vzťahy buržoáznej výroby“ [1, s. 138]. Z toho robia jednoznačný záver, že „... vlastníctvo podľa Marxa nie je jednotlivý vzťah, ale súhrn všetkých výrobných vzťahov danej formácie“ [16, s. 101–102]. K podobnému záveru prichádzajú všetci predstavitelia tohto teoretického prúdu.

Ako si však vysvetlíť Marxove výroky, týkajúce sa vlastníctva? Vystupoval Marx jednoznačne proti chápaniu vlastníctva ako samostatnej ekonomickej kategórie a stotožňoval ho s celou sústavou výrobných vzťahov?

Marx v rôznych kontextoch hovoril o tom, ako treba pristupovať ku skúmaniu vlastníctva. Podľa Marxa, bez toho, aby sme nepreskúmali celú sústavu výrobných vzťahov, nie je možné pochopiť vlastníctvo. Nemôžeme preto súhlasiť s Křížkovým záverom po uvedení citátov z Marxových prác, že tak Marx, ako aj Engels nepozerali na vlastníctvo ako na zvláštnu kategóriu [8, s. 41]. Na potvrdenie ešte raz uvedieme citát z Marxovho Kapitálu: „Tento právny vzťah [Marx má na mysli vlastníctvo — pozn. A. B.), ktorého formou je zmluva ... je vôľový vzťah, v ktorom sa odzrkadľuje ekonomický vzťah“ [2, s. 97]. A teda nie celá sústava výrobných vzťahov. Podľa nášho názoru, Marx považoval vlastníctvo za zvláštnu ekonomickú kategóriu, ale pritom si uvedomoval, že pochopiť ho je možné jedine analýzou celej sústavy výrobných vzťahov.

Prívrženci tohto stanoviska odôvodňujú svoj názor ďalej tým, že vlastníctvo nemôže byť samostatným výrobným vzťahom preto, lebo sa realizuje v celej sústave výrobných vzťahov, preniká celým ich systémom, prejavuje sa v celom priebehu privlastňovania materiálnych statkov, výrobou počnúc, spotrebou končiac. Podobný argument nepovažujeme za dostatočný. Domnievame sa, že už samo postavenie problému, či sú vlastnícke vzťahy totožné s výrobnými, je nesprávne. Veď každá totožnosť nosí v sebe rozdiel a každý rozdiel predpokladá totožnosť. Totožnosť a rozdiel sú párové kategórie, ktoré jeden bez druhého nemôžu existovať ani v objektívnej realite, ani v našom myslení. Preto nemôžeme kategoricky vyhlásiť ani to, že vlastníctvo je totožné s výrobnými vzťah-

mi, ani to, že je od nich úplne odlišné. Vlastníctvo sa skutočne nachádza v celej sústave výrobných vzťahov a v tomto zmysle sú vlastnícke vzťahy totožné s výrobnými. Na druhej strane vzhľadom na systém výrobných vzťahov je kategória širšia ako iba javová forma vlastníckych vzťahov, ktoré vznikajú v procese bezprostrednej výroby a určujú sociálno-ekonomickú povahu tak všeobecných výrobných vzťahov, ako aj vzťahov v rozdeľovaní, výmene a spotrebe. V tomto zmysle nemôžeme stotožniť vlastníctvo s výrobnými vzťahmi.

Ak pripustíme, že vlastníctvo nie je samostatnou ekonomickou kategóriou, vzniká zákonite ďalšia otázka. Ako je možné, že napr. tovarovo-peňažné vzťahy pôsobia aj za kapitalizmu, aj za socializmu? Čím je určený socialistický charakter týchto vzťahov? Tým sa dostávame k problematike základného výrobného vzťahu socializmu. V práci [18, s. 8] sa uvádza, že základným výrobným vzťahom sú vzťahy vlastníctva výrobných prostriedkov. Z. Hába sa tiež stotožňuje s týmto názorom [10, s. 20–21]. I. I. Kuzminov považuje kolektivismus za základný výrobný vzťah [16, s. 153–180], podľa názoru N. Cagolova je to spôsob spojenia pracovných síl s výrobnými prostriedkami [24, s. 7].

S koncepciou, podľa ktorej je vlastníctvo výrobných prostriedkov základným výrobným vzťahom, môžu súhlasiť, podľa nášho názoru, jedine tí, ktorí považujú vlastníctvo za samostatný komplex výrobných vzťahov. Táto koncepcia však protirečí základnému stanovisku autorov stotožňujúcich vlastníctvo a výrobné vzťahy. Oni totiž považujú vlastníctvo výrobných prostriedkov za základný výrobný vzťah v tom zmysle, že sa realizuje vo všetkých fázach reprodukčného procesu. Pripomeňme si, že podobný postup si zvolili aj pri dokazovaní totožnosti vlastníctva a výrobných vzťahov. Podľa ich názoru je vlastníctvo totožné s celou sústavou výrobných vzťahov preto, lebo sa v nej realizuje, prejavuje. Tým sa dostávajú sami so sebou do logického protirečenia, z ktorého sa nám jasne črtajú dve východiská: 1. uznať, že vlastníctvo výrobných prostriedkov je totožné s vlastníctvom v širokom zmysle slova, a teda s výrobnými vzťahmi; 2. vzhľadom na to, že vlastníctvo výrobných prostriedkov je samostatným výrobným vzťahom, uznať, že aj vlastníctvo v širokom zmysle slova je samostatným výrobným vzťahom, ktorého formou je vlastníctvo výrobných prostriedkov.

Tí, ktorí popierajú existenciu vlastníctva ako samostatného výrobného vzťahu, nedokážu dostatočne presvedčivo odôvodniť ani svoj názor na základný výrobný vzťah, keďže by zákonite museli prísť k záveru, že práve vlastníctvo výrobných prostriedkov sa stáva určujúcim, rozhodujúcim výrobným vzťahom, a to by ich nevyhnutne muselo priviesť k uznaniu vlastníctva ako samostatného ekonomického vzťahu.

Predstavitelia tretieho prúdu nepovažujú vlastníctvo za absolútne samostatný vzťah. Vlastnícke vzťahy sú relatívne samostatné v tom zmysle, že ich nemožno odtrhnúť od systému výrobných vzťahov a rozoberať ich

nezávisle od nich, čo platí aj v prípade ostatných výrobných vzťahov.

Útočiac na toto stanovisko, ekonómovia, jednoznačne stotožňujú vlastníctvo a výrobné vzťahy, často kladú otázku: ak výrobné vzťahy nie sú totožné s vlastníckymi, potom o akých výrobných vzťahoch možno ešte hovoriť? Na túto otázku sme už dali odpoveď v predchádzajúcej časti tohto článku, keď sme hovorili o všeobecných výrobných vzťahoch, a preto nám neostáva už nič iné, ako sa na to odvolať.

Vzhľadom na to, že tieto dva prúdy názorov sú prevládajúce v súčasnom ekonomickom myslení, považujeme za potrebné poukázať na rozdiely medzi ich prístupmi. N. V. Chessin vidí tieto rozdiely v nasledovnom:

1. Kým jedni považujú výrobné vzťahy za formu prejavu podstaty a stotožňujú ju s podstatou, druhí vychádzajú z toho, že vlastníctvo je podstatou a výrobné vzťahy formou prejavu tejto podstaty.

2. U predstaviteľov prvého prúdu výrobné vzťahy vystupujú ako príčina a vlastníctvo ako následok, u predstaviteľov druhého prúdu je to opačne.

3. Kým prví hovoria o tom, že prvotné sú zmeny vo výrobných vzťahoch a zmeny vo vlastníctve sú od nich odvodené, druhí tvrdia opak toho.

4. Podľa názoru prvej skupiny ekonómov výrobné vzťahy sa neurčujú vlastníckymi, ale sú ich priamou charakteristikou, podľa názoru druhej skupiny vlastníctvo je určujúcim vzťahom a všetky ostatné výrobné vzťahy (plánovitost', základný ekonomický zákon, rozdeľovanie podľa práce atď.) sú určované vlastníctvom.

Nesúhlasíme však s jeho názorom, týkajúcim sa praktických záverov. Podľa Chessina totiž pre predstaviteľov druhého prúdu zdokonaľovanie vlastníckych vzťahov znamená zdokonaľovať len akúsi časť výrobných vzťahov, kým predstavitelia prvého prúdu vidia rozvoj vlastníckych vzťahov v rozvoji celej sústavy výrobných vzťahov [25, s. 60–61]. Ako sme už uviedli, výrobné vzťahy sa navzájom podmieňujú, preplietajú, tvoria jednotnú sústavu. Pre každý systém, a teda aj pre sústavu výrobných vzťahov, je charakteristické, že ak vlastnosti niektorého z jeho elementov nezodpovedajú vlastnostiam systému ako celku, skôr či neskôr z neho vypadne a je nahradený takým elementom, ktorý je adekvátny týmto vlastnostiam. Z toho jasne vyplýva, že nie je možné rozvíjať a zdokonaľovať len určitý výrobný vzťah (v našom prípade ide o vlastníctvo) bez toho, aby sa paralelne s ním nerozvíjali aj ostatné výrobné vzťahy. V opačnom prípade by sa nami skúmaný výrobný vzťah stal cudzím elementom v systéme, čo by si vynútilo nevyhnutný návrat k predchádzajúcej kvalite. Preto aj podľa názoru predstaviteľov druhého prúdu je potrebné zdokonaľovať celú sústavu výrobných vzťahov, pretože len za takých okolností sa môžu rozvíjať vlastnícke vzťahy.

Uvedené rozdiely medzi týmito dvoma hlavnými prúdmi svedčia

o tom, že ekonómovia pristupujú ku skúmaniu vlastníctva, obrazne povedané, z rôznych koncov. To, čo je pre jedných začiatkom, je pre druhých završením a naopak.

Túto jednostrannosť sa snažia prekonať predstavitelia štvrtého prúdu, ktorí na jednej strane považujú vlastníctvo za samostatný výrobný vzťah, za špecifickú ekonomickú kategóriu, na druhej strane ho stotožňujú s celou sústavou výrobných vzťahov. Ich metodologický postup je podobný tomu, podľa ktorého postupujú N. D. Kolesov, I. D. Prochorenko a iní, ktorí považujú vlastníctvo za samostatný výrobný vzťah. Ako sme už podotkli, títo autori svoj postup od vlastníckych vzťahov k výrobným končia tvrdením, že vlastnícke vzťahy možno vysvetliť jedine analýzou sústavy výrobných vzťahov, o žiadnej totožnosti nechcú ani počuť. Predstavitelia štvrtého prúdu idú však ďalej. Podľa názoru V. N. Čerkovca, politická ekonómia prihliada na vlastníctvo ako na sústavu výrobných vzťahov týmto spôsobom: z hľadiska metódy skúmania, keďže len prostredníctvom tejto metódy sa môže vyjasniť úloha vlastníctva vo výrobe, rozdeľovaní, výmene a spotrebe; z hľadiska privlastňovania, keďže každá ekonomická kategória viac-menej vyjadruje spôsob privlastňovania materiálnych statkov; z hľadiska logického skúmania vlastníctva, keďže vlastníctvo je súčasne aj podmienkou, aj výsledkom spoločenskej výroby [12, s. 14–15]. R. I. Tonkonog tiež pripúšťa možnosť stotožniť vlastníctvo a sústavu výrobných vzťahov. Vychádzajúc zo skutočnosti, že vlastníctvo výrobných prostriedkov určuje celú sústavu výrobných vzťahov a že sa realizuje vo výrobe, rozdeľovaní, výmene a spotreba úhrnného spoločenského produktu, píše: „Práve v tom zmysle, podľa nášho názoru, možno hovoriť aj o vlastníctve ako o sústave výrobných vzťahov každej danej spoločensko-ekonomickej formácie. Ale to vôbec nevylučuje oprávnenosť a nevyhnutnosť vydeliť z celej sústavy výrobných vzťahov vzťahy vlastníctva výrobných prostriedkov — východiskového a základného vzťahu...“ [13, s. 40]. A. I. Paškov a N. V. Chessin sa tiež vyjadrujú v podobnom zmysle. Vidíme, že tu ide o isté kompromisné riešenie daného problému, s ktorým možno súhlasiť. Zodpovedá to aj marxisticko-leninskej metodológii poznania. Stavanie neprekonateľných priehrad typu buď-alebo je typické pre metafyzické myslenie. „Hard and fast lines sú nezlučiteľné s vývinovou teóriou... Buď-alebo je čoraz nedostatočnejšie... Stará metafyzická metóda už nestačí pre takýto stupeň náhľadu na prírodu, kde všetky rozdiely splývajú v prechodných medzistupňoch. Dialektika, ktorá práve tak nepozná nijaké hard and fast lines, nijaké bezpodmienečne vždy platné «buď-alebo», ktorá pozná na pravom mieste aj zásadu «tak jedno-ako i druhé» a vyrovnáva protiklady, je pre tento náhľad na prírodu jedinou výsostne primeranou metódou myslenia“ [5, s. 169–170].

3. Podstata vlastníctva ako ekonomickej kategórie

V marxistickej ekonomickej teórii sa vlastníctvo chápe predovšetkým ako spoločenský vzťah, ako vzťahy medzi ľuďmi, ktoré vznikajú v procese privlastňovania si materiálnych statkov. Je to spoločenský vzťah z toho dôvodu, že vzniká len medzi ľuďmi — nemôžeme napr. hovoriť o vlastníctve zvierat — a vzniká len vtedy, keď sa už človek vydellil zo spoločenstva zvierat, t. j. keď začal vyrábať ako člen určitého kolektívu pre uspokojenie svojich potrieb materiálne statky. Vlastníctvo vyrastá bezprostredne z výroby a spätne na ňu vplýva. O vlastníctve izolovaného jednotlivca nemá zmysel hovoriť — nemajú zmysel teda ani robinsonády — keďže izolovaný jednotlivec neexistuje, vždy sa nachádza v určitom vzťahu k iným ľuďom. Marx v tejto súvislosti napísal: „Slobodné súkromné vlastníctvo pôdy ... nie je podľa Hegela určitým spoločenským vzťahom, ale vzťahom človeka ako osoby k «prírode», «absolútnym právom človeka prisvojovať si všetky veci» ... Predovšetkým je jasné, že jednotlivá osoba sa nemôže svojou «vôľou» uplatniť ako vlastník proti cudzej vôli, ktorá sa chce takisto stelesniť na tom istom švíku zemegule“ [3, s. 162]. To znamená, že na základe vecí (podmienok a výsledkov výroby) vytvárajú sa medzi ľuďmi určité vzťahy — vlastnícke vzťahy — ktorých historická forma je vždy determinovaná daným stupňom rozvoja výrobných síl.

O tom, či vlastníctvo je spoločenský vzťah, nikto z marxistických ekonómov nediskutuje. Názory sa rozchádzajú vtedy, keď pristúpia k bližšej charakteristike vlastníctva ako ekonomickej kategórie. A. I. Paškov sa domnieva, že vlastníctvo predstavuje jednotu troch elementov — objekt, subjekt, vzájomný vzťah subjektov v procese privlastňovania — a vlastníctvo výrobných výrobných prostriedkov sa popri uvedených troch momentoch charakterizuje: 1. úrovňou a objemom zospoločenštených výrobných prostriedkov, 2. spôsobom spojenia pracovníka s výrobnými prostriedkami, 3. účasťou bezprostredného výrobcu na riadení vecných faktorov jeho pracovnej činnosti [11, s. 91, 93]. V. A. Rybalkin charakterizuje vlastníctvo ako rozdelenie akumulovaných a fungujúcich výrobných prostriedkov a spotrebných predmetov podľa jednotlivých sociálnych skupín a tried, pričom toto rozdelenie považuje za vnútorný moment výroby [21, s. 38]. S podobným názorom sa môžeme stretnúť aj v učebnici politickej ekonómie [19, s. 114]. Myslíme, že rozdeľovanie môžeme považovať skôr za jeden z nástrojov, za jednu z fáz, prostredníctvom ktorej sa vlastníctvo ako ekonomická kategória realizuje, a nie za jeho podstatu.

Podľa nášho názoru vlastníctvo možno chápať ako sústavu vzťahov medzi ľuďmi, ktoré vznikajú v procese privlastňovania materiálnych statkov, privlastňovania podmienok a výsledkov výroby. Vychádzame

prítom z Marxovej charakteristiky, ktorý v úvode svojej práce Ku kritike politickej ekonómie pristupoval k vlastníctvu analogicky.

V tejto súvislosti vznikne diskusia o tom, čo rozumieť pojmom privlastnenie. Mnohí stotožňujú vlastníctvo a privlastnenie [23, s. 68], iní stotožňujú privlastnenie so vzťahom človeka k veci, s výrobou a ako také ho nepovažujú za predmet politickej ekonómie (napr. N. I. Šechet [26, s. 77]). Ďalší ekonómovia považujú túto kategóriu za ekonomickú a rozlišujú sociálno-ekonomickú a vecnú stránku tohto vzťahu, pričom privlastnenie chápu ako vnútorný moment vlastníctva. Súhlasíme s týmto názorom a domnievame sa, že práve v tomto zmysle chápal pojem privlastnenie aj K. Marx, keď charakterizoval jednotlivé typy vlastníctva v Rukopisoch „Grundrisse“ a v ostatných prácach.

Ak si uvedomíme, že vlastnícke vzťahy vznikajú vo výrobe a charakterizujú sa tým, akým spôsobom sa privlastňujú materiálne statky, môžeme pristúpiť k rozlíšeniu jednotlivých historických foriem vlastníctva. Pri prvotnej forme vlastníctva sa privlastnenie produktov pracovnej činnosti uskutočňuje prostredníctvom vlastnej práce, pričom „účelom tejto práce je zachovanie jednotlivého vlastníka — ako príslušníka spoločnosti (A. B.) — a jeho rodiny, ako aj zachovanie celého občinného spoločenstva“ [4, s. 420–421]. Aby sa táto občina mohla udržať pri živote, je potrebná reprodukcia jej členov, a práve táto reprodukcia utvára v konečnom dôsledku nevyhnutné podmienky pre jej zánik. Pri nízkom stupni produktivity práce je možné totiž udržať členov občiny a občinu samu len zaberaním nových území, vedením dobyvateľských vojen, prácou jedných v prospech druhých. A to už znamená vznik nového typu vlastníctva, založeného na práci otrokov v prospech otrokárov. Materiálne statky sa privlastňujú prostredníctvom práce otrokov. Analogicky je to aj v prípade feudálneho vlastníctva, keď „jedna časť spoločnosti zaobchádza s druhou časťou samou ako len s neorganickou prírodnou podmienkou vlastnej reprodukcie“ [4, s. 436]. Pri otrokárskych a nevoľníckych vzťahoch ešte nedochádza k oddeleniu pracovníkov od výrobných prostriedkov, ale — ako Marx uvádza — otrok a nevoľník je sám neorganickou podmienkou výroby a zaraďuje sa medzi ostatné prírodné tvory, vedľa dobytky, alebo ako príslušenstvo pôdy [4, s. 436]. Prudký rozvoj tovarovej výroby podmienil vznik a rozvoj kapitalistického súkromného vlastníctva, keď privlastnenie produktov výroby sa uskutočňuje prostredníctvom práce námezdných robotníkov, ktorí sú oddelení od výrobných prostriedkov a aby sa mohli s nimi spojiť, je nevyhnutná kúpa a predaj ich pracovnej sily na trhu. Pri spoločenskom vlastníctve sa obnovuje jednota výrobcu a vlastníka, pričom privlastnenie materiálnych statkov sa uskutočňuje v procese spoločnej práce všetkých členov spoločnosti a v ich záujme.

Na základe povedaného môžeme konštatovať, že spôsob bezprostrednej výroby, t. j. akým spôsobom dochádza k privlastňovaniu, nám cha-

rakterizuje vlastníctvo. V tomto zmysle môžeme vlastníctvo stotožniť so špecifickými vzťahmi medzi ľuďmi v procese bezprostrednej výroby. Ostatné vzťahy (vzťahy v rozdeľovaní, výmene a spotrebe) sú od nich odvodené, sú nimi determinované. Pritom si však treba uvedomiť, že vlastnícke vzťahy sa práve z tohto dôvodu nachádzajú vo všetkých ostatných výrobných vzťahoch a pomocou nich sa realizujú, čo vyplýva zo vzájomnej podmienenosti výroby, rozdeľovania, výmeny a spotreby. Preto, i keď sme stotožnili vlastníctvo so sociálno-ekonomickými vzťahmi vo výrobe, môžeme ho v istom zmysle stotožniť aj s celou sústavou výrobných vzťahov.

Literatúra

- [1] MARX, K.: Bieda filozofie. Bratislava 1955.
- [2] MARX, K.: Kapitál I. Bratislava 1979.
- [3] MARX, K.: Kapitál III-2. Bratislava 1958.
- [4] MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonomie. Rukopisy „Grundrisse“ I. Bratislava 1974.
- [5] ENGELS, F.: Dialektika prírody. Bratislava 1963.
- [6] ABALKIN, L. I.: Hospodársky mechanizmus rozvinutej socialistickej spoločnosti. Bratislava 1976.
- [7] Ekonomická encyklopédia. Politická ekonomia 3. Moskva 1979.
- [8] HÁBA, Z. — KRÍŽEK, M.: Socializmus a vlastníctví. Praha 1975.
- [9] HÁBA, Z.: Socialistické spoločenské vlastníctví. Praha 1975.
- [10] Kolektív: Otázky socialistického vlastníctví. Praha 1976.
- [11] Kolektív: Predmet i metod politickej ekonomii socializmu. Saratov 1974.
- [12] Kolektív: Razvitije socialistickej obščestvennoj sobstvennosti. Sofia-Moskva 1980.
- [13] Kolektív: Soveršenstvovanie socialistickej proizvodstvennych otnošenij i effektivnost proizvodstva. Moskva 1980.
- [14] KOLESOV, N. D.: Zákon súladu medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi v socializme. Bratislava 1976.
- [15] KRONROD, J. A.: Zakony politickej ekonomii socializmu. Moskva 1966.
- [16] KUZMINOV, I. I.: Očerki politickej ekonomii socializmu. Voprosy metodologii. Moskva 1971.
- [17] LANGE, O.: Politická ekonomie. Obecné otázky. Praha 1966.
- [18] RUMIANCEV, A. M. (red.): Politická ekonomia. Učebnik 1. Moskva 1976.
- [19] KOZLOV, G. A. (red.): Politická ekonomia. Učebnik 3. Moskva 1977.
- [20] PROCHORENKO, I. D.: Razvitije socialistickej proizvodstvennych otnošenij. Moskva 1972.
- [21] RYBALKIN, V. A.: Struktura proizvodstvennych otnošenij socializmu. Kyjev 1978.
- [22] ŠKREDOV, V. P.: Metod issledovaniej sobstvennosti v „Kapitale“ K. Marksa. Moskva 1973.
- [23] CAGOLOV, N. A.: O metode izučeniija sobstvennosti v politickej ekonomii, suščnosti proizvodstva i tovarnych otnošenijach pri socializme. Vestnik Moskovskogo universiteta. Ekonomika, 1972, č. 2.
- [24] CAGOLOV, N. A.: Rol politickej ekonomii v kommunističeskom stroitelstve. Vestnik Moskovskogo universiteta. Ekonomika, 1973, č. 1.
- [25] CHESSIN, N. V.: O dvuch osnovnych napravlenijach analiza sobstvennosti i jejo meste v sisteme socialistickej proizvodstvennych otnošenij. Vestnik Moskovskogo universiteta. Ekonomika, 1973, č. 3.
- [26] Socialistická sobstvennosť i jejo mesto v sisteme proizvodstvennych otnošenij socializmu. [Obzor vystuplenij.] Vestnik Moskovskogo universiteta. Ekonomika, 1973, č. 3.
- [27] REIZER, J.: Otázky socialistického vlastníctví. Praha 1976.
- [28] MOKROV, G.: Osnovnyje svojstva proizvodstvennych otnošenij socializmu. Ekon. Nauk., 1981, č. 4.

Konzultácie

Globálne problémy v buržoáznych koncepciách postindustriálnej spoločnosti

LISÝ, Ján

Buržoázna politická ekonómia často prispôsobuje svoje východiskové teoreticko-metodologické postuláty novej situácii, novým podmienkam a potrebám buržoáznej apológie. Prebiehajúca vedecko-technická revolúcia prináša časté a rýchle zmeny a zvraty vo všetkých oblastiach spoločensko-ekonomického života súčasného kapitalizmu. Prejavuje sa to aj vo vývoji buržoáznej politickej ekonómie.

Vývoj sociálno-ekonomického prúdu buržoáznej politickej ekonómie v 70. rokoch charakterizuje prispôbenie metodológie technologického determinizmu novým podmienkam. Je typické, že niektorí buržoázni ekonómovia preceňujú používanie tejto metódy, u iných zase možno pozorovať neotechnokratické tendencie.¹ Buržoázna koncepcia postindustriálnej spoločnosti, ktorá má dominujúce postavenie v sociálno-ekonomickom prúde buržoáznej ekonómie v 70. rokoch, prechádza tiež vývojom, pre ktorý sú charakteristické diskusie medzi buržoáznymi teoretikmi. Teoretici postindustriálnej spoločnosti sa usilujú odvieť pozornosť od skutočných problémov a protirečení súčasného kapitalizmu a okrem technicko-ekonomických otázok spoločenského vývinu obracajú pozornosť ku globálnym problémom, riešenie ktorých si podľa nich vyžaduje nadtriedny, nadspoločenský prístup a odideologizovanie sa.

V tejto situácii teoretici postindustriálnej spoločnosti sa pokúšajú

¹ Technologický determinizmus je teoretickým, metodologickým východiskom buržoáznych sociálno-ekonomických teórií. Dialektiku výrobných síl a výrobných vzťahov nahradzuje technologický determinizmus „všeobecnými štrukturálnymi zákonmi“, ktoré sú produktom daného stavu vedy a techniky. Technologický determinizmus ignoruje sociálno-ekonomické vzťahy a sociálno-ekonomické protirečenia kapitalizmu. Podstata technologického determinizmu spočíva teda v bezprostrednej väzbe techniky a spoločnosti, pričom všetky spoločensko-ekonomické javy a procesy sú determinované daným stavom vedy a techniky. Ide o zrejmu redukciu sociálneho na ekonomické a ekonomického na technologické, čo je hlavným charakteristickým znakom technologického determinizmu. Ideové korene technologického determinizmu smerujú k zakladateľovi amerického inštitucionalizmu T. Veblenovi.

rozpracovať také modely budúceho vývoja spoločnosti, ktoré by ukázali východisko z kritickej situácie vyvolanej vznikom a zosťrením globálnych problémov.

Globálnym problémom v najširšom zmysle slova dnes nevenujú pozornosť len teoretici postindustriálnej spoločnosti, ale takmer všetky školy a smery buržoáznej politickej ekonómie. Veľká rozmanitosť teoreticko-metodologických východísk mnohostranného a rôznorodého konglomerátu buržoáznych teórií zaoberajúcich sa globálnymi problémami viedla k vzniku rôznych, často protirečivých prúdov a smerov. Z hľadiska teoreticko-metodologických východísk a ideologicko-apologetických cieľov sa sformovali dva hlavné smery. Prvým je tzv. sociálno-ekologický pesimizmus a druhý reprezentuje tzv. technologický optimizmus.

K takzvanému sociálno-ekologickému pesimizmu možno podľa nášho názoru zaradiť práce A. Tofflera, R. Heilbroner, D. Meadowsa, M. Mesarovica, E. Pestela, J. Forrester, J. Tinbergena a iných. Predstavitelia tohto smeru vychádzajú z predpokladu, že prebiehajúca VTR ohrozí ďalšiu existenciu ľudskej civilizácie už začiatkom 21. storočia.

Takzvaný technologický alebo technokratický optimizmus reprezentujú H. Kahn, J. Phelps, A. Wiener, B. Bruce-Briggs, W. Brown, L. Martel, E. Schumacher a ďalší.

Významné miesto medzi teoretikmi tzv. sociálno-ekologického pesimizmu patrí práca predstaviteľov tzv. Rímskeho klubu. Ich názory sú v marxistickej literatúre podrobené dôkladnej kritickej analýze, ktorá presvedčivo ukazuje na úsilie buržoáznych teoretikov pokúsiť sa o novú formu buržoáznej apológie, využívajúc na to subjektívnu interpretáciu niektorých reálne prebiehajúcich procesov pod vplyvom VTR.

Odmietavý postoj k predstavám teoretikov Rímskeho klubu zaujímajú viacerí buržoázni teoretici, napr. aj taký autoritatívny ekonóm, ako je J. K. Galbraith. Vo svojej práci z roku 1973 [1] k tomu uvádza, že aj prípadné pozitívne výsledky pri znížení tempa rastu by sa prejavili až za niekoľko rokov, za desaťročia. Ním navrhovaná stratégia ochrany životného prostredia nevyklučuje ekonomický rast, ale sleduje cieľ regulovať rast, zosúladiť ho so spoločenskými záujmami a realizovať ho v prospech spoločnosti. Galbraith konštatuje negatívne dôsledky rastu výroby aj osobnej spotreby na ekologickú rovnováhu, a zároveň dochádza k racionálnemu záveru, že tak ako mnoho iných vecí v živote, aj ochrana životného prostredia si vyžaduje vynaložiť náklady. Výhody z dosiahnutej ochrany životného prostredia je potrebné podľa neho porovnávať s nákladmi.

J. K. Galbraith predpokladá, že hlavná úloha pri riešení týchto problémov pripadá zákonodarstvu. Zákonodarné orgány na uskutočňovanie tejto činnosti musia byť podľa neho vybavené efektívnym plánovacím aparátom. Okrem štátu nevidí žiadnu reálnu silu schopnú postaviť sa na ochranu životného prostredia. Vidíme, že Galbraith sa aj tieto problémy pokúša riešiť v duchu svojej ekonomickej teórie. Jeho predstavy sú však v zjavnom rozpore so súčasnými inštitucionálnymi štruktúrami kapitalistickej spoločnosti a ich realizácia naráža na záujmy veľkých korporácií a na

iné — pre vojenskopriemyselný komplex dôležitejšie — záujmy, vyúsťujúce do nárokov na štátne objednávky.²

Novým podmienkam kapitalistickej reprodukcie prispôsobuje svoju teóriu aj P. A. Samuelson, ktorý začína pochybovať o možnostiach a o potrebe ekonomického rastu. Podobne ako mnoho iných ekonómov aj on sa orientuje na forsírovanie tzv. kvality života, zlepšenie ktorej je vraj možné len spomalením, ba dokonca aj odstúpením od politiky hospodárskeho rastu [12].

1. *Globálne problémy a paradigma sociálno-ekologického pesimizmu v teoretických koncepciách postindustriálnej spoločnosti*

Globálne problémy ako produkt prebiehajúcej VTR a protirečení súčasného štátnomonopolistického kapitalizmu využívajú na svoje apologetické ciele aj teoretici postindustriálnej spoločnosti. Ideologické, triedne a sociálne aspekty musia podľa nich ustúpiť pred zložitou a naliehavou potrebou riešenia globálnych problémov. Nejde, samozrejme, o žiadny objav týchto buržoáznych ekonómov, keďže s podobnými postojmi sa stretávame už pri vzniku vulgárnej buržoáznej politickej ekonomie; ide len o novú formu boja proti marxizmu.

Jedným z buržoáznych ekonómov, ktorý pri konštruovaní modelov budúceho vývoja ľudstva reaguje na globálne problémy, je aj americký ekonóm R. Heilbroner. Charakterizuje ho kritický prístup k problémom súčasného kapitalizmu, z ktorého nedostatkov a protirečení vyvodzuje pesimistické závery. Ako sa však ukazuje, jeho pesimizmus nie je ničím iným ako jednou z foriem apológie súčasného kapitalizmu.

Skeptický a pesimistický pohľad na budúcnosť kapitalizmu je obsiahnutý hlavne v jeho prácach [3; 4]. Hlavné nebezpečenstvo pre súčasný kapitalizmus vidí v nedostatku prírodných zdrojov a v ekologických problémoch. Absolutizuje negatívne dôsledky využívania vedy a techniky v modernej výrobe, z čoho vyvodzuje záver, že ich rastúce používanie vedie k urýchleniu spotreby prírodných zdrojov, k ďalšiemu znečisťovaniu životného prostredia, čo vraj môže viesť k úplnému zničeniu ľudstva. V „ničivej sile techniky“ vidí reálne nebezpečenstvo pre súčasnú civilizáciu. Nevidí však spoločensko-ekonomické súvislosti a možnosti využitia vedy a techniky na cieľavedomé uspokojovanie potrieb všetkých národov a na racionálne využívanie prírodných zdrojov a prekonávanie globálnych problémov. To, pochopiteľne, ani nemôžeme od neho očakávať, pretože kritika kapitalizmu mu slúži na maskovanie jeho protirečení.

Vychádzajúc z antitechnokratických pozícií, k vede a technike zaujíma úplne odmietavý postoj, a vedu považuje len za rafinovaný spôsob manipulácie s vedomím

² Niektorými globálnymi problémami, hlavne ekologickými, sa J. Galbraith zaoberá v práci [1], v kapitole XXVIII, nazvanej *Životné prostredie*.

a konaním ľudí. Totálny antitechnokratizmus ho privádza až na pozície technofóbov. Opierajúc sa o metodologické postuláty ekologicko-technického determinizmu, Heilbroner predpovedá, že v blízkej budúcnosti sa vyčerpajú surovinné a energetické zdroje, dôjde k demografickej explózií, k znečisteniu životného prostredia a k zmene klimatických podmienok, čo spôsobí nadmerné zahriatie atmosféry a vyvolá totálnu ekologickú katastrofu. Táto nie príliš optimistická predpoveď sa vraj uskutoční v priebehu 100 až 200 rokov. Podobne ako väčšina buržoáznych teoretikov aj Heilbroner predpokladá, že negatívne dôsledky VTR sa dotýkajú kapitalistického aj socialistického systému a postihnú oba. Prítom neberie do úvahy diametrálne odlišnú sociálno-ekonomickú podstatu oboch systémov, ani odlišný záujem a možnosti riešenia existujúcich problémov. Pri analýze týchto otázok sa nepokúša o hlboké preniknutie do podstaty skúmaných javov, ale opiera sa o povrchné a nepodstatné vlastnosti a charakteristické črty kapitalizmu a socializmu a v skutočnosti sa snaží obe tieto spoločenské sústavy stotožniť.

Heilbroner skúma globálne problémy abstraktne, ignorujúc konkrétne spoločensko-ekonomické podmienky ich vzniku a prejavu. Globálne problémy sa najvypuklejšie prejavujú v najvyspelejších kapitalistických krajinách. Z niektorých jeho predstáv o dôsledkoch obmedzenosti prírodných zdrojov vyplýva, že si uvedomoval dlhoročnú nespravodlivú koloniálnu a exploatátorskú politiku vyspelých kapitalistických krajín voči kolóniám. V práci [3] nevyklučuje, že v dôsledku prehľbujúcich sa globálnych problémov niektoré ekonomicky zaostalé krajiny sa pokúsia zmocniť sa jadrových zbraní s cieľom použiť ich proti vyspelým kapitalistickým krajinám. V záujme dosiahnutia globálneho rozdelenia doteraz vyrobeného bohatstva sú ochotné podstúpiť aj nebezpečenstvo jadrovej vojny a zánik industriálnej civilizácie. Podľa Heilbronera znovurozdelenie bohatstva môžu dosiahnuť iba pomocou vydieračstva a atómovej vojny. A keďže aj vyspelé kapitalistické krajiny nebudú v danej situácii pasívne, predpovedá nový boj za znovurozdelenie svetového prírodného bohatstva. Vojny — či už globálne, alebo lokálne — považuje za nevyhnutný atribút civilizácie. To je zároveň podľa neho jediná možnosť, ako si chudobné národy môžu vylepšiť svoju situáciu.

Popri tom bude prebiehať aj boj jednotlivca o čo najväčší podiel na spoločenskom bohatstve. To zostrí konflikty medzi triedami a povedie k vzájomnému boju všetkých proti všetkým. Vyostrenie triednych konfliktov pochopiteľne neprivádza Heilbronera k myšlienke uskutočnenia socialistickej revolúcie. Sociálnu revolúciu odmieta a je ochotný ju nahradíť hoci aj ekologickou revolúciou.

Pre Heilbronerovu analýzu globálnych problémov je typické, že neskúma len vedecko-technické, ale aj sociálno-ekonomické aspekty a zo svojej analýzy robí aj politické závery. Správne konštatuje, že problémy rastu obyvateľstva a znečisťovania životného prostredia majú sociálnu podstatu. Z tohto poznania však nevyvodzuje správne a vedecky zdôvodnené závery, ale, ako sme ukázali, uchýľuje sa k apologetickému stotožneniu problémov a aj oboch spoločenských systémov. Z takéhoto hodnotenia dvoch protikladných sústav a konkrétnych prejavov globálnych problémov vyvodzuje a formuluje hlavné protirečenie súčasnej epochy. Jeho podstata, obsah a konkrétne prejavy pritom podľa neho nespočívajú v historickom protirečení dvoch protikladných spoločenských systémov, ale hlavným určujúcim protirečením súčasnej epochy je vraj protirečenie medzi vyspelými krajinami (vrátane socialistických) a rozvojovými krajinami.

Predstavy Heilbronera o budúcnosti ľudstva sú v skutočnosti pesimistické. Neopierajú sa však o vedecky zdôvodnené poznatky ani spoločenských, ani prírodných a technických vied. Nie sú vierohodne vyargumentované a často sa navzájom vylučujú. Jeho návrhy na riešenie vzniknutých problémov sú poznačené idealizovaním možností kapitalizmu a reakčnosťou. Prekonať tieto problémy v podmienkach zostovania sa globálnych protirečení je podľa Heilbronera možné nastolením silnej politickej moci, autoritatívnych diktátorských, militaristických režimov.

Popri týchto pesimistických a reakčných prognózach v jeho teórii možno pozorovať aj vplyv inštitucionalizmu. Podobne ako Galbraith, aj on predpokladá, že negatívne dôsledky VTR je možné zmierniť štátno-monopolistickým regulovaním a plánovaním. Plánovanie dokonca považuje za prípadne jedinú možnosť ako prekonať nebezpečenstvo zániku civilizácie.³

Napriek Heilbronerovmu deklarovanému úsiliu, jeho analýze globálnych problémov chýba objektívny a dôsledný prístup ku skúmaniu ich sociálno-ekonomickej podstaty. Charakteristickým postulátom Heilbronera je, že negatívne dôsledky VTR typické pre kapitalizmus prenáša na svet ako taký, bez ohľadu na jeho sociálno-ekonomickú protirečivosť. To nie je nič iné ako úsilie zbaviť kapitalizmus zodpovednosti za súčasné globálne problémy a interpretovať ich ako všeobecný dôsledok rozvoja vedy a techniky. Ako uvádza, práve rýchly rozvoj vedy a techniky je hlavnou príčinou ekologickej katastrofy [2, s. 100]. Prírodné, nemožno ignorovať skutočnosť, že rozvoj vedy a techniky nielenže vytvára podmienky a predpoklady pre zmiernenie ekologických problémov, ale prináša so sebou aj niektoré negatívne dôsledky. To však Heilbronera neopravňuje k tomu, aby negatívne dôsledky a protirečenia, ktoré vyplývajú zo sociálno-ekonomickej podstaty kapitalizmu a jeho objektívnej neschopnosti vedecky, racionálne a plánovite organizovať využívanie prírody a prírodných zdrojov, pripisoval bez náležitého zdôvodnenia vede a technike.

Metodologická protirečivosť a plytkosť Heilbronerovej koncepcie globálnych problémov sa prejavuje v nepresnej a v tendenčnej manipulácii so štatistickými údajmi. Heilbronerove pesimistické prognózy sa neopierajú o žiadne seriózne teoretické východiská. Z hľadiska reálneho spoločenského pokroku sú prejavom triedneho strachu tohto buržoázneho ekonóma pred objektívnym spoločensko-ekonomickým pokrokom, ktorý je v súčasnej epoche stelesnený v revolučnej premene na zánik odsúdenej „civilizácie biznisu“ na novú pokrokovú socialistickú spoločensko-ekonomickú formáciu. Jeho pesimizmus je apologetickým odrazom prehľbujúcej sa všeobecnej krízy kapitalizmu

³ Podmienkami, možnosťami a aj „nevyhnutnosťou“ plánovania v kapitalizme sa Heilbronera zaoberá v článku [5].

a zostrujúcich sa štrukturálnych kríz v 70. rokoch.⁴ Ostrá kritika niektorých protirečení súčasného štátnomonopolistického kapitalizmu mu slúži nielen na vytváranie pesimistických modelov budúceho vývoja, ale hlavne na jednostrannú apológiu súčasných zostrujúcich sa protirečení kapitalistického spôsobu výroby. Jeho pesimizmus nevedie k riešeniu globálnych problémov, nevedie k revolučnej premene tej sociálno-ekonomickej podstaty, ktorá je zdrojom ich vzniku a prehlbujúceho sa vývoja. Je proti akýmkoľvek revolučným premenám spojeným so zmenou sociálno-ekonomickej podstaty kapitalizmu. Teda nie protirečivá podstata kapitalizmu, ale rýchly rozvoj vedy a techniky a agresívno-spotrebiteľská prirodzenosť človeka spôsobujú, podľa Heilbronera, ekologickú, demografickú, energetickú, surovinovú a potravinovú nerovnováhu.

Tieto mylné závery a z toho vyplývajúce pesimistické prognózy slúžia Heilbronerovi na reakčnú sociálnu demagógiu, podľa ktorej triedny boj v rámci kapitalizmu, ako aj triedny boj medzi kapitalistickým a socialistickým spoločenstvom v podmienkach zostrujúcich sa globálnych problémov, stráca akýkoľvek zmysel a opodstatnenie. Globálne problémy mu teda slúžia ako nová forma buržoázneho odmietania triedneho boja a národnooslobodzovacieho hnutia v 70. rokoch.

Na nebezpečenstvo globálnych problémov upozorňuje aj A. Toffler. Už v práci z roku 1975 [13] pripomína, že globálne problémy, s ktorými sa dnes stretáva kapitalizmus, nadobúdajú hrozivý charakter, príčinu čoho vidí v skutočnosti, že priemyselne vyspelé kapitalistické krajiny sú úplne závislé od prírodných zdrojov, ktoré sa dobývajú z útrov zeme.⁵ Ich existenciu a prejavy sa snaží ospravedlňovať tým, že ich považuje iba za choroby a nedostatky „industriálnej civilizácie druhej vlny“ a s prechodom spoločnosti do „tretej vlny“ vraj zaniknú. Nová spoločnosť „tretej vlny“ vytvorí vraj pre ľudstvo nevídané podmienky pre svoj rozvoj, v priebehu ktorého sa ľudstvo zbaví všetkých chýb, nedostatkov a

⁴ K pesimistickým formám apologetiky dochádza hlavne v časoch krízy, keď sa takáto interpretácia javí podstatne účinnejšia ako pseudooptimizmus, ktorý je tvárou v tvár zostrujúcim sa rozporom jednoducho smiešny. V tomto prípade sa už celkom otvorene vystupujúce problémy nepopierajú. Vychádza sa z nich, avšak ide o to, premeniť pomocou pseudofavicovej argumentácie kritiku kapitalizmu na celkom neškodnú záležitosť.

⁵ Dlho sa očakávalo v buržoáznej propagande vydanie novej Tofflerovej práce [14]. Toffler k tomu píše: „V priebehu posledných rokov, keď som pracoval na *Tretej vlne*, som často dostával otázku, v čom sa líši táto kniha od *Future Shock*... [Tzv. šok z budúcnosti je podľa Tofflera prejavom nepripravenosti človeka na revolučné zmeny vo vede a technike a v ostatných sférach spoločenského života, čo vedie k jeho úplnej dezorientácii, prejavujúcej sa v rôznych psychologických poruchách [15, s. 9] ...] Podľa môjho názoru, uvádza ďalej Toffler, Tretia vlna sa radikálne líši tak formou, ako aj svojím zameraním... Zahŕňa podstatne dlhšie obdobie, nielen budúcnosť, ale aj minulosť“ [14, s. 19]. Tofflerov pokus o periodizáciu vývoja ľudskej spoločnosti v uvedenej práci nám príliš zreteľne pripomína obdobné neúspešné snahy predstaviteľov historickej školy v Nemecku a ich zjednodušené schémy štádiálneho vývoja, ktoré našli ohlas a záujem aj u mnohých ďalších historizujúcich buržoáznych ekonómov, napr. W. Rostowa.

negatívnych vlastností civilizácie „druhej vlny“. Ľudstvo sa vraj prispôsobí novým realitám vzájomného vzťahu prírody a spoločnosti v prospech prechodu k najdokonalejšej forme sociálnej organizácie — „superindustriálnej spoločnosti“.⁶

2. Globálne problémy a paradigma technologického optimizmu

Všetky buržoázne kocepce tzv. sociálno-ekologického pesimizmu predstavujú iba novú ďalšiu formu apológie súčasného kapitalizmu. Sú reakciou na stratu ideálov a viery v buržoáznu spoločnosť, vyjadrujú strach spoločnosti pred budúcnosťou. Vyjadrujú zároveň neschopnosť kapitalistickej spoločnosti a buržoáznej politickej ekonómie riešiť tieto problémy. Pesimistická interpretácia súčasného kapitalizmu a jeho perspektív a odhaľovanie jeho negatívnych stránok nie je, pochopiteľne, v súlade so záujmami veľkých monopolov a so skutočnými potrebami buržoáznej apológie. Preto neprekvapuje, že v štruktúre buržoáznej politickej ekonómie zaznamenávame úsilie zakrývať a zamlčovať nedostatky a rozpory kapitalistického výrobného spôsobu a objasňovať ich ako náhodné a dočasné poruchy nezadržateľného vzostupného trendu kapitalistického výrobného spôsobu. Túto funkciu plní druhý smer, tzv. „technologický alebo technokratický optimizmus“, ktorý fetišizuje automatizmus VTR, adaptačné mechanizmy spoločnosti, hlavne štátnomonopolistické regulovanie. V alternatíve, ktorú hlása, ignoruje sa ostrosť a protirečivosť mnohých životne veľmi dôležitých globálnych problémov. Na rozdiel od predstaviteľov tzv. ekologického pesimizmu, tento smer vidí vo VTR možnosť, ako sa vyrovnáť so súčasnými problémami.

Ich základnou úlohou je teda presvedčiť verejnú mienku o schopnosti kapitalistického výrobného spôsobu vyrovnáť sa so súčasnými globálnymi problémami, čo povedie k upevneniu a stabilizácii kapitalizmu. V tomto smere najrozšírenejšie sú prognózy H. Kahna, ktorý sa v nových podmienkach 70. rokov opäť pokúša o optimistickú apológiu ekonomického rastu a kapitalizmu vôbec.⁷

Vychádzajúc z metodológie technologického determinizmu, autori knihy [6] sa pokúšajú dokázať, že len kapitalizmus využívajúci automatic-

⁶ Názory A. Tofflera v jeho prvých prácach [13; 15] vedú k tomu, že je zaraďovaný medzi autorov, ktorí stoja na pozíciách sociálno-ekologického pesimizmu. Jeho názory pri projektovaní novej „superindustriálnej civilizácie tretej vlny“ [14] sú však značne optimistickéjšie, čo zrejme vyplýva z objektívnej nevyhnutnosti plniť naliehavú spoločenskú objednávku vládnucej veľkiburžoázie.

⁷ V tomto smere najvýznamnejšia je prognóza Hudsonovho inštitútu v New Yorku, ktorej autorom sú H. Kahn, V. Brown a L. Martel [6]. Vydanie tejto knihy (vyšla pri príležitosti 200-ročného jubilea USA) bolo sprevádzané mimoriadne veľkou a hlasnou propagandistickou kampaňou. Pri tejto príležitosti bola zorganizovaná aj špeciálna konferencia namierená proti stúpencom nulového rastu, ktorých spisy vraj prispeli k tomu, že sa stalo módou napádať a kritizovať ekonomický rast, kapitalizmus a konzumnú spoločnosť.

ké pôsobenie trhového mechanizmu je schopný najefektívnejším spôsobom úplne odstrániť nebezpečenstvo globálnych problémov. To zároveň využívajú nielen na kritiku buržoáznych pesimistických koncepcií, ale pokúšajú sa aj vytvoriť a znovu oživiť optimistické teoretické konštrukcie, ktoré by pomohli prekonať globálne problémy. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že ide o pozitívnu črtu týchto buržoáznych koncepcií. V skutočnosti ich optimizmus vyplýva jednak z cieľavedomej apológie protirečivého vývoja súčasného kapitalizmu, jednak z nepochopenia podstaty mnohých životne veľmi dôležitých problémov, ktoré dnes stoja pred celým ľudstvom. Podobne ako predstavitelia tzv. sociálno-ekologického pesimizmu, ignorujú sociálno-ekonomickú determinovanosť a triedny charakter existujúcich globálnych problémov. Zameriavajú sa hlavne na zdôvodnenie životaschopnosti kapitalistického výrobného spôsobu a na jeho možnosti prekonávať súčasné i budúce problémy. Neberú pritom do úvahy súčasnú sociálnopolitickú situáciu súvisiacu s existenciou a bojom dvoch protikladných spoločensko-ekonomických systémov.

Podľa prognóz Hudsonovho nstitútu koncom 20. storočia štvrtina obyvateľstva Zeme bude žiť v postindustriálnej spoločnosti a koncom 21. storočia takmer všetko obyvateľstvo bude disponovať hrubým dôchodkom 2000 dolárov na jedného obyvateľa a dosiahne tak určitý stupeň postindustriálnej spoločnosti.

Ukazuje sa, že ich prognózy spoločenského rozvoja, vychádzajúce z metodológie technologického determinizmu, nepovažujú za potrebné skúmať rozvoj výrobných síl v spojitosti s danou spoločensko-ekonomickou formáciou, s charakterom spoločenských výrobných vzťahov. Rozhodujúce v ich analýze sú kvantitatívne ukazovatele technicko-ekonomického rozvoja, ako napr. vytvorený dôchodok na jedného obyvateľa, úroveň spotreby určitých spotrebných predmetov a pod.

Súčasný kapitalizmus smerujúci k postindustriálnej spoločnosti predstavujú ako najracionálnejší spoločenský systém, ktorý jediný je schopný riešiť zložité globálne problémy. Pre kapitalizmus predpovedajú prosperujúcu budúcnosť bez surovinových, energetických či ekologických problémov, bez prírodných a iných katastrof. Budúcnosť kapitalizmu spočíva v blahobyte, v dôsledku čoho materiálne potreby ľudí v najbližších 100 rokoch budú vraj uspokojované ľahko a nerušene. Súčasný surovinový zdroj považujú za dostatočný na zabezpečenie ekonomického rastu na neobmedzene dlhé obdobie. Prípadné spomalenie ekonomického rastu nesúvisí podľa nich s obmedzenosťou prírodných zdrojov, ale je dôsledkom nižšieho tempa odbytu. H. Kahn kritizujúc „apokalyptických prorokov“ pokúša sa presvedčiť bez konkrétnych dôkazov, že kapitalizmus disponuje schopnosťou plynule a harmonicky rozvíjať vedu a techniku, a tým aj eliminovať ostrejšie prejavy globálnych problémov.

Podľa Kahnovho názoru energetická kríza to je len „čistá náhoda“ a potravinové problémy na našej planéte neexistujú vo všeobecnosti, existuje len problém, kto bude platiť za potraviny [7].

V zásade teda odmieta možnosť takého zostrenia a rozšírenia globálnych problémov, ktoré by mali negatívny vplyv na ekonomický rast. Obmedzenia ekonomického rastu vyplývajú vraj skôr zo sociálnych, psychologických a kultúrnych bariér dopytu, z nekompetentných intervencií do sféry ponuky, z porúch riadenia monopolistickej praxe, a nie z fyzických bariér prírodných zdrojov. Dočasne pôsobiace bariéry ekonomického rastu je podľa neho možné prekonať pôsobením technického pokroku. Riešenie niektorých globálnych problémov ako surovinových, energetických a potravinových urýchlením vedecko-technického pokroku nielenže si vyžaduje veľké výrobné náklady, ale súvisí aj s hlbokými sociálno-ekonomickými premenami vo sfére výroby a rozdeľovania.

Práve tu sa prejavujú antagonistické protirečenia medzi spoločenským charakterom exploatacie prírodných zdrojov a ich súkromnokapitalistickou formou privlastňovania. A práve tieto skutočnosti a charakteristiky súčasných globálnych problémov sa snaží Kahn svojimi optimisticky ladenými teoretickými konštrukciami zakryť. Zároveň pri analýze týchto problémov ignoruje ich sociálno-ekonomickú podstatu. Na druhej strane často využíva metódu historickej analógie a snaží sa presvedčiť, že podobné konflikty sa stávali aj v minulosti a neznamenalo to, že by sa spoločnosť a ľudstvo vôbec nemohlo ďalej rozvíjať. Jeho tvrdeniam o možnosti prekonať súčasné problémy rozvojom vedy a techniky chýba vecná a dôkladná vedecká argumentácia. Kahn kategoricky odmieta v buržoáznej literatúre veľmi rozšírený názor o zodpovednosti techniky, technológie a rýchleho priemyselného rozvoja za súčasné problémy a podobné názory považuje za viac ako neopodstatnené a neudržateľné. Podľa názorov teoretikov Hudsonovho inštitútu prírodné zdroje sú také veľké, že je možné ich využívať pre ďalší rozvoj bez prijímania obmedzujúcich opatrení.

Mnohé aj realistické hodnotenia obsiahnuté v týchto teoretických koncepciách, charakterizujúce niektoré objektívne vývojové tendencie rozvoja výrobných síl, sa využívajú na apologetické ciele. Kahn svoje optimistické predstavy o najlepšej budúcnosti, akú si je vôbec možné predstaviť, využíva na koncipovanie takej podoby budúcej postindustriálnej spoločnosti, ktorá nenaruší fundamentálnu ideu o večnosti a nemennosti základov súkromného vlastníctva a nepovedie ani vo vzdialenej budúcnosti k zmenám hlavných determinujúcich atribútov kapitalistickej spoločnosti. Veľkú úlohu a význam pripisuje medzinárodným monopolom, ktoré si aj v budúcnosti zachovávajú a upevnia svoju pozíciu ako nositelia inovácií a stimulácií ekonomickej aktivity.

H. Kahn pri prognózovaní postindustriálnej orientácie vývoja ľudskej civilizácie nemôže ignorovať ani problémy rozvojových krajín. Ako sme ukázali, prekonanie sociálnej, ekonomickej a kultúrnej zaostalosti rozvojových krajín je jedným z najvážnejších a najaktuálnejších globálnych problémov. Kahn analyzuje možnosti urýchlenia ekonomického rastu rozvojových krajín. Z jeho analýzy však v tomto smere nevyplývajú žiadne veľké perspektívy. Pomocou svojej kvantitatívnej analýzy ukazuje, že k zmierneniu rozdielov medzi vyspelými kapitalistickými krajinami a zaostalými rozvojovými krajinami nedôjde v blízkej budúcnosti. Predpokladá, že rozdiel v dôchodku pripadajúcom na jedného obyvateľa bude koncom 20. storočia 80-100 : 1, koncom 21. storočia sa má tento rozdiel znížiť na 10-20 : 1 a koncom 22. storočia bude vraj tento rozdiel 4 : 1.

Domnievame sa, že jeho prognózy v tomto smere vôbec nie je možné ani trochu považovať za optimistické, a to ani pre mierovú perspektívu

celého ľudstva, ani pre riešenie sociálno-ekonomických problémov rozvojových krajín. Realita súčasného štátnomonopolistického kapitalizmu núti H. Kahna priznať, že prechod k postindustriálnej spoločnosti nebude taký bezkonfliktný, ako pôvodne predpovedal, ale dnes už prichádza k záveru, že môže vzniknúť množstvo vážnych stresových situácií, že technika K hoci je „dobrá vec“ — má aj „poriadne množstvo zlých aspektov“ a „sama osebe nezabezpečuje ekonomický rast“, a napokon, že ľudstvo narazí v ďalšom období na množstvo dnes ešte nepredvídaných problémov [8]. Ukazuje sa, že Kahn nemôže úplne ignorovať reálne existujúce problémy súvisiace s obmedzenosťou prírodných zdrojov, ale aj mnohé sociálno-ekonomické protirečenia súčasného kapitalizmu, ktoré sú produktom jeho vykorisťovateľskej, antagonistickej podstaty. Predpokladá, že problémy ekologického, energetického, surovinového, demografického, ale aj sociálneho charakteru sú iba prechodným javom a že súčasná spoločnosť je schopná sa s nimi vyrovnáť. Kahn aj napriek optimisticky orientovanej prognóze budúceho vývoja spoločnosti v podstate nevyklučuje zachovanie, prípadne narastanie ekonomických protirečení a konfliktov v kapitalistickej spoločnosti.

Prípadná redukcia ekonomického rastu podľa neho nebude vyplývať z obmedzenosti prírodných zdrojov, ale zo zmeny orientácie ekonomickej aktivity v spoločnosti. Na prelome 21. a 22. storočia, keď podľa neho štvrtina obyvateľstva planéty bude žiť v tzv. postindustriálnej a v superindustriálnej spoločnosti, a keď hrubý dôchodok pripadajúci na jedného obyvateľa dosiahne v týchto spoločenstvách viac ako 2000 dolárov, determinujúcim sektorom spoločenskej aktivity bude terciárny a kvatrálny sektor, teda sféra služieb, a hlavne otázky súvisiace s celkovou realizáciou človeka v spoločnosti, otázky využívania voľného času, medziľudské vzťahy, vzťahy jednotlivca a spoločnosti a pod. Avšak ani tento náznak o preniknutie do podstaty ľudských problémov mu nepomáha odhaliť triedne antagonisticкую podstatu spoločnosti založenej na súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov, čím sú určené aj všetky vzťahy v spoločnosti.

Je zrejmé, že niektoré aspekty v Kahnových prognózach majú skôr pesimistický ako optimistický charakter. Je to dané jednak realitou súčasného štátnomonopolistického kapitalizmu, jednak jednostranným podceňovaním sociálno-ekonomickej a inštitucionálnej podstaty súčasných globálnych problémov.

Hypotetické predstavy H. Kahna o budúcej postindustriálnej civilizácii aj z pohľadu možnosti riešenia súčasných globálnych problémov strácajú postupne svoje pôvodné charakteristiky. Orientácia na globálne problémy vedie k tomu, že buržoázi teoretici sa usilujú zahrnúť vo svojich konštrukciách široké spektrum spoločenských problémov a snažia sa vyvolať dojem, že v budúcej postindustriálnej spoločnosti materiálne hodnoty stratia postupne svoj význam a vedúce miesto bude patriť morálnym, etickým a humánnym hodnotám. Zjavné ideologické zameranie

týchto zmien je dané už tým, že k nim má dôjsť v existujúcich súkromnokapitalistických vlastníckych formách. Pokúšajú sa využívať osobitosti súčasnej etapy VTR, prejavujúce sa v zostrení globálnych problémov, na zastieranie narastajúceho protirečenia medzi kapitalistickými výrobnými vzťahmi a súčasnými výrobnými silami. Perspektívy kapitalistickej spoločnosti ako celku, a teda aj buržoáznej politickej ekonómie pri riešení týchto problémov sú veľmi otrasené a orientácia buržoáznej politickej ekonómie na globálne problémy v skutočnosti predstavuje iba novú formu apológie súčasného kapitalizmu. Optimistické predstavy H. Kahna a ďalších buržoáznych teoretikov sú vlastne iba utopickými pseudooptimistickými očakávaniami, ktoré nemajú v zásade charakter vedeckej, racionálnej analýzy reálnych tendencií súčasného svetového vývoja, ale predstavujú skôr extrapoláciu historických skúseností pre budúcnosť. Prakticko-poznávací význam týchto buržoáznych koncepcií spočíva skôr v analýze daného stavu ako v koncipovaní možností budúceho vývoja ľudskej civilizácie.

Riešenie perspektív ľudskej spoločnosti umožňuje iba marxistická ekonomická veda. Hospodárska a politická prax vyspelých kapitalistických krajín nepomáha riešiť ani jeden z globálnych problémov. Naopak, len prehlbuje narastanie medzinárodného napätia, rozdiely medzi vyspelými kapitalistickými a rozvojovými krajinami, neracionálnu exploatáciu prírodného bohatstva a zostruje aj ďalšie globálne problémy. Definitívne riešenie globálnych problémov je možné iba v podmienkach úplného globálneho víťazstva socialistického výrobného spôsobu. To je však otázka perspektív. No súčasné globálne problémy je nevyhnutné riešiť aj v podmienkach koexistencie dvoch protikladných spoločensko-ekonomických formácií. To zároveň musí motivovať marxistickú ekonomickú teóriu k aktívnemu spoznaniu uvedených otázok. Marxistická teória umožňuje také riešenie globálnych problémov, ktoré je založené na demokratických, rovnoprávných vzájomných vzťahoch, ukazuje reálne cesty riešenia globálnych problémov, také cesty a smery riešenia, ktoré nie sú založené na utopických projektoch budúcnosti, ale vychádzajú z vnútorných možností každej krajiny; a vlastným sociálnym a ekonomickým rozvojom, ale aj širokou medzinárodnou spoluprácou sa usilujú prispievať k riešeniu globálnych problémov. Marxistická kritika buržoáznych optimistických aj pesimistických koncepcií musí vychádzať z objektívneho vedeckého hodnotenia reálne prebiehajúcich procesov v podmienkach VTR. Ide o analýzu, ktorá spočíva na pozíciách historického optimizmu. Tento optimizmus je hlboko vedecky a spoločensky zdôvodnený, pretože stavia na všestrannej dialektickej analýze a hodnotení spoločenského vývinu.

Literatúra

- [1] GALBRAITH, J. K.: Economics and the Public Purpose. Boston 1973.
- [2] HEILBRONER, R.: Between Capitalism and Socialism. New York 1970.
- [3] HEILBRONER, R.: An Inquiry into the Human Prospect. New York 1974.
- [4] HEILBRONER, R.: Business Civilization in Decline. London 1976.
- [5] HEILBRONER, R.: American Plan. New York Times Magazin, január 1976.
- [6] KAHN, H. at al.: The Next 200 Years. New York 1976.
- [7] KAHN, H. — MEADE, J. E. — THOMPSON W.: A Three — Way Debate on the Future. The Futurist, august 1978.
- [8] KAHN, H. — PHELPS, J.: The Economic Present and Future. A Chartbook for the Decades Ahead. The Futurist, jún 1979, č. 3.
- [9] MAKSIMOVA, M.: Sovremennyye buržoaznyje koncepcii mirovogo kapitalističeskogo chozjajstva. Moskva 1980.
- [10] MILEJKOVSKIJ, A. G.: Uglublennyye obščego krizisa kapitalizma a globalnyje problemy. Vopr. Filos., 1978, č. 2.
- [11] ZAGLADIN, V. — FROLOV, I.: Globalnyje problemy sovremennosti. Kommunist, 1976, č. 16.
- [12] SAMUELSON, P. A.: Economics. New York 1976.
- [13] TOFFLER, A.: The Eco-Spasm Report. New York 1975.
- [14] TOFFLER, A.: The Third Wave. New York 1980.
- [15] TOFFLER, A.: Future Shock. New York 1970.
- [16] BACHÁR, V. — SEYDOV, A.: Postindustriálna spoločnosť očami H. Kahna a J. B. Phelpsa a realita. Ekon. Čas., 29, 1981, č. 12.

Prehľady

Mechanizmus financovania v Európskych spoločenstvách

ŠIBL, Drahoš

Efektívna činnosť medzinárodných ekonomicko-politických organizácií zvyčajne predpokladá disponovať určitými finančnými prostriedkami, ktoré by sa dali využiť na zabezpečenie realizácie vytýčených cieľov. Platí to aj o integračných organizáciách vyspelých kapitalistických štátov (v prvom rade o Európskych spoločenstvách), sledujúcich ďalekosiahle ekonomické ciele, avšak aj ciele idúce za ekonomickú oblasť. Nejde pritom len o finančné pokrytie najrôznejších administratívnych nákladov, operatívnych akcií, výskumných či poradenských funkcií a pod., ale predovšetkým o využitie spoločných prostriedkov na realizáciu mnohorakých kooperačných projektov smerujúcich k utvoreniu regionálneho hospodárskeho komplexu. Predmetom našej pozornosti v tomto príspevku budú problémy rozpočtového a mimorozpočtového financovania v Európskych spoločenstvách, úzko súvisiace s celým mechanizmom ich činnosti. Dotkneme sa pritom aj problému vyjadrovania rozpočtových a mimorozpočtových operácií Európskych spoločenstiev (ES) v spoločných zúčtovacích jednotkách.

1. Rozpočtový mechanizmus ES

Potreba disponovať spoločnými rozpočtovými prostriedkami sa prejavila od samého začiatku činnosti západeurópskych imperialistických integračných zoskupení, t. j. už v súvislosti so vznikom a činnosťou Montánskej únie. Finančné nároky rástli zároveň s tým, ako sa integračný proces rozvíjal do hĺbky a do šírky, ako vznikali ďalšie súčasti Európskych spoločenstiev a ako sa v nich vytvárali nové orgány poverené špecifickými úlohami.

Vlastnými finančnými zdrojmi, pochádzajúcimi z daňových príjmov, ako aj právomocou poskytovať pôžičky najskôr disponovala Montánska únia.

Euratom po svojom založení disponoval jednak bežným rozpočtom,

jednak investičným rozpočtom určeným na financovanie dlhodobých výskumných programov.

Zmluva a založení EHS predpokladala existenciu jednotného rozpočtu, v ktorom by sa sústreďovali všetky príjmy a výdavky. Mimo rozpočtu stál len Európsky fond rozvoja.

Pred spojením Montánnej únie, EHS a Euratomu do Európskych spoločenstiev (odvtedy jestvuje aj spoločný rozpočet ES) rozpočet EHS rástol v dôsledku rozvoja administratívnej mašinérie a zavedenia Európskeho sociálneho fondu. Osobitne prudké zvýšenie jeho výdavkov možno badať po zavedení spoločnej poľnohospodárskej politiky roku 1964.

Dnešnú štruktúru výdavkov rozpočtu ES, ktorá je pomerne značne rozvinutá a zahŕňa výdavky smerujúce dovnútra ES i mimo ich vlastného rámca, ukazujeme aj v nasledovnom prehľade.

Hlavné oblasti rozpočtových výdavkov ES

I. Sekcia VI — Komisia ES

1. Oblasť poľnohospodárstva

a) poľnohospodárske trhové garancie — záručná sekcia Európskeho záručného a usmerňovacieho poľnohospodárskeho fondu (EAGGF)

b) rybárstvo

c) poľnohospodárska štruktúra — usmerňovacia sekcia EAGGF a výdavky spojené so špecifickými opatreniami

2. Regionálna politika

(Európsky fond regionálneho rozvoja, Európsky menový systém, doplnkové opatrenia)

3. Sociálna politika

(Európsky sociálny fond, výdavky do oblastí výchovy a kultúry, výdavky v súvislosti s ochranou životného prostredia a ochranou spotrebiteľa, rôzne)

4. Výskum, energia, priemysel, doprava

(energetická politika, výskum a investície, informácie a inovácie, vnútorný trh, doprava)

5. Spätné platby a rezervy

(spätné platby členským štátom a iné spätné platby, finančný mechanizmus, rezervy, rôzne)

6. Rozvojová spolupráca a nečlenské krajiny

(potravinová pomoc, nepridružené rozvojové krajiny, špecifické a mimo-riadne opatrenia, spolupráca so stredomorskými krajinami, rôzne)

II. Sekcia III — Komisia ES

(výdavky na personálne a administratívne potreby)

III. Sekcie I, II, IV a V — Ostatné inštitúcie

Nie všetky výdavkové položky majú v rámci rozpočtu rovnaký význam. Aj keď ich podiel na celkovom rozpočte pri medziročnom porovnávaní nepatrne kolíše, je prakticky relatívne stály. Základnou charakteristikou výdavkovej časti rozpočtu je skutočnosť, že rozhodujúca väčšina prostriedkov (60—70 %) ide do oblastí poľnohospodárstva — do

Európskeho záručného a usmerňovacieho fondu (z toho 9/10 do záručnej sekcie). Na administratívne výdavky (na platy zamestnancov inštitúcií ES) pripadá približne len 6 % celkového rozpočtu¹, na „refundácie“ členským štátom, ktorými sa im navracajú výdavky vznikajúce pri zabezpečovaní zdrojov pre rozpočet ES, len asi 10 %. Veľmi malý rozsah finančných prostriedkov pripadá na sociálne a regionálne účely a taktiež na financovanie akcií, označovaných ako „rozvojová spolupráca“. V poslednom uvedenom prípade však treba upozorniť na to, že do rozpočtu ES sa nezahrávajú prostriedky, ktorými sa dotuje Európsky fond rozvoja. (Okrem toho sa do rozpočtu ES nepremietajú ani požičiavacie a vypožičiavacie operácie EHS a Montánnej únie, ani činnosť Európskej investičnej banky. Prostriedky vynakladané v týchto oblastiach, vrátane prostriedkov, ktorými disponuje Európsky fond rozvoja, dosahujú výšku približne 40 % prostriedkov rozpočtu ES.) Nepatrná časť rozpočtových prostriedkov ide aj do oblasti priemyslu, do oblasti energie, výskumu a dopravy. To úzko súvisí s tým, že na týchto úsekoch sa nerozvinuli nijaké rozsiahlejšie akcie v meradle ES, že sa tu nepodarilo presadiť spoločnú politiku ES.

Markantná disproporcía, ktorá jestvuje medzi rozpočtovými výdavkami do poľnohospodárstva a výdavkami na iné úseky (predovšetkým na harmonizáciu ekonomických štruktúr členských krajín) má nepochybne širší význam v tom zmysle, že dokumentuje malú rozvinutosť integračného prepojenia na týchto iných úsekoch. Ich podiel na rozpočtových zdrojoch ES nie je podstatne menší len relatívne. Aj absolútne je tento podiel nízky. Možno preto vysloviť záver, že presun zodpovednosti vo finančných otázkach z národných rúk na orgány ES, stupeň kontroly finančných príjmov a výdavkov orgánmi ES je len v počiatočných štádiách.

Svedčí o tom skutočnosť, že rozsah rozpočtu ES je celkove pomerne malý. Jeho výška pre 10 členov ES roku 1981 na strane výdavkov dosahovala 19,3 mld ECU.² (Roku 1980 pre 9 členov ES to bolo 16,2 mld ECU.) Naproti tomu príjmy boli 21,1 mld ECU. Rozdiel 1,8 mld ECU bol rezervovaný na dodatočné záväzky, ktoré by v rozpočtovom roku mohli vzniknúť.

Rozpočet ES v rokoch 1980 a 1981 tvoril len 0,8–0,9 % celkového hrubého domáceho produktu členských štátov. To je veľmi málo, ak uvážime, že národné rozpočty členských krajín, do ktorých vchádzajú centrálna a miestne výdavky, tvoria podstatne väčšiu časť hrubého domáceho pro-

¹ V tomto smere sa Európske spoločenstvá odlišujú od mnohých iných medzinárodných inštitúcií, ktorých spoločné prostriedky sú z 95–100 % určené na financovanie potrieb vedúcich orgánov a administratívy. V ES sa spoločné prostriedky využívajú predovšetkým na zabezpečenie úloh, ktoré vyplývajú z presunu niektorých národných právomocí a činností na nadnárodnú úroveň. Potrebné fondy, dané k dispozícii Európskym spoločenstvám, sa znovurozdeľujú a umiestňujú späť v členských štátoch v súlade so spoločnými rozhodnutiami.

² Podstata zúčtovacej jednotky ECU sa vysvetľuje v druhej časti tohto príspevku.

duktu členských krajín. Najmenej je to vo Francúzsku (32 %) a v NSR (33 %), viacej v Spojenom kráľovstve a v Taliansku (42 %), najviac v Dánsku (56 %). Rozpočet ES nepredstavuje viac ako 2,5 % národných rozpočtov členských krajín.³ Aj tak táto čiastka vystupuje ako dodatočné bremeno, postihujúce obyvateľov členských krajín ES.

Odčerpávanie rozhodujúcej časti spoločných rozpočtových prostriedkov poľnohospodárskym sektorom síce znamená, že spoločný intervenčionizmus je práve tu najrozvinutejší, na druhej strane však ťažko môže slúžiť za vzor, ku ktorému by mali smerovať aj iné sektory. Ako je zrejmé pri pohľade na spoločnú poľnohospodársku politiku ES, jej mechanizmus ako celok a v jeho rámci aj systém financovania je značne neefektívny. Prostriedky sa nevynakladajú účelne, v prevažnej väčšine sa dostávajú do rúk bohatších výrobcov i štátov na úkor slabších a pomáhajú urýchľovať diferenciaciu medzi nimi.⁴ Poľnohospodárstvo sa tak dostalo do situácie, že na výdavkoch spoločného rozpočtu ES sa podieľa zhruba z 2/3, avšak do príjmovej časti rozpočtu prispieva len 4–5 %. Spory medzi členskými štátmi ES o rozdeľovanie či znovurozdeľovanie spoločných finančných prostriedkov sa stali permanentnou črtou spoločnej poľnohospodárskej politiky ES. Na ich závažnosti nič nemení poukazovanie na skutočnosť, že k podobným sporom dochádza aj v iných kapitalistických štátoch s federatívnym alebo konfederatívnym usporiadaním, ako napr. v USA, Kanade, Austrálii, Švajčiarsku či NSR.

Problematika zdrojov rozpočtu ES je nemenej zložitá ako problematika výdavkov. Rozpočtové prostriedky ES spočiatku pochádzali z finančných príspevkov členských štátov. Výška týchto príspevkov odzrkadľovala výšku hrubého národného produktu členských krajín, prípadne ďalšie kritériá. S rozvinutím integračných vzťahov medzi členskými krajinami sa zároveň vytvárali podmienky na nahradenie finančných príspevkov členských štátov vlastnými prostriedkami ES. K rozhodnutiu o tejto zmene došlo roku 1970. Odtedy príjmy do rozpočtu ES začali pochádzať z troch hlavných zdrojov.

Významným zdrojom rozpočtových prostriedkov ES sa stali *colné výnosy* súvisiace s fungovaním colnej únie. Išlo predovšetkým o dôchodky vyplývajúce z uplatňovania spoločnej colnej tarify na dovoz z nečlenských krajín. Tieto dôchodky plynúce pôvodne do rúk členských štátov boli v rokoch 1971–1975 postupne presunuté na ES (s výnimkou výrobkov z uhlia a ocele), tak ako to ostatne predpokladala už rímska zmluva. Pre túto zmenu okrem iného hovorila sama skutočnosť, že vstup tovaru nečlenských krajín do colnej únie ES cez určitý prístav, letisko, hraničný bod a pod., nemusel byť nevyhnutne vstupom do krajiny určenia a spotreby. Tým, že celý colný výnos vyplývajúci z uplatnenia spoločnej colnej tarify ide do rozpočtu ES, prestáva záležať na tom,

³ The European Community's Budget. European Documentation, 1981, č. 5, s. 5.

⁴ Bližšie pozri napr. CAREV, V.: Farmy a farmári na Západe. Bratislava 1982.

kde sa vyberá [v prípade, že určením tovaru nie je krajina vstupu do ES]. Colné zdroje vyplývajúce z uplatňovania spoločnej colnej tarify vykazujú z hľadiska dlhšieho obdobia tendenciu k poklesu. Príčinou je jednak vstup nových krajín do ES [a teda aj znižovanie okruhu štátov, voči ktorým sa spoločná colná tarifa uplatňuje], jednak znižovanie, resp. úplné odstránenie dovozných ciel na tovar, pochádzajúci z viacerých nečlenských krajín. K tomuto znižovaniu colných zdrojov došlo napr. v súvislosti s výsledkami rokovaní Kennedyho kola či Tokijského kola na pôde GATT-u, v súvislosti s poskytovaním všeobecných (generálnych) preferencií rozvojovým krajinám, v dôsledku ustanovení konvencií podpísaných medzi ES a rozvojovými krajinami v tožskom hlavnom meste Lomé, na základe dvojstranných dohôd napr. so stredomorskými krajinami a pod. Pokles colných výnosov na druhej strane do určitej miery kompenzuje zvýšený objem colných príjmov v súvislosti s rastom dovozu z nečlenských krajín a presadzujúce sa tendencie k rastu svetových cien.

Druhým zdrojom rozpočtových prostriedkov ES sa stali *vyrovnávacie dávky*, resp. ďalšie poplatky spojené s dovozom poľnohospodárskej produkcie, spadajúcej pod organizované poľnohospodárske trhy. Súvisia s uplatňovaním spoločnej poľnohospodárskej politiky ES, ktorej súčasťou je aj mechanizmus vyrovnávania nižších svetových cien pri dovoze poľnohospodárskej produkcie z nečlenských krajín na úroveň vyšších domácich cien.

Vyrovnávacie dávky sú pomerne nestabilným článkom rozpočtových príjmov ES, ťažko ich predpovedať. Ich výška sa neustále mení vzhľadom na meniaci sa objem obchodu s nečlenskými krajinami, na neustály pohyb svetových cien a na prebiehajúce zmeny menových kurzov.

Nedostatok finančných zdrojov pochádzajúcich z colných výnosov a z vyrovnávacích dávok prinútila orgány ES k hľadaniu ďalšieho zdroja financovania. Tým sa stala určitá časť dane z pridanej hodnoty.⁵ O uvedenej skutočnosti sa rozhodlo roku 1970 s tým, že túto daň budú po harmonizácii daňových systémov v členských krajinách (t. j. po prechode na princíp dane z pridanej hodnoty aj v tých krajinách, kde sa uplatňoval tzv. kaskádovitý, viacstupňový systém zdaňovania, teda zdaňovania celej hodnoty po každej výrobnej operácii) na základe direktívy z roku 1977 platiť občania ES. Daň z pridanej hodnoty sa účtuje v štádiu spotreby a je úzko spätá s ekonomickou kapacitou členských krajín. Harmonizácia národných daňových systémov v ES dnes znamená len to, že vo všetkých členských krajinách sa pristúpilo na systém dane z pridanej hodnoty. To, neznamená, že by výška tejto dane vo všetkých členských štátoch bola rovnako vysoká; harmonizácia v tomto smere ostáva ešte otázkou budúcnosti.

⁵ Členské štáty ES sa rozhodli prispievať do vlastných rozpočtových zdrojov ES čiastkou nepresahujúcou 1 % dane z pridanej hodnoty. Napríklad roku 1981 to bolo 0,89 %.

Okrem uvedených troch hlavných rozpočtových zdrojov jestvujú aj niektoré ďalšie, menej významné zdroje, ako napr. dane pracovníkov vedúcich inštitúcií ES (tvoria približne 1 % rozpočtových príjmov), príspevky členských štátov a pod.

Názornú predstavu o význame jednotlivých príjmových položiek rozpočtu ES dáva ich štruktúra roku 1981. Na spomínanej výške rozpočtových príjmov 19,3 mld ECU sa podieľali

— clá	32,5 %
— poľnohospodárske vyrovnávacie dávky	9,8 %
— vyrovnávacie dávky na cukor	2,9 %
— daň z pridanej hodnoty	53,9 %
Vlastné zdroje teda predstavovali 99,1 %, iné príjmy 0,9 %. ⁶	

Napriek tomu, že príjmy a výdavky rozpočtu ES sú zhruba v rovnováhe, jeho zostavovanie je každoročne predmetom značných kontroverzií medzi členskými štátmi. Na jednej strane, adekvátne prehlbujúcim sa protirečeniam kapitalistického reprodukčného procesu, disproporciám a úzkym profilom, zvyšujú sa nároky na finančné dotácie zo spoločných prostriedkov, na druhej strane rastie neochota členských krajín významnejšie prispieť k zvyšovaniu ich objemu (príspevky členských krajín sa určujú podľa ich ekonomickej sily a výšky hrubého národného produktu na jedného obyvateľa), neochota k ďalšiemu presunu národných finančných právomocí v prospech integračného celku. Jednotlivé členské krajiny úzkostlivo sledujú, či ich výdavky do spoločných zdrojov zodpovedajú príjmom z týchto zdrojov. Takýto prístup, prirodzene, vytváraníu efektívne fungujúceho regionálneho hospodárskeho komplexu nepomáha. Napriek týmto skutočnostiam spoločné výdavky ES rok od roka rastú a tento rast by sa nepochybne ďalej podstatne urýchlil, ak by sa súčasnú stagnáciu integračného procesu v ES podarilo prekonať a ak by sa podarilo pristúpiť k jeho ďalšiemu prehlbovaniu. Pravda, platí aj opačná závislosť. Zvýšenie spoločných rozpočtových prostriedkov by utvorilo možnosti pre rozsiahlejšie spoločné riešenia.

Čiastkové, kompromisné riešenie rozpočtových problémov, ktoré každoročne vystupujú, je očividne nepostačujúce. Napríklad ustanovenia pripúšťajú, aby čistý príspevok Spojeného kráľovstva do spoločného rozpočtu bol nižší, než by podľa platného systému mal byť. Výnimky tohto druhu však, ako sa ukazuje, neuspokojujú žiadnu zo zainteresovaných strán. Z uvažovaných zdrojov je zvýšenie zdrojov rozpočtu možné prakticky len z kľúčového zdroja, z dane z pridanej hodnoty. Principiálne riešenie rozpočtových problémov pritom teoreticky ponúka dvojakú možnosť prístupu. Prvou z nich je zvýšenie percenta dane z pridanej hodnoty (teda zrušiť 1 % limit), predisponovanej do spoločného rozpočtu. Na to je však potrebné jednomyseľné rozhodnutie Rady ministrov ES. Vzhľadom na jestvujúce rozdiely vo výške tejto dane v jednotlivých členských štátoch je však rozhodnutie málo pravdepodobné,

⁶ The European Community's Budget. European Documentation, 1981, č. 5, s. 13.

pretože by znamenalo prehlbenie diferencovaného podielu členských krajín na zvýšení rozpočtových prostriedkov. Rozpočtová situácia by niektoré štáty v tomto prípade prinútila zvýšiť doma výšku dane z pridanej hodnoty, čo by sa premietlo do cenovej oblasti a viedlo k posilneniu negatívnych javov, ktoré sa už dnes v ich ekonomikách výrazne prejavujú.

Určitým variantom tejto možnosti sú úvahy o zavedení akejsi „dávky na základe spoluzodpovednosti“, teda akýchsi príspevkov výrobcov, analogických tým, ktoré sa v minulosti zaviedli pri cukre alebo mlieku. V tejto súvislosti sa spomínajú aj prirovnania k „prvej európskej dani“, ktorú platili výrobcovia uhlia a ocele a ktorá sa na tieto produkty ukladala v súlade s výškou ich priemernej hodnoty. V konečnom dôsledku by toto riešenie opäť pocítili pracujúci. Vzhľadom na beztak už vyhrotenú sociálnu situáciu v ES by to bolo riešenie iste riskantné.

Ponúka sa však aj iná možnosť: ponechať súčasnú výšku rozpočtových prostriedkov a od základu posúdiť, ako sa jestvujúce finančné zdroje rozdeľujú medzi rôzne výdavkové položky. Inak povedané, ísť týmto smerom by znamenalo v prvom rade prehodnotiť celý systém spoločnej poľnohospodárskej politiky, ktorá odčerpáva najviac rozpočtových prostriedkov. Spoločná poľnohospodárska politika vo svojej dnešnej podobe je však výsledkom rozsiahlych kompromisov, zahrňujúcich prakticky všetky ostatné sféry integračného procesu, predovšetkým priemysel. Ísť týmto smerom by teda v praxi muselo znamenať prehodnotiť integračný proces v globále. A to je v súčasnosti cesta, pre ktorú sa vzhľadom na súčasné krízové podmienky nik nechce rozhodnúť.

Preto sa domnievame, že v najbližšom čase možno aj v rozpočtovej oblasti očakávať skôr len čiastkové ako zásadné zmeny. K hlbším zmenám v systéme rozpočtového financovania zrejme dôjde až vtedy, keď dozreje čas ku globálnemu zhodnoteniu a prehodnoteniu doterajšieho priebehu integračného procesu.

2. *Mimorozpočtové nástroje financovania ES*

Určitá časť finančných prostriedkov, ktoré sa využívajú na účely slúžiace rozvoju ekonomických vzťahov v rámci integračného priestoru ES, neprechádza spoločným rozpočtom. Majú viac-menej presné, účelové zameranie a vytvorili sa v súlade s konkrétnymi potrebami v rôznych štádiách vývoja integračného procesu.

Už v súvislosti so vznikom a činnosťou Montánnej únie sa od roku 1954 rozvinuli *výpožičkové a pôžičkové operácie Európskeho združenia pre uhlie a oceľ*, sústreďujúce sa výhradne na odvetvia produkujúce uhlie a oceľ a napomáhajúce ich štruktúrnu prestavbu.

Od roku 1977 aktívne začínajú pôsobiť *výpožičkové a pôžičkové operácie Euratomu*. Ich vznik a rozvoj je reakciou na prebiehajúcu energetickú krízu. Prostriedky, ktoré sa pri nich používajú, zameriavajú sa na

pomoc pri financovaní investičných projektov pre priemyselnú výrobu elektriny v jadrových elektrárňach, na akcie, ktoré sledujú cieľ znížiť závislosť Európskych spoločností od dovážanej energie.

Na komplikujúcu sa energetickú situáciu reagoval aj tzv. *pôžičkový nástroj Spoločenstva*, ktorý sa vytvoril roku 1975, teda zakrátko po prvom prudkom zvýšení cien ropy na svetovom trhu a jednorazovo sa využil v rokoch 1975—1976. Jeho úlohou bolo pomôcť členským krajinám riešiť problémy rozsiahlych deficitov ich platobných bilancií, ktoré v tejto súvislosti vznikli.

Od roku 1979 existuje tzv. *nový (pôžičkový) nástroj Spoločenstva* [tzv. Ortoliho nástroj], ktorý má podporovať zblížovanie, harmonizáciu hospodárskej politiky členských štátov. Prioritná pozornosť sa pritom venuje financovaniu infraštruktúry a energetických projektov, schválených Komisiou ES, ktorých cieľom je redukovať regionálne disproporcie, zlepšiť sebestačnosť ES v oblasti energie, posilniť spoľahlivosť vonkajších energetických zdrojov, alebo zabezpečiť akcie, ktoré slúžia ES ako celku. V súvislosti s opatreniami na zníženie vysokej nezamestnanosti v ES sa od roku 1982 pristúpilo aj k rozsiahlejšiemu financovaniu malých a stredne veľkých podnikov v ES.

V rámci Európskeho menového systému, ktorý vznikol roku 1979, vyčlenili sa *prostriedky na krátkodobú a strednodobú menovú podporu*. Vznikol Európsky fond pre menovú spoluprácu, ktorý nahradil dovtedy fungujúci fond FECOM s obdobným určením.

Európsky fond rozvoja vznikol už pri založení EHS z príspevkov členských štátov, určených podľa osobitného kľúča. Slúži na financovanie projektov v rozvojových krajinách, pridružených roku 1957 k EHS, resp. v súčasnosti k financovaniu projektov v rozvojových krajinách Afriky, karibskej oblasti a Tichého oceánu, spätých s ES lomskou konvenciou.

Uvádzané mimorozpočtové fondy sa s výnimkou prvého poskytujú, resp. poskytovali prostredníctvom *Európskej investičnej banky* (EIB), ktorá popri tom disponuje aj vlastnými prostriedkami, používanými na plánované ciele. EIB vznikla na základe rímskych zmlúv a v rámci ES vystupuje ako nezávislá verejná inštitúcia. Jej kapitál vzrástol z 1 mld dolárov v čase založenia na 14,4 mld ECU k 31. 12. 1981. Vlastný kapitál EIB sa zvyšuje výpožičkami na kapitálových trhoch ES i nečlenských štátov, i na medzinárodných kapitálových trhoch. Pôžičkové a garančné operácie nesmú presiahnuť 250 % upísaného kapitálu. To znamená, že v súčasnosti môžu dosiahnuť výšku 36 mld ECU. Od roku 1958 EIB vydala na financovanie svojich operácií 21,111 mld ECU v bežných cenách, resp. asi 34 mld ECU v cenách roku 1981.⁷

Európska investičná banka zameriava svoju činnosť jednak dovnútra ES, jednak mimo ich rámca, kde pochopiteľne svojou činnosťou pomáha realizovať strategické záujmy ES vo vonkajšom svete.

⁷ European Investment Bank. Annual Report 1981, Saarbrücken, s. 79.

Pokiaľ ide o jej vnútorné úlohy, jej základným cieľom je prispievať pomocou vlastných finančných zdrojov i zdrojov získaných na kapitálových trhoch k „vyrovnanému a plynulému rozvoju Spoločného trhu v záujme Spoločenstva“.⁸ V ostatnom čase sa osobitne zdôrazňujú otázky ekonomického rastu a zamestnanosti. Na ten účel mala poskytovať pôžičky a garancie na neziskovej základni a uľahčiť tak proces dlhodobého financovania vo všetkých sektoroch ekonomiky. Konkrétne išlo o financovanie projektov v menej vyvinutých oblastiach ES, ďalej projektov zameraných na modernizáciu alebo konverziu podnikov, resp. na utvorenie nových činností, ktoré sa vzhľadom na svoju veľkosť a povahu nemôžu v plnom rozsahu financovať z prostriedkov, ktoré majú k dispozícii jednotlivé členské štáty, aj keď realizácia týchto projektov je dôležitá z hľadiska fungovania spoločného trhu. Tu išlo o projekty, ktoré pozitívne ovplyvňujú a urýchľujú rozvoj integračného procesu (budovanie dopravnej infraštruktúry a realizácia projektov podporujúcich úzku technickú a hospodársku spoluprácu medzi podnikmi rôznych krajín), alebo ktoré pomáhajú dosiahnuť také ciele ES, k akým patrí ochrana životného prostredia, uplatňovanie pokrokovej techniky a technológie, zabezpečenie diverzifikovanejších a bezpečnejších energetických zdrojov. Napokon činnosť EIB sa zameriavala na pomoc pri realizácii projektov, ktoré sú predmetom záujmu niekoľkých členských štátov, ale tie nie sú schopné vlastnými prostriedkami zabezpečiť ich uskutočnenie. Obmedzenosť významu tejto pomoci súvisí s tým, že sa poskytuje len na hospodársky rentabilné akcie a že sa poskytuje väčšinou formou pôžičiek; úroky — aj keď relatívne malé — zafažujú adresátov najmä v nevyvinutých regiónoch.

Pokiaľ ide o vonkajšiu aktivitu EIB, sústreďuje sa predovšetkým na financovanie akcií v pridružených štátoch (v Turecku, do roku 1981 v Grécku), v krajinách Afriky, karibskej oblasti a Tichého oceánu, ktoré sa stali signatármi loméskej konvencie, a vo viacerých ďalších krajinách, v ktorých týmto spôsobom pomáha utvárať priaznivé podmienky pre ich budúci vstup do ES, prípadne pre posilnenie jestvujúcich kontaktov s nimi, na ktorých majú z ekonomického alebo politického hľadiska eminentný záujem. Ide hlavne o Portugalsko, Južosláviu, Maltu, krajiny Maghrebu (Alžírsko, Maroko, Tunisko), krajiny Mashreku (Egypt, Jordánsko, Sýria a Libanon), Izrael, Cyprus a od mája 1981 aj Španielsko. Väčšina týchto krajín prijíma okrem vlastných zdrojov EIB aj „pomoc“ z rozpočtových prostriedkov ES.

Celkove možno o mimorozpočtových prostriedkoch, ktoré sa utvorili počas existencie ES, povedať, že pomáhajú riešiť alebo utvárajú priaznivé podmienky pre riešenie niektorých úzkych profilov reprodukčného procesu regionálneho hospodárskeho komplexu ES. Umiestňujú sa do

⁸ Treaty establishing the European Economic Community and connected documents. Brussel 1962, s. 113.

oblastí, o ktoré vzhľadom k malej ziskovosti súkromný kapitál neprejavuje záujem, ktoré sú však pritom z jeho hľadiska i z hľadiska fungovania jednotných členských ekonomík alebo integračného priestoru ako celku veľmi dôležité. Pomáhajú prekonávať nedostatok kapitálových prostriedkov, ktoré majú k dispozícii jednotlivé podnikateľské subjekty alebo národné ekonomiky ako celky. Vytvárajú sa tak podmienky pre prekonávanie prekážok budovania technicky optimálnych výrobných kapacít. Riešenie má pritom len obmedzený rozsah. Zameriava sa len na najaktuálnejšie úzke profily. Napríklad roku 1981 EIB zo svojich vlastných zdrojov použila na investičné projekty v členských krajinách 2821,5 mil. ECU (roku 1980 2753,2 mil. ECU), pôžičky zo zdrojov „nového nástroja Spoločenstva“ predstavovali roku 1981 539,8 mil. ECU (roku 1980 197,6 mil. ECU). Za rámcom ES (v Stredomorí a v rozvojových krajinách Afriky, karibskej oblasti a Tichého oceánu sa vydalo roku 1981 486,8 mil. ECU (roku 1980 547,7 mil. ECU). Spolu to teda predstavuje (ak nezohľadňujeme operácie v rámci Európskeho menového systému) 3848,1 mil. ECU, čo je necelá 1/5 prostriedkov, vydávaných prostredníctvom rozpočtu ES.⁹ S pomocou mimorozpočtových prostriedkov sa v ES podarilo urýchliť rozvoj niektorých miest zaostávajúcich regiónov, utvoriť nové pracovné príležitosti, zvýšiť investície do energetickej oblasti, a tak prispieť k zlepšeniu energetickej situácie, v rozvojových krajinách stimulovať v určitých smeroch hospodársky a sociálny rozvoj. Globálne sa však jestvujúce problémy neriešili. Naďalej pretrvávajú ostré regionálne disproporcie v ES, počet nezamestnaných rastie, energetická situácia je aj teraz napätá. Ani rozvojovým krajinám sa nepodarilo presadiť zásadný obrat vo svojom ekonomickom a sociálnom vývoji. V tejto súvislosti považujeme za osobitne významnú skutočnosť, že značná časť finančných prostriedkov, idúcich do rozvojových krajín, ide na operácie, na ktorých sa spoluzúčastňujú ďalšie medzinárodné organizácie, kontrolované najmocnejšími imperialistickými štátmi, známe uplatňovaním neokolonialistických princípov vo svojej činnosti:¹⁰ Svetová banka (IBRD), Medzinárodné finančné združenie (IFC), Európsky fond rozvoja, Caisse Centrale de Coopération Economique, Kreditanstalt für Wiederaufbau, The Commonwealth Development Corporation a Financierings Maatschappij voor Ontwikkelingslanden. Relatívne samostatné záujmy kapitálu krajín ES sa takýmto spôsobom preplietajú s globálnejšími záujmami svetového finančného kapitálu.

3. Vyjadrovanie rozpočtových a mimorozpočtových operácií ES v zúčtovacích jednotkách

Vznik viacerých spoločných fondov v ES a rozvoj spoločných finanč-

⁹ Pozri European Investment Bank. Annual Report 1981, Saarbrücken, s. 9, 21, 49.

¹⁰ Pozri ŠIBL, D.: Neokolonializmus a jeho úloha v súčasnom kapitalizme. Bratislava 1981, kap. 2.

ných operácií vyvolali v priebehu integračného procesu v ES nevyhnutnú potrebu nájsť spôsob, akým by sa čo najjednoduchšie spoločné operácie vyjadrovali, a to v podmienkach, keď pretrvávajú národné menové jednotky. Vznikla teda objektívna potreba vytvoriť určitú zúčtovaciu jednotku, ktorá by mala presne vymedzené väzby na národné menové jednotky a ktorá by nahradila americký dolár pôvodne používaný na tieto účely.

Ako prvá v poradí sa utvorila *zúčtovacia jednotka založená na zlatej parite* (The gold parity unit of account- UA). Jej zlatý obsah predstavoval 0,888 670 88 g čistého zlata, teda bol totožný so zlatým obsahom jedného amerického dolára (v období pred jeho devalváciou roku 1971). Pomer, v akom sa určitá národná mena krajiny ES premieta na túto zúčtovaciu jednotku, vychádzal zo vzťahu medzi obsahom čistého zlata v tejto zúčtovacej jednotke a obsahom čistého zlata v príslušnej menovej jednotke, schváleným Medzinárodným menovým fondom. Zúčtovacia jednotka založená na zlatej parite predstavovala 50 belgicko-luxemburských frankov; 7,5 dánskej koruny; 3,66 západonemeckej marky; 3,62 holandského guldena; 5,554 19 francúzskeho franku; 625 talianskych lír a 0,416 667 britskej a írskej libry.¹¹

Pre špecifické potreby poľnohospodárskej integrácie krajín ES sa v súvislosti so zavedením spoločnej poľnohospodárskej politiky v ES vytvorila *poľnohospodárska zúčtovacia jednotka* (The agricultural unit of account). Mala rovnako veľký zlatý obsah ako zúčtovacia jednotka založená na zlatej parite. Avšak pre účely premeny spoločných cien poľnohospodárskych výrobkov vyjadrených v poľnohospodárskych zúčtovacích jednotkách na ceny vyjadrené v menách členských štátov boli pomery používané pre premenu zúčtovacích jednotiek založených na zlatej parite postupne nahradené tzv. reprezentatívnymi pomermi. Poľnohospodárska zúčtovacia jednotka (reprezentatívne pomery) zodpovedala 49,348 6 belgicko-luxemburským frankom; 7,578 28 dánskym korunám; 3,480 84 západonemeckým markám; 3,402 70 holandským guldenom; 5,633 17 francúzskym frankom; 905 talianskym líram; 0,569 606 britskej libry a 0,589 438 írskej libry.¹²

Pád systému pevných menových kurzov a prechod k pohyblivým kurzom odzrkadľuje utvorenie *európskej zúčtovacej jednotky* (European unit of account — EUA) v apríli 1975. Táto jednotka sa zakladala na súčte („koši“) pevných čiastok deviatich mien členských krajín. EUA pôvodne vznikla pre potreby v poradí štvrtého Európskeho fondu rozvoja. Zakrátko ju však začala používať aj Európska investičná banka, Montánná únia i Štatistický úrad ES. Zlomom bol rok 1978, keď sa začala používať aj na rozpočtové účely (do roku 1977 sa na tieto účely používala zúčtovacia jednotka UA, viazaná na zlato a dolár), čo utvorilo predpoklady aj na jej využitie pre mechanizmus strednodobej finančnej po-

¹¹ Grants and loans from the European Community. Luxembourg 1976, s. 2.

¹² Tamže, s. 2.

moci. Jej hodnota sa určuje každodenne, pričom sa berú do úvahy trhové kurzy jednotlivých jej komponentov. Napríklad 20. 10. 1976 1 EUA sa rovnala 41,336 8 belgicko-luxemburským frankom; 6,622 15 dánskym korunám; 2,693 50 západonemeckým markám; 2,822 06 holandským guldenom; 5,510 19 francúzskym frankom; 959,840 talianskym líram; 0,668 447 britskej libry a 0,668 339 írskej libry.¹³ Podiel jednotlivých mien odzrkadľoval podiel príslušných členských štátov na celkovom hrubom domácom produkte ES, na vzájomnom obchode a na mechanizme menovej pomoci.

Do systému zúčtovacích jednotiek ES — aj keď sa príliš nevžila — možno zaradiť aj *EURCO* (European composite unit), ktorá sa utvorila pre potreby Európskeho fondu pre menovú spoluprácu, utvoreného roku 1973. Cieľom tohto fondu bolo koordinovať intervencie centrálnych bánk členských krajín ES na devízových trhoch a zúčtovať záväzky a pohľadávky, ktoré v tejto súvislosti vznikali. Hodnota 1 EURCO predstavovala 4,5 belgického franku; 0,5 luxemburského franku; 0,2 dánskej koruny; 0,9 západonemeckej marky; 0,35 holandského guldena; 1,2 francúzskeho franku; 80 talianskych lír; 0,075 britskej libry a 0,005 írskej libry.¹⁴

V súvislosti sa založením Európskeho menového systému roku 1979 sa utvorila európska menová jednotka, tzv. *ECU* (European currency unit), ktorej hodnota a zloženie sa definuje ako „kôš“ mien deviatich členov ES (teda vrátane britskej libry šterlingov, hoci Spojené kráľovstvo sa k Európskemu menovému systému nepripojilo). V 1 ECU sa pri jeho vzniku belgický frank podieľal 9,23 %, luxemburský frank 0,35 %, dánska koruna 3,1 %, západonemecká marka 33,02 %, holandský gulden 10,56 %, francúzsky frank 19,89 %, talianska líra 9,58 %, britská libra 13,25 % a írská libra 1,11 %.¹⁵

ECU v rokoch 1979—1980 nahradila používanie EUA na všetky právne i finančné účely v ES a od roku 1981 sa začala používať aj na rozpočtové účely.

Vývoj spoločných zúčtovacích jednotiek v ES odzrkadľuje jednak vlastnú dynamiku integračného procesu, jednak krízové javy v medzinárodnej menovej oblasti kapitalistických štátov, snahu reagovať na negatívne javy späté s vedúcim postavením dolára v medzinárodných menových vzťahoch po druhej svetovej vojne, ktoré vyvrcholili pádom bretton-wodského systému. Odzrkadľuje snahu ES stabilizovať menové vzťahy medzi členskými krajinami (resp. vonkajším svetom) v čase, keď jestvujúce riešenia v širokom rámci IMF sa ukázali nevyhovujúce. Pokusy ES v tomto smere splnili predpokladané očakávania len čiastočne. Nerovnomerný hospodársky a politický vývoj členských krajín neumožňuje trvalejšie zabezpečiť menovú stabilitu, čo napokon potvrdzuje aj vývoj v súčasnosti uplatňovaného Európskeho menového systému.

¹³ Tamže, s. 2.

¹⁴ European Investment Bank. Annual Report 1981, Saarbrücken, s. 74.

¹⁵ IMF Survey, 13. 9. 1979, s. 17.

Analýza vzdelania a kvalifikácie pracovných síl v SSR

KALISKÝ, Juraj — STRAKA, Pavel

Jedným z činiteľov ovplyvňujúcich celkový rast výrobných síl je pracovná sila — človek s jeho poznatkami, zručnosťou a schopnosťou ovládať prírodu, techniku, technológiu a hospodárne využívať pracovné predmety, objavovať nové poznatky a zákonitosti a formulovať nové zákony. Transformovať ich prostredníctvom vzdelania a kvalifikácie¹ do myslenia a konania ľudí, ich kvalifikačného rastu a zasa prostredníctvom neho do novej techniky a technológie. Človek je takto objavovateľom nových poznatkov, ale aj ich používateľom a transformátorom ich rozvíjania.

O určitú reguláciu rastu vzdelania a kvalifikácie pracovných síl s rozvojom výrobných síl sa usilujú i vyspelé kapitalistické štáty, predovšetkým pokiaľ ide o vysokoškolsky vzdelaných občanov, a špecificky teraz, keď sú znovu postihnuté značnou nezamestnanosťou.

O cieľavedomý, plánovitý vývoj vo vzdelaní a v kvalifikácii pracovných síl majú naproti tomu záujem socialistické štáty od svojho vzniku. Sústavne sa prehodnocuje vývoj a zdokonaľujú sa formy budúceho cieľavedomého rastu vzdelania obyvateľov podľa programovaného rozvoja a rozmiestňovania výrobných síl. I keď nemožno jednoznačne hovoriť alebo napísať, že dosiahnutý stav alebo i budúci vývoj vo vzdelaní a v kvalifikácii pracovníkov a ich umiestnenie u nás je bez problémov, stranícke a štátne orgány vyvíjajú úsilie, a to v rámci zdokonaľovania sústavy plánovitého riadenia, programovaný vývoj zdokonaľovať a ďalej upresňovať.

V týchto súvislostiach je predmetom nášho článku analytický prehľad doterajšieho vývoja vzdelanostnej úrovne a kvalifikácie pracovníkov v SSR. Vychádzame zo štatistického zisťovania o počte odborníkov k 31. 10. 1978 a kvalifikovaných robotníkov a prevádzkových pracovníkov

¹ Vzdelaním treba rozumieť nadobudnutie teoretických vedomostí. Kvalifikáciou treba rozumieť popri vzdelaní aj ďalšie faktory — prax, zručnosť, charakterové vlastnosti a politické predpoklady, schopnosť uplatniť sa, individuálny rast a ďalšie.

k 30. 9. 1979, ktoré robil FŠÚ,² ako aj z ďalších štatistických materiálov. Pripravujeme aj prognostický pohľad na vývin vzdelania pracovníkov na Slovensku do roku 2010.

1. Odborníci v národnom hospodárstve SSR

Rast kvalifikácie pracovníkov za posledných 20 rokov značne predstihol rast zamestnanosti. V súlade s rozvojom výrobných síl dostatočne — a to aj po kvalitatívnej stránke — zabezpečoval potreby národného hospodárstva. Za roky 1958—1978 vzrástol počet odborníkov v národnom hospodárstve SSR takmer o 400 tisíc a dosiahol stav 530 480 pracovníkov. V JRD vzrástol počet odborníkov 10-násobne, čo za uvedených 20 rokov predstavuje prírastok 20 000 pracovníkov. Zamestnanosť sa v socializmom sektore národného hospodárstva SSR zvýšila za toto obdobie 2-násobne.

Najväčší podiel na celkovom vzraste odborníkov (takmer 3-násobný) za roky 1958—1978 mali predovšetkým odborníci s úplným stredným a vysokoškolským vzdelaním. Indexy rastu dosiahli pri prvých 525,8, pri vysokoškolských 481,9. Rast odborníkov so stredným odborným vzdelaním bol podstatne pomalší, čo dokumentuje aj index rastu 131,1. Zo 100 odborníkov malo v roku 1978 27 vysokoškolské, 62 úplné stredné odborné a 11 stredné odborné vzdelanie.

Z celkového počtu 2 007 231 zamestnaných (vrátane žien na materskej dovolenke) a z celkového počtu odborníkov 509 086 v roku 1978 malo 138 157 vysokoškolské,³ 313 745 úplné odborné a 57 184 stredné odborné vzdelanie. Od roku 1973 sa rýchlejším tempom — ako v predchádzajúcich rokoch — zvyšoval počet odborníkov s vysokoškolským vzdelaním (index 142,5) ako s úplným stredným odborným vzdelaním (index 135,5).

Na prírastku odborníkov sa sústavne zvyšoval i počet žien. Za roky 1973—1978 dosiahol asi dve tretiny. V roku 1978 presiahol 274 tisíc, pričom podiel žien s úplným stredným odborným vzdelaním na celkovom počte predstavoval tri pätiny a s vysokoškolským vzdelaním viac ako dve pätiny. Ženy so stredným odborným vzdelaním presiahli polovicu z celkového počtu odborníkov. Svojím zastúpením na tisíc zamestnaných žien odborníčky počtom 289 prevyšujú podiel mužov, ktorý dosiahol len 222 odborníkov.

Celkový stav 509 086 odborníkov, dosiahnutý v roku 1978, skladal sa podľa vzdelania najmä z týchto profesií:

ekonomických	119 175	{23,4 %}
učiteľských	73 699	{14,5 %}
zdravotníckych	66 594	{13,1 %}

² Ďalšie zisťovanie o počte odborníkov sa vykoná v druhej polovici roku 1983 a o počte kvalifikovaných robotníkov a prevádzkových pracovníkov v roku 1984. Pre úplnejší pohľad na vývoj v prvej polovici 80. rokov uvádzame preto za posledné roky kvalifikované odhady.

³ V roku 1978 dosiahol podiel odborníkov s vysokoškolským vzdelaním na celkovej zamestnanosti 6,17 %, v roku 1980 6,69 % a v roku 1985 podľa kvalifikovaného odhadu dosiahne 8,31 %.

strojárskych a kovospracujúcich	65 001	(12,8 %)
stavebných	39 537	(7,8 %)
poľnohospodárskych a lesníckych	35 318	(6,9 %)
elektrotechnických	29 950	(5,3 %)
chemických	15 744	(3,1 %)

Pohľad na štruktúru odborníkov podľa dosiahnutého vzdelania dokumentuje, že u vysokoškolsky vzdelaných odborníkov majú prevahu absolventi humanitných (takmer polovica) a technických smerov (asi jedna tretina). Dokumentuje to i tabuľka 1.

Tabuľka 1

Počet odborníkov s vysokoškolským vzdelaním podľa zamerania v roku 1978

Odborné zameranie	Odborníci spolu		Z toho ženy	
	počty	%	počty	%
odborníci spolu	138 157	100,0	57 259	100,0
z toho so zameraním:				
prírodovedným	4 569	3,3	1 875	3,3
technickým	39 632	28,7	6 129	10,7
poľnohospodárskym a lesníckym	11 856	8,6	2 242	3,9
humanitným	69 681	50,4	41 964	73,3
ekonomickým	12 419	9,0	5 049	8,8

Odborníci s úplným stredným odborným vzdelaním, tvoriaci skoro dvojtretinový podiel z celkového počtu odborníkov, majú odlišnú štruktúru študijného zamerania v porovnaní s odborníkmi s vysokoškolským vzdelaním, čo dokumentuje tabuľka 2.

Len v rokoch 1973—1978 dosiahol prírastok odborníkov tejto kategórie s technickým zameraním 35 tisíc pracovníkov, čo predstavovalo v koncovom roku viac ako dve pätiny z celkového počtu. Pomerne rovnaké podiely — asi po jednej štvrtine — pripadli na pracovníkov s humanitným a ekonomickým zameraním.

Odborníci so stredným odborným vzdelaním mali temer spolovice ekonomické zameranie, pričom v tejto skupine študijných odborov viac ako štyri pätiny predstavovali ženy.

2. Vekové zloženie odborníkov

Pomerne prudký rast odborníkov v posledných rokoch ovplyvnil ich vekové zloženie. Z celkového počtu odborníkov v roku 1978 bolo len 12 % starších

Tabuľka 2

Odborníci s úplným stredným odborným vzdelaním podľa odborného zamerania v roku 1978⁴

Odborné zameranie	Odborníci spolu		Z toho ženy	
	počty	%	počty	%
odborníci spolu	313 745	100,0	185 375	100,0
z toho so zameraním:				
prerodovným	109	0,1	36	
technickým	128 342	40,9	35 565	19,2
poľnohospodárskym a lesníckym	20 490	6,5	7 719	4,2
humanitným	86 348	27,5	78 344	42,2
ekonomickým	78 456	25,0	63 711	34,2

ako 50 rokov. Viac ako 30 % ich bolo vo veku do 29 rokov, a to bez žien na materskej dovolenke.⁵

Odborníci s úplným stredným odborným vzdelaním mali najvyhovujúcejšie vekové zloženie. Z počtu 100 ich bolo až 38 vo veku 29 rokov a len 10 bolo starších ako 50 rokov. Vo viacerých skupinách študijných odborov mala asi polovica z tohto stupňa vzdelania vek do 29 rokov.

Najmladší odborníci s vysokoškolským vzdelaním boli odborníci so zameraním technickým, najmä v skupinách študijných odborov elektrotechnika, textil, doprava a telekomunikácie a ďalšie, v ktorých tvorili pracovníci s vysokoškolským vzdelaním do 29 rokov 35 % a viac. Starší pracovníci nad 50 rokov predstavovali len 8 %. Najstarší absolventi vysokých škôl boli v odbore politických vied, v ktorom zo 100 odborníkov bolo 42 nad 50 rokov a len 5 do 29 rokov. Ďalej nasledovali právne vedy, ekonomické, filologické a farmaceutické vedy, v ktorých bola viac ako pätina odborníkov starších ako 50 rokov.

Tak pre súčasnosť, ako aj pre ďalší vývoj je dôležité rešpektovať vekovú skladbu odborníkov vzhľadom na ich záujem a seberealizáciu. Pre vývoj vo vzdelaní pracovníkov má veková štruktúra osobitný význam, a to jednak pre pracovnú spôsobilosť, jednak pre reprodukciu. Spolu s celkovou štruktúrou predstavujú jeden z dôležitých vstupov pre ďalšie cieľavedomé rozvíjanie výrobných síl.⁶

⁴ Počty odborníkov s úplným stredným odborným vzdelaním sa podľa kvalifikovaného odhadu zvyšovali od roku 1978 ročne v priemere o vyše 23 tisíc absolventov denného štúdia a o vyše 6 tisíc absolventov štúdia pri zamestnaní.

⁵ S. G. Strumilin kategorizuje, že elementy pracovnej spôsobilosti sa do 40 rokov u človeka rozvíjajú, od 40 do 50 rokov ostávajú nezmenené, po 50 rokoch elementy spojené s fyzickou silou ustupujú, ale schopnosti analýzy a syntézy sa naďalej rozvíjajú.

⁶ Náhrada úbytku odborníkov s vysokoškolským vzdelaním má podľa kvalifikovaného odhadu vzrastajúcu tendenciu. Zatiaľ čo v roku 1980 to bolo vyše 3200 odborníkov, v roku 1985 to má byť takmer 4000, pričom v ďalších päťročniciach sa bude meniť veková štruktúra, čím sa budú zvyšovať aj úbytky odborníkov, čo bude nevyhnutné brať do úvahy aj pre ich výchovu.

3. Vývoj stavu a štruktúry kvalifikovaných robotníkov

Významnou súčasťou výrobných síl, a v rámci nich pracovných síl, sú kvalifikovaní robotníci. Uplatňovanie výtobytkov vedecko-technického rozvoja a rozvoj výrobných síl viedol v posledných 20 rokoch aj k neustálemu zvyšovaniu počtu kvalifikovaných robotníkov, čo dokumentuje tabuľka 3.

Tabuľka 3

Počet a štruktúra robotníkov a prevádzkových pracovníkov podľa kvalifikovanosti [v tisícoch a v %]

Robotníci a prevádzkoví pracovníci	Roky	
	1959	1979
spolu	592,0	1 215,0
z toho kvalifikovaní	473,0	1 027,0
v %	80,0	85,0
z toho v odboroch, v ktorých sa robí výuka	343,0	735,0
v %	58,0	61,0
v ostatných odboroch	130,0	292,0
v %	22,0	24,0
nekvalifikovaní pracovníci a pomocní robotníci	113,0	187,0
v %	20,1	15,4

Zvyšovali sa podiely vyučených kvalifikovaných robotníkov a prevádzkových pracovníkov a klesal podiel zaučených pracovníkov, čo zodpovedá celkovému vývoju rastu vzdelanosti a rozvoju výrobných síl.

Osobitný význam pre spoločnosť a pre národné hospodárstvo majú

Tabuľka 4

Kvalifikovaní robotníci a prevádzkoví pracovníci pracujúci v odboroch, pre ktoré sa robí výuka [v tisícoch a v %]

Ukazovateľ	Roky	
	1959	1979
kvalifikovaní robotníci a prevádzkoví pracovníci	343,0	735,0
z toho:		
vyučení v odbore, v ktorom pracujú	172,0	430,0
v %	50,2	59,3
zaučení	171,0	299,0
v %	49,8	40,7

robotníci a prevádzkoví pracovníci pracujúci v odboroch, pre ktoré sa robí výuka, pretože ide o cieľavedomý vývoj v rozvoji výrobných síl a ich rozmiestnenia (tab. 4).

4. Rozmiestňovanie kvalifikovaných pracovných síl v národnom hospodárstve SSR

Rast vzdelania obyvateľstva a stúpajúci podiel odborníkov a kvalifikovaných robotníkov možno považovať len za potenciálny zdroj vyššej hodnototvornej schopnosti spoločenskej pracovnej sily. Efektívne využitie kvalifikácie predpokladá aj zodpovedajúce rozmiestnenie kvalifikovaných pracovníkov v národnom hospodárstve.

V období vedecko-technickej revolúcie sa značná časť najkvalifikovanejších pracovných síl sústreďuje vo výskumno-vývojovej základni (VVZ). V roku 1980 pracovalo v nej vyše 50 tisíc pracovníkov, čo predstavuje 2,1 % z celkového počtu ekonomicky aktívnych pracovníkov. Tento podiel je aj v medzinárodnom meradle značný a vybavenosťou pracovnými silami sa naša výskumno-vývojová základňa zaraďuje na popredné miesto medzi priemyselne vyspelými štátmi.

Porovnanie relácie pracovníkov s vysokoškolským vzdelaním, vedeckých pracovníkov a pomocného personálu vo VVZ spolu, s ekonomicky vyspelými štátmi ukazuje značné odlišnosti.

Podielom inžinierov a vedcov na celkovom počte pracovníkov VVZ v roku 1980, ktorý je u nás 30,3 %, zaraďuje sa pod hranicu priemeru ekonomicky vyspelých štátov. Napríklad hodnoty tohto ukazovateľa boli už na začiatku 70. rokov v USA 69 %, v Japonsku 52 % a v polovici 70. rokov v Holandsku a v Nórsku 45 %, v Belgicku 44 %, vo Švédsku 43 %, v Rumunsku 42 % a v Maďarsku a v Taliansku 39 %.⁷

Príčiny dosiahnutia vyššej efektívnosti VVZ je potrebné hľadať aj v jej vnútornej štruktúre. V SSR, osobitne vo VVZ v priemyselných rezortoch, bolo zastúpenie vysokoškolákov (26,5 %) a vedeckých pracovníkov (1,4 %) na celkovom počte pracovníkov v rezortnej VVZ pod priemerom za celé národné hospodárstvo (32,2 % a 5,5 %), ale aj pod úrovňou rezortov stavebníctva (36,2 % a 3,0 %) a poľnohospodárstva a výživy (25,6 % a 6,2 %).

Najviac otázok vyvoláva štruktúra pracovníkov vo VVZ strojárskych rezortov, v ktorej je len jedna štvrtina vysokoškolsky vzdelaných pracovníkov VVZ a len jedna stotina vedeckých pracovníkov.

Ako je zrejmé z uvedených poznatkov, hospodárstvo SSR má pomerne početnú vedeckovýskumnú základňu, avšak z pohľadu jej profesno-kvalifikačnej štruktúry sa ukazuje nedostačujúce zastúpenie vysokoškolsky vzdelaných, a najmä vedeckých pracovníkov.

⁷ Ukazovatele hospodárskeho vývoja v zahraničí. Praha, ÚTEIN 1980.

V ďalšom rozvoji československej výskumno-vývojovej základne sa ukazuje potreba zamerať pozornosť na zlepšenie kvalifikačnej štruktúry jej pracovníkov, predovšetkým v strojárskych rezortoch, a dosiahnuť vyššiu efektívnosť VVZ prostredníctvom vyššieho kvalitatívneho využitia relatívne rozsiahleho výskumno-vývojového potenciálu.

Vo vývoji rozdelenia odborníkov medzi výrobnú a nevýrobnú sféru došlo v roku 1978 v porovnaní s rokom 1973 k ďalšiemu miernemu posunu v prospech výrobných odvetví, v ktorých pracovalo 55 % z celkového počtu odborníkov.

Najvyššie zastúpenie na celkovom počte odborníkov má priemysel (cca 30 %), nasledujú školstvo a kultúra (vyše 20 %), zdravotníctvo a sociálna starostlivosť (cca 13 %) a stavebníctvo (10 %).

V týchto odvetviach sa v rokoch 1973–1978 zaznamenali aj najvyššie prírastky odborníkov – v priemysle 34,6 tisíc, v školstve a kultúre 23,2 tisíc, v zdravotníctve a sociálnej starostlivosti 17,1 tisíc a v stavebníctve 15,9 tisíc osôb. K významnému rastu odborníkov došlo aj v ostatných odvetviach.

Zastúpenie vysokoškolákov na celom počte odborníkov sa všeobecne podstatne zvýšilo, s výnimkou odvetvia obochodu a verejného stravovania, v ktorom v dôsledku rýchleho rastu odborníkov s úplným stredným odborným vzdelaním klesol ich podiel oproti roku 1973 o 1,4 bodu. Najvyššie podiely odborníkov s vysokoškolským vzdelaním sa dosiahli v nevýrobných odvetviach – predovšetkým vo vede a výskume, v školstve a kultúre (v oboch prípadoch viac ako 50 %) a v správe a súdnictve (38,0%). Relatívne vysoké je zastúpenie vysokoškolákov v štátnom sektore poľnohospodárstva (takmer 27 %).

V dôsledku vyššieho tempa rastu počtu odborníkov, značne prevyšujúceho v jednotlivých odvetviach národného hospodárstva rast celkového počtu ich pracovníkov, zlepšovala sa postupne v jednotlivých odvetviach nasýtenosť odbornými kádrami. Ukazovatele nasýtenosti odborníkmi sú však ešte stále v nevýrobných odvetviach v porovnaní s výrobnými takmer trojnásobne vyššie, ako ukazuje tabuľka 5.

V priemysle sa celkový počet pracovníkov za uvedené obdobie zvýšil o 11,4 % a v stavebníctve o 15 %, počty odborníkov s vysokoškolským a úplným stredným odborným vzdelaním však vzrástli o 41,5 %, resp. 53,1 %. Napriek tomu však zostáva podiel odborníkov – vysokoškolákov v priemysle na celkovom počte pracovníkov pomerne nízky, zhruba na úrovni priemeru za výrobné odvetvia.

Výrazne sa zlepšila situácia v štátnom sektore poľnohospodárstva, kde pri poklese celkového počtu pracovníkov o takmer 9 % oproti roku 1973 došlo k vzostupu počtu odborníkov o viac ako 50 %.

Vývoj počtu a štruktúry odborníkov v JRD tiež zaznamenal výrazne rastúci podiel počtu odborníkov s vysokoškolským a úplným stredným odborným vzdelaním. Ak sa počet odborníkov na 1000 pracovníkov v celom národnom hospodárstve zvýšil v rokoch 1960–1978 o polovicu, v JRD sa za toto obdobie zvýšil takmer 6-krát. Počtom 82 odborníkov pripadajúcich na 1000 pracovní-

Tabuľka 5

Počet odborníkov na 1000 pracovníkov vo vybraných odvetviach národného hospodárstva v roku 1978

Sektor, sféry, odvetvia	Odborníci spolu	V tom so vzdelaním		
		vš	úso	so
socialistický sektor národného hospodárstva (bez JRD)	254	69	156	29
v tom:				
výrobné odvetvia spolu	179	30	120	29
z toho:				
priemysel	189	29	131	29
stavebníctvo	211	46	136	29
nevýrobné odvetvia spolu	514	205	281	28
z toho:				
školsťvo a kultúra	643	330	296	17
zdravotníctvo a sociálna starostlivosť	603	155	420	28

kov nedosahuje však tento sektor doposiaľ úroveň nasýtenosti odborníkmi ostatných výrobných odvetví.

Z celkového počtu robotníkov a prevádzkových pracovníkov viac ako 50 % pracovalo v odvetví priemyslu, 14 % v stavebnej výrobe a v projektovej činnosti a 12 % v odvetví vnútorného obchodu.

Sústavne sa zlepšovala kvalifikačná štruktúra robotníkov v priemysle, kde z kvalifikovaných takmer tri štvrtiny pracovalo v odboroch, v ktorých sa robí výuka. V odboroch, v ktorých sa robí výuka, bol podiel vyučených v odbore, v ktorom pracujú, cca 55 %.

Najviac kvalifikovaných pracovníkov v odboroch, pre ktoré sa robí výuka, pracuje v skupine učebných odborov strojárstvo a kovspracujúca výroba (zhruba jedna tretina), nasledujú skupiny učebných odborov textil a odevy (cca 16 %), chémia (viac ako 9 %), spracovanie dreva a výroba hudobných nástrojov (cca 8 %).

Zmenené poradie je v zastúpení vyučených v odbore, v ktorom pracujú. Na prvom mieste je skupina učebných odborov elektrotechnika (96 %), nasleduje strojárstvo a ostatná kovspracujúca výroba (cca 68 %), potravinárstvo (cca 56 %) a textil a odevy (takmer 50 %).

V skupine odborov s podielom vyučených nad 50 % pracovali predovšetkým muži a s podielom vyučených pod 50 % prevažne ženy.

V stavebníctve pri malom prírastku celkového počtu došlo k výraznému znovurozdeleniu v prospech oboch skupín kvalifikovaných pracovníkov, pri súčasnom poklese podielu nekvalifikovaných pracovníkov na 19 %. Zastúpenie pracovníkov v povolaniach, pre ktoré sa robí výuka, dosiahlo takmer 50 %.

V štátnom sektore poľnohospodárstva poklesol podiel kvalifikovaných pracovníkov v odboroch, pre ktoré sa robí výuka, a zvýšili sa podiely kvalifikovaných pracovníkov v ostatných povolaniach, ako aj nekvalifikovaných pra-

covníkov na cca 11 %, resp. 21 %. Aj naďalej však zostáva zastúpenie pracovníkov v odboroch, v ktorých sa robí výuka, na celkovom počte robotníkov a prevádzkových pracovníkov v tomto dvetví vyššie ako v priemysle a v stavebníctve.

Priaznivá kvalifikačná štruktúra robotníkov a prevádzkových pracovníkov sa vytvorila v odvetví vnútorného obchodu, v ktorom podiel kvalifikovaných pracovníkov v povolaniach, pre ktoré sa robí výuka, dosiahol vyše 3/4, v ostatných povolaniach cca 12 %, pri súčasnom poklese zastúpenia nekvalifikovaných pracovníkov.

Počet manuálnych pracovníkov v JRD sa znížil v roku 1979 oproti roku 1974 o 9,3 tisíc a dosiahol stav 227,9 tisíc osôb.

Za rovnaké obdobie poklesol počet kvalifikovaných pracovníkov v odboroch, pre ktoré sa uskutočňuje výuka, o 14,5 tisíc osôb a štruktúra pracovníkov sa menila v prospech kvalifikovaných pracovníkov v ostatných povolaniach. Napriek úbytku zostala skupina povolání poľnohospodárstvo a lesné hospodárstvo najpočetnejšia (89,6 %).

Podiel vyučených robotníkov v JRD vzrástol v rokoch 1967–1979 zo 17,3 % na 27,1 %. Pri poklese pracovníkov v odboroch, pre ktoré sa uskutočňuje výuka, o 29,4 tisíc osôb, to predstavuje vzrast počtu vyučených o 11,1 tisíc osôb.

V prírastku vyučených bolo 3,3 tisíc žien, aj keď ich podiel z celkového počtu kvalifikovaných pracovníkov bol iba 7 %, zatiaľ čo podiel vyučených mužov dosiahol 44,4 % z celkového počtu kvalifikovaných pracovníkov.

5. Vybrané problémy využívania kvalifikovaných pracovných síl v socialistickom sektore národného hospodárstva SSR (bez JRD)

Rastúci počet pracovníkov s vyššími stupňami odborného vzdelania predstavuje síce kladný faktor dosiahnutého vývoja vzdelania, ale nemenej závažnou otázkou je skutočné využívanie dosiahnutej kvalifikácie, t. j. či rozmiestnenie kvalifikovaných pracovných síl v národnom hospodárstve je v súlade so skutočnými potrebami a ich dosiahnutou kvalifikáciou.

Výsledky z posledného štatistického zisťovania kvalifikácie ukazujú, že len 92,9 %⁸ vysokoškolsky (VŠ) vzdelaných odborníkov využívalo svoju kvalifikáciu, ostatných vyše 9 tisíc vysokoškolákov pracovalo na miestach s požadovanou nižšou kvalifikáciou (v roku 1970 to bolo 9,9 %).

V skupine odborníkov s úplným stredným odborným vzdelaním (ÚSO) pracovalo takmer 77 % na zodpovedajúcich miestach (v roku 1970 71,8 %) a zhruba 15 % zastávalo funkcie s predpísaným vyšším vzdelaním (v roku 1970 16,1 %). Zostávajúcích asi 8 % pracovalo na miestach s požadovanou nižšou kvalifikáciou.

Z odborníkov so stredným odborným vzdelaním (SO) až 57 % pracovalo na miestach, kde je predpísaný vyšší stupeň vzdelania a len necelých 39 % na zodpovedajúcich miestach. Najviac ich pracovalo vo funkciách vyžadujúcich úplné stredné odborné vzdelanie (47 %).

⁸ V triede 6–9 JKZ.

Pracovníci s úplným stredným všeobecným vzdelaním (ÚSV) vykazujú najnižší stupeň využitia kvalifikácie. Na miestach zodpovedajúcich kvalifikácii z nich pracovalo približne 28 %. Najviac z nich obsahovalo miesta vyžadujúce ÚSO vzdelanie (46 %) a VŠ vzdelanie (11 %).

V kategórii pracovníkov so základným vzdelaním nedošlo v 70. rokoch k výraznejším zmenám v ich počte (zníženie o cca 7 %), ani v ich rozdelení na miesta s rôznou úrovňou vzdelania. Väčšina z nich zastávala funkcie s požadovaným vyšším vzdelaním, pričom zhruba 5 % ich pracovalo na miestach s požadovaným VŠ vzdelaním. Najviac pracovníkov tejto kategórie pracovalo na miestach s predpísaným ÚSO vzdelaním (cca 42 %). Na miestach so zodpovedajúcim vzdelaním pracovalo cca 16 % týchto pracovníkov.

V ďalšej časti venujeme pozornosť obsadeniu príslušných funkčných miest pracovníkmi s rôznym vzdelaním (tab. 6, 7, 8).

Tabuľka 6

Obsadenie vysokoškolských funkčných miest v SSR v roku 1978 (absolútne a v %)

Počet vysokoškolských funkčných miest	Obsadenie funkčných miest pracovníkmi so vzdelaním				
	VŠ	ÚSO+VO*	ÚSV	SO	Z**
177 891	122 058	41 017	5 848	4 727	4 241
100,0	68,6	23,0	3,3	2,7	2,4

* Vyššie odborné vzdelanie.

** Základné vzdelanie.

Tabuľka 7

Obsadenie funkčných miest s požadovaným úplným stredným odborným vzdelaním v SSR v roku 1978 (absolútne a v %)

Počet funkčných miest s ÚSO vzdelaním	Obsadenie funkčných miest pracovníkmi so vzdelaním				
	VŠ	ÚSO+VO	ÚSV	SO	Z
303 343	8 852	211 802	23 906	23 208	35 575
100,0	2,9	69,8	7,9	7,7	11,7

Tabuľka 8

Obsadenie funkčných miest s požadovaným stredným odborným vzdelaním v SSR v roku 1978 (absolútne a v %)

Počet funkčných miest s SO vzdelaním	Obsadenie funkčných miest pracovníkmi so vzdelaním				
	VŠ	ÚSO+VO	ÚSV	SO	Z
69 276	207	17 225	7 397	18 885	26 012
100,0	0,3	24,7	10,6	27,1	37,3

Miesta s požadovaným VŠ vzdelaním boli obsadené vysokoškólákmi len na necelých 69 %, t. j. vysokoškolské funkcie zastávajú v značnej miere pracovníci s nižšou kvalifikáciou.

Z tabuľky 7 — analogicky ako u vysokoškolsky vzdelaných odborníkov — vyplýva, že dopyt po kádroch s ÚSO vzdelaním nie je uspokojený, aj keď diferencia nie je taká vysoká. Funkčné miesta sú kryté celkovými počtami odborníkov s ÚSO vzdelaním v kategórii duševných pracovníkov (275 722 osôb) na 91 %.

Z porovnania počtu funkčných miest s celkovými počtami pracovníkov so stredným odborným vzdelaním v kategórii duševných pracovníkov vyplýva, že dopyt prevyšuje počty pracovníkov (49 029 osôb) o cca 42 %.

Kategória pracovníkov s ÚSV vzdelaním početne značne prevyšovala skutočné počty miest, pre ktoré je toto vzdelanie požadované (o 87 %). Napriek tomu však zodpovedajúce miesta boli obsadené len na 52 %.

Ide o kategóriu, v ktorej sa získané vzdelanie využívalo najhoršie — zhruba tri štvrtiny absolventov pracovalo na nezodpovedajúcich miestach. Zameranie a obsah štúdia na gymnáziách treba riešiť tak, aby sa dosiahlo vyššie uplatnenie a využitie kvalifikácie týchto pracovníkov.

Dopyt najvyššie prekračujú pracovníci so základným vzdelaním. Ich potreba bola takmer úplne pokrytá pracovníkmi so základným vzdelaním, ale stále ich značný počet — takmer 72 tisíc, t. j. cca 12 % z celkového počtu pracovníkov v nerobotníckych povolaniach — pracoval na miestach s predpísaným vyšším vzdelaním. Je to však priaznivejší stav ako v roku 1970, keď tento podiel predstavoval 16,6 %.

Príčiny relatívne vysokého počtu odborníkov pracujúcich na miestach s nižšími požiadavkami na vzdelanie sú viaceré a ich objasnenie by vyžadovalo analýzu až na podnikovej úrovni. V niektorých prípadoch je to i technická úroveň výroby, umožňujúca aj pri náročných technických funkciách zastupovať vysokoškolské vzdelanie nižším vzdelaním.⁹ Pôsobia tu aj mzdové relácie, ktoré nie vždy stimulujú odborníkov k preberaniu vyššej zodpovednosti. Nevyužívanie odbornej kvalifikácie súvisí aj s neplnením ostatných kvalifikačných požiadaviek — charakterové, morálno-politické a iné vlastnosti, osobné schopnosti a pod.

Pritom každú odchýlku medzi požadovaným vzdelaním a jeho obsadením nemožno vždy považovať za nevyužívanie kvalifikácie. V mnohých vyspelých štátoch je dnes bežné uplatňovanie stredného odborného vzdelania v robotníckych povolaniach s vysokými nárokmi na kvalifikáciu. V SSR napr. v roku 1978 pracovalo 8 % odborníkov s úplným stredným odborným vzdelaním a 11 % so stredným odborným vzdelaním v robotníckej kategórii. Z bežných štatistických údajov však nemožno zistiť, či ide o skutočne náročné robotnícke profesie alebo o zbytočné plyt-

⁹ Podľa M. Kodaja potreba kvalifikovaných pracovníkov (Q) závisí od zložitosti práce, vyplývajúcej zo zložitosti ovládania výrobných prostriedkov, technologického procesu (f), čiže $f = Q$. Preto rozvoj výroby (Δf) nevyhnutne vyžaduje aj prírastok kvalifikovaných pracovníkov (ΔQ).

vane pracovnou silou s vyššou odbornosťou. Tu už musia prehovoriť hospodárski pracovníci, aby sa vývoj uberal priaznivejšie.¹⁰

Výsledky zisťovania využívania kvalifikácie robotníkov a prevádzkových pracovníkov ukázali, že napriek určitému zlepšeniu oproti roku 1974, z celkového počtu vyučených (582,6 tisíc) celá štvrtina nepracovala v odbore, v ktorom sa vyučila, a len malá časť pracovala v príbuznom odbore (cca 3 %).

Z vyučených, ktorí nepracovali vo svojom odbore, bolo najviac v skupine povolání strojárstvo a ostatná kovospracujúca výroba takmer (tretina). Aj keď ich podiel sústavne klesá, nemožno tento stav hodnotiť pozitívne.¹¹

Najlepšie sa využívala kvalifikácia vyučených v skupine povolání ekonomika a organizácia, obchod a služby (z celkového počtu vyučených len 18 % nepracovalo v odbore, v ktorom sa vyučili).

Viac ako polovica robotníkov a prevádzkových pracovníkov, ktorí nepracujú vo vyučenom odbore, bola zamestnaná v priemysle; najvyšší podiel bol v doprave (vyše polovice), najnižší vo vnútornom obchode (cca 15 %).

Okrem toho značný počet vyučených robotníkov a prevádzkových pracovníkov bol zamestnaný v nerobotníckych povolaniach. V roku 1979 sa ich počet odhadoval pod 100 tisíc osôb.

6. Záver

Vývoj v počte kvalifikovaných pracovníkov pokročil ďalej. Pribudlo ďalších vyše 50 000 vysokoškolákov, vyše 100 000 stredoškolákov a tisíce vyučených robotníkov. Rast celkového počtu kvalifikovaných pracovníkov značne ovplyvnil i situáciu v obsadzovaní funkčných miest, a teda aj v uplatnení sa, či už vysokoškolákov, alebo stredoškolákov. Ba dokonca i vyučených robotníkov. Rast kvalifikovaných pracovných síl predstihol rast zamestnanosti, ale i ostatných činiteľov výrobných síl. Znižovanie počtu technicko-hospodárskych pracovníkov tieto rozpory ďalej prehĺbi. Podniky majú väčší záujem o zapracovaných robotníkov ako o kategórie pracovníkov s vyššou kvalifikáciou. Veková štruktúra kvalifikovaných pracovníkov zatiaľ nepovedie k uvoľňovaniu pracovných miest. Intenzívny vývoj v národnom hospodárstve vplýva i na vývoj v štruktúre kvalifikovaných pracovníkov. Ďalší vývoj sa bude iste uberať zvyšovaním vzdelania, ale nielen z hľadiska kvantitatívneho, ktorý zodpovedal i extenzívnemu vývoju národného hospodárstva, ale hlavne kvalitatívneho a v súlade s cieľmi sociálnej a hospodárskej politiky. Vedeco-technický rozvoj, štruktúrne premeny, medzinárodná deľba práce, ako aj vlastný prínos každého kvalifikovaného pracovníka k rozvoju

¹⁰ Maturitné vysvedčenie a vysokoškolský diplom sú síce dôležitou podmienkou uplatnenia sa, ale absolventi musia pre zvládnutie znalostí v príslušnom odbore poznať aj prácu (technológiu) s nižšími nárokmi na vzdelanie. Ich perspektíva bude závisieť od zvládnutia všetkých kvalifikačných faktorov (požiadaviek).

¹¹ Strojárske odbory sú síce širokoprilové a môžu byť využité aj v iných odboroch, značný rozsah týchto odchýlok však predsa len signalizuje určité problémy v oblasti zladzovania potrieb s ich uspokojovaním; prípadne aj s prípravou robotníckeho do-

národného hospodárstva, budú rozhodujúcimi faktormi v ďalšom vývoji kvalifikácie pracovných síl.

Potrebu takéhoto vývoja dokumentujú i medzinárodné porovnania, podľa ktorých na 10 tisíc pracovníkov pripadal takýto počet odborníkov v jednotlivých socialistických štátoch: v BLR v roku 1974 578, v roku 1980 — 700; v MLR v roku 1971 — 660; v NDR v roku 1975 — 539, v roku 1980 — 645; v PER v roku 1976 — 611, v roku 1980 — 744; v ZSSR v roku 1975 — 927, v roku 1980 — 1073; v ČSSR v roku 1978 — 617. Nové vedné odbory napr. v biológii, v kybernetike, v robotike, ako aj ich uplatnenie sa v štruktúre národného hospodárstva pri jeho premene budú základňou pre cieľavedomé programovanie a plánovanie v raste kvalifikácie pracujúcich síl.

Prognózy rozvoja, na ktorých sa pracuje i v tomto smere, majú ďalej spresniť celkový plánovitý rozvoj národného hospodárstva.

Recenzie

HLAVÁČEK, Oto: **Mezinárodní trh členských států RVHP**. Praha, Horizont 1983. 152 s.

Marxova myšlienka o tom, že život každého národa závisí stále viac od toho, čo sa deje v živote iných národov, nadobudla v súčasnosti umocnenú platnosť. V súlade s kvalitatívne zložitejším, protirečivejším a citeľnejším charakterom internacionalizácie hospodárskeho vývoja je nevyhnutné formovať aj dimenzie nášho ekonomického myslenia a rozhodovania. V tomto kontexte je recenzovaná monografia O. Hlaváčka veľmi aktuálnym príspevkom, korešpondujúcim s naliehavými potrebami rozvoja ekonomickej teórie a praxe socializmu.

Ústrednou myšlienkou, ktorá explicitne alebo implicitne prestupuje celou logickou štruktúrou práce, začína hneď prvá kapitola: „Nejen teorie, ale i praktické zkušenosti ukazují, že problémy rozvoje ČSSR i celého společenství členských států RVHP je nutné posuzovat z «celosvětových pozic», tj. z hlediska soudobého světa vcelku, s ohledem na selosvětové tendence a zákonitosti, na konkrétní podmínky, za nichž probíhá přechod od světa kapitalistického ve svět socialistický“ (s. 9). V zhode s podtitulom recenzovanej publikácie sa v nej skúma postavenie medzinárodného trhu členských štátov RVHP vo svete a otázky fungovania a riadenia tohto trhu.

Práca je rozdelená na päť kapitol, vytvárajúcich postupnosť prechodu od abstraktného ku konkrétnemu, od všeobecného k zvláštnemu a jednotlivé-

mu, ktorú reprezentuje zrefazenie kategórií: celosvetové hospodárstvo — celosvetový trh — svetový socialistický trh — medzinárodný trh členských štátov RVHP — systém plánovitého riadenia tohto medzinárodného trhu a jeho podsystemy.

V prvej kapitole autor vymedzuje globálne svetové kategórie — celosvetové hospodárstvo a celosvetový trh. Oprávnené zdôrazňuje, že rozdielne názory na tieto kategórie a na chápanie dnešného sveta vcelku, jeho štruktúry a pohybu, nevyhnutne sa odrážajú aj v rozdielnom posudzovaní ktorejkoľvek otázky, týkajúcej sa svetového socialistického trhu. Autor vychádza z toho, že tendencia k prehľbovaniu internacionalizácie hospodárskeho života a vzrastajúcej vzájomnej závislosti národov, odhalená klasikmi marxizmu-leninizmu, pokračuje v celosvetovom meradle aj v súčasnej epoche vývoja ľudskej spoločnosti a dokumentuje to na vzrastajúcom podiele celosvetového spoločenského produktu, ktorý prechádza medzinárodnou výmenou.

Vznikom reálneho socializmu neprestalo existovať celosvetové hospodárstvo, no podstatne sa zmenila jeho sociálno-ekonomická štruktúra. Stala sa dialektickou jednotou dvoch protikladných na seba pôsobiacich častí (sektorov) — svetového socialistického hospodárstva a svetového kapitalistického hospodárstva. Socializmus nemô-

že ignorovať celosvetové tendencie a odmietajú existenciu celosvetového hospodárstva, ale sa musí aktívne podieľať na jeho fungovaní s cieľom jeho prestavby (s. 14).

Tieto autorove úvahy vyúsťujú do správnej a dnes mimoriadne závažnej tézy, že „stupeň a efekt pôsobení socializmu na rozvoj celosvetového hospodárstva je jedným z kritérií úspechu svetového socialistického hospodárstva v jeho súťažení se svetovým kapitalistickým hospodárstvom“ (s. 20).

Rozlíšenie celosvetového hospodárstva a svetového socialistického a svetového kapitalistického hospodárstva a analogicky aj celosvetového a svetových trhov, ktoré autor v práci zdôvodňuje a dôsledne uplatňuje, je účelné a výstižné.

Druhá, rozsahom nevelká kapitola stručne, no funkčne rekapituluje poznatky o svetovej socialistickej sústave a svetovom socialistickom hospodárstve tak, aby zvýraznila niektoré momenty, ktoré sú zvlášť relevantné z hľadiska skúmanej problematiky.

K nim patrí skutočnosť, že v podmienkach, keď svetovú socialistickú sústavu tvoria suverénne štáty, nadobúdajú zvláštny význam princípy ich vzájomných vzťahov (s. 32).

Ďalej, že v súčasnej etape vývoja svetovej socialistickej sústavy rastie relatívny význam jednoty, vyjadrený v princípe socialistického internacionalizmu (s. 33). Kľúčový význam v dialektike formovania a presadzovania jednoty národných a internacionálnych záujmov má vzájomná výhoda (s. 37).

Rastúca previazanosť a podmienenosť národných reprodukčných procesov a objektívna tendencia postupného formovania jednotného reprodukčného procesu ekonomického komplexu RVHP vyžaduje cieľavedomé spájanie predností socializmu s VTR a vytváranie priaznivých podmienok pre účelné

rozvíjanie procesu internacionalizácie socialistického vlastníctva.

Medzinárodný socialistický trh je názov tretej kapitoly. Autor najprv v nej objasňuje širšie a užšie chápanie svetového socialistického trhu, ktoré vymedzuje ako vnútorné trhy všetkých socialistických štátov spojené zahraničným obchodom. V užšom chápaní je zahrnutý len medzinárodný obrat tovaru a autor ho nazýva medzinárodným socialistickým trhom (s. 48).

Podstatu tohto trhu chápe ako komplex nasledovných funkcií: plánovo-reprodukčná, plánovo-kontrolná, funkcia realizácie úspor spoločenskej práce; kritériálna a podnecujúca funkcia, a napokon integračná funkcia (s. 47).

Kritické hodnotenie tendencií vývoja medzinárodného trhu členských štátov RVHP zavrhuje formulovaním úloh, ktoré musí fungovanie tohto trhu v nových podmienkach zabezpečovať (s. 66–67). Tým sa dostáva k otázkam plánovitého riadenia medzinárodného trhu členských štátov RVHP, ktoré sú predmetom skúmania štvrtej — rozsahom najväčšej a obsahovo ťažiskovej kapitoly. Jej prínos je najmä v tom, že autor v nej účinne prispieva k vyvracaniu tých predstáv, ktoré zjavne či skryto považujú socialistický trh a jeho kategórie len za „nutné zlo“, či „prežitok minulosti“, alebo nanajvýš za „doplnok plánovacej metódy“. Prehliadajú, že tovarovo-peňažné vzťahy sa za socializmu samy stávajú predmetom plánovania a nadobúdajú preto plánovitý charakter (s. 69).

Systém plánovitého riadenia medzinárodného trhu členských štátov RVHP sa v práci definuje ako „súhrn nástrojů vytvorených těmito státy k vědomému využívání ekonomických zákonů socialismu, objektivně působících na mezinárodním socialistickém trhu — souhrn vzájemně podmíněných principů, opatření, metod, prostředků, forem a institucí řízení vzájemných zboží“

ně-peněžních vztahů; ... je zároveň jedním z nejdůležitějších podsystémů širšího systému plánovitého řízení vzájemné ekonomické spolupráce a integrace členských států RVHP“ (s. 70).

V rámci plánovitého riadenia medzinárodného trhu štátov RVHP O. Hlaváček účelne rozlišuje dva podsystémy: štátny a medzinárodný. Prvý predstavuje plánovanie a riadenie zahraničného obchodu a menovo-finančných operácií so zahraničím na základe štátneho monopolu. Autor v ňom výstižne objasňuje obsah monopolu zahraničného obchodu, špecifiká základných smerov jeho realizácie vo vzťahu k socialistickým štátom, vo vzťahoch ku kapitalistickým štátom a v systéme celosvetových ekonomických vzťahov. Téza, že „hľadání dokonalejšího systému státního monopolu nemůže spočívat ve vymýšlení nějakého nového modelu nebo názvu“ (s. 76), je nesporně správná, ak by to znamenalo len formálne premenovanie tohto monopolu. Jadro problému však spočíva v tom, že rastúca zložitost a štruktúrovanost vonkajších ekonomických vzťahov, výrazné zvyšovanie ich kvantitatívneho a kvalitatívneho vplyvu na celkový reprodukčný proces objektivne vyžaduje zásadné zdokonaľovanie realizačných foriem monopolu štátu v tejto sfére. Táto požiadavka je implicitne obsiahnutá tak v rozbere dozretých problémov fungovania medzinárodného trhu RVHP, ako aj v námetoch na ich riešenie, ktoré práca prináša.

Autor si cíce nekládol za cieľ vymedziť a širšie charakterizovať jednotlivé funkcie monopolu zahraničného obchodu, resp. i monopolu devízového, no predsa sa na dvoch miestach zmieňuje o ochranných a aktívnych funkciách (s. 24 a 146). Toto rozlíšenie môže byť z určitých hľadísk účelné, avšak môže aj zväzdať k nesprávnej interpretácii v zmysle len pasívnej ochrany. Práve v súčasných podmien-

kach vývoja medzinárodných ekonomických vzťahov vystupuje zvlášť do popredia požiadavka aktívnej obrany, realizovanej na základe koordinovanej súčinnosti členských štátov RVHP.

Druhý podsystém plánovitého riadenia medzinárodného trhu štátov RVHP má medzinárodný charakter a autor v ňom rozlišuje tieto základné prvky: dohodnutie vzájomných dodávok tovaru v procese koordinácie plánov; zmluvný systém; systém kontraktných cien; menový systém, založený na kolektívnej mene; medzinárodné zúčtovanie a medzinárodný úver a právne regulovanie a organizačno-inštitucionálne zabezpečenie. Analýza jednotlivých prvkov (s výnimkou posledného, ktorý sa v práci nerozoberá) dosiahnutých výsledkov, nazretých problémov, aktuálnych úloh a podnetné návrhy na ich riešenie tvoria najsilnejšiu stránku recenzovanej publikácie. Práve tu autor sformuloval najcennejšie zovšeobecňujúce závery i originálne myšlienky. Patria k nim napr. úvahy o nepriaznivom vplyve praxe bilančného prístupu k zostavovaniu národohospodárskych plánov na plánovitost a efektívnost fungovania medzinárodného trhu štátov RVHP a o možnostiach riešenia tohto problému (s. 84—85).

Zaujímavé a podnetné je skúmanie účelnosti a hraníc „očistovania“ svetových cien ako základu pre tvorbu kontraktných cien (s. 117—120). V týchto súvislostiach autor tiež oprávnene stavia otázku, či sa majú kontraktne ceny používať ako nástroj ekonomickej pomoci a vyrovnávania úrovne ekonomickeho rozvoja a odôvodnene považuje za vhodnejšie oddeľovať pomoc od bežného obchodu (s. 121). Mimoriadny význam má záver o tom, že jedným z hlavných protirečení celého systému plánovitého riadenia medzinárodného trhu štátov RVHP je rozdielny prístup k cenovému systému na jednej strane a menovému

systému na druhej strane. Zatiaľ čo cenový systém sa odvodzuje z cien základných svetových trhov, a teda má väzbu na svetovú hodnotu, tak kolektívna mena nie je založená na celosvetových kritériách a nemá väzbu na vonkajšie podmienky, parametre a kritériá (s. 171).

Piata kapitola stručne pojednáva o niektorých najdôležitejších otázkach zahraničného obchodu ČSSR a tvorí vlastne funkčný záver práce. Ukazuje v nej, že závery o predstihu rastu zahraničného obchodu pred rastom materiálnej výroby, a teda aj o stupni zapojenia do medzinárodnej deľby práce sú podstatne skreslené, ak sa vychádza len z hodnotového objemu zahraničného obchodu, lebo jeho fyzický objem vykazoval u nás v 70. rokoch len polovičné tempo rastu. Presvedčivo dôvodí, že „v celé našej ekonomice — nejen v oblasti zahraničného obchodu — musíme pro naše rozhodování

brát kritéria hlavných svetových trhov“ (s. 144).

Positívnu črtou recenzovanej publikácie je to, že autor v nej dokázal organicky spojiť výsledky svojej vedeckovýskumnej práce, predovšetkým v Medzinárodnom ústave ekonomických problémov svetovej socialistickej sústavy pri RVHP, s bohatými poznatkami a skúsenosťami zo zahranično-obchodnej praxe. Vďaka tomu sa mohol vyhnúť úskaliam prílišnej popisnosti a neživej abstraktnosti a sprostredkovať čitateľovi plastický a v mnohom inšpirujúci obraz o objekte, na ktorý bola zameraná jeho práca. Možno právom očakávať, že publikácia vzbudí záujem tak pracovníkov ekonomickej teórie, ako aj hospodárskej praxe, lebo aj v tých prípadoch, keď zastávajú na jednotlivé otázky iný názor, nájdú v nej mnoho cenných podnetov.

Milan Šikula

MICHNIK, Lubomír: **Ekonomická efektívnosť zahraničného obchodu a investícií**. Bratislava, ALFA 1982, 229 s.

V etape intenzívneho rozvoja našej ekonomiky stúpa význam skúmania, sledovania a presadzovania otázok efektívnosti riadenia. Malá, pritom otvorená ekonomika, akou je aj československá ekonomika, je životne zainteresovaná na efektívnom zapojení sa do medzinárodnej deľby práce. Takéto zapojenie nie je dost dobre mysliteľné bez dosahovania potrebnej efektívnosti zahraničného obchodu, ako aj efektívnosti plánovaných a realizovaných investícií. Pritom, ako správne poukazuje autor recenzovanej publikácie, medzi efektívnosťou zahraničného obchodu a efektívnosťou investícií je úzka súvislosť. Zahraničný obchod je na jednej strane nositeľom dovozno-vývozne realizácie investičného procesu, na druhej strane vystu-

puje ako realizátor vývozu výrobkov vyrobených z nových kapacít a ako účastník realizácie technológie a zariadení z hľadiska zabezpečenia plnenia odbytových úloh. Rozhodujúce investície sa orientujú do rozvojových programov. Začlenenie našich rozvojových programov do medzinárodnej deľby práce na základe spoločných prognóz, výroby, výskumu, kooperácie a špecializácie je predpokladom dlhodobého rozvoja našej ekonomiky.

Predmetnú problematiku autor rozoberá v piatich kapitolách. Prvá kapitola má úvodný a teoretický charakter; vysvetľuje postavenie zahraničného obchodu a investícií v reprodukčnom procese.

Druhá kapitola je venovaná ekonomickej efektívnosti zahraničného ob-

chodu, predovšetkým rôznym druhom cien a ich vzájomných väzieb, ktoré v tejto oblasti existujú, vymedzeniu pojmov národohospodárskej a podnikovej efektívnosti a rentability, metodológii určovania ekonomickej efektívnosti zahraničného obchodu u nás i v ostatných členských štátoch RVHP a pod.

Investície vo vzťahu k riadeniu devízového hospodárstva v ČSSR sú predmetom relatívne najkratšej — tretej kapitoly. Podľa platných Podmienok ŠBČS poukazuje sa na uvoľňovanie devízového krytia hlavne pre investičný dovoz, pričom sa akcentuje význam devízovo-návratných úverov v národnom hospodárstve z hľadiska ich pozitívnych vplyvov na výsledky československej platobnej bilancie.

Hodnotenie efektívnosti investícií z hľadiska zahraničného obchodu zahrnul autor do štvrtej kapitoly. Zdôraznil najmä potrebu systémového chápania efektívnosti, pričom do prepočtov efektívnosti treba zahrnúť nielen priame, ale i vyvolané a nepriame náklady a efekty. V osobitných častiach objasňuje otázky devízovej efektívnosti dovozu vo vzťahu k rôznym platobným a úverovým podmienkam, problematike dovozu stavebných kapacít, ako aj efektívnosti investícií z hľadiska medzinárodnej delby práce.

Piata — posledná kapitola vyúsťuje do otázok skúmania efektívnosti zahraničného obchodu prostredníctvom štruktúrnych bilancií, využívania modelovej techniky a modelov pri optimalizácii zahraničného obchodu.

Za klad knihy možno považovať, že autor v nej dal priestor aj problematike výrobných a devízových kalkulácií, ktoré sú jedným zo základných prostriedkov na dosiahnutie vyššej úrovne riadenia. Uvádza aj význam a možnosti použitia metódy limity rentability v jej jednoduchšej i rozvinutej podobe, závislosť ukazovateľa devízo-

vého zhodnotenia nákladov, rozdielového ukazovateľa a rentability exportnej výroby.

V celej knihe sa značná pozornosť sústreďuje na metodológiu jednotlivých ukazovateľov efektívnosti tak vývozu a dovozu, ako aj investícií. Pozoruhodná je pritom šírka záberu, v ktorom sa skúma efektívnosť — nejde len o objasnenie efektívnosti vývozu, dovozu a investícií, ale aj vývozu investičných celkov, dovozu stavebných kapacít, problematiky efektívnosti medzinárodnej špecializácie a kooperácie a pod. Autor objasňuje efektívnosť prostredníctvom jednotlivých ukazovateľov aj v bližších súvislostiach s jednotlivými ekonomickými nástrojmi, akými sú finančno-ekonomické nástroje zahraničného obchodu, devízová zainteresovanosť, devízovo-návratné úvery, medzinárodné investičné úvery atď. Tým, že k uvedenej problematike sa používa správna metodológia — najskôr definícia, potom príslušný výpočet vzorca, ďalej dôsledné vysvetlenie použitej symboliky, je kniha prístupná aj pre teoreticky menej fundovaného ekonóma a umožňuje mu využiť získané poznatky na zdokonaľovanie riadenia, najmä prostredníctvom skvalitnenia rozborovej činnosti.

Popri doteraz platnom a v praxi prevládajúcim ukazovateľom chápaní efektívnosti, autor vidí budúcnosť aj v širšom využití optimalizačných modelov. Pozitívny prínos optimalizačných modelov pre rozhodovací a riadiaci proces, ako správne zdôrazňuje, je predovšetkým v tom, že efektívnosť zachytávajú komplexnejšie ako pri hodnotení ukazovateľmi efektívnosti priamej zahraničnej výmeny.

Z jednotlivých druhov modelov autor na dokreslenie problematiky vhodne uvádza modely optimalizácie investícií súvisiacich so zahraničným obchodom, ako aj modely teritoriálnej optimalizácie zahraničného obchodu

(celkovej zahraničnej výmeny, teritoriálnej štruktúry zahraničnoobchodného obratu i teritoriálnej optimalizácie tovarovo-teritoriálnej štruktúry vývozu). Takéto modely možno použiť pre bežné plánovanie teritoriálnych smerov vývoznovo-dovozných tokov a spomínaný model celkovej zahraničnej výmeny napríklad pre výpočet devízového plánu v globálnych ukazovateľoch. Príklady z použitia uvedených modelov a modelovej techniky predstavujú využitie viacerých najnovších teoretických i praktických poznatkov členských krajín RVHP v tejto oblasti.

V širšom rozsahu sa v knihe poukazuje na možnosti skúmania efektívnosti zahraničného obchodu prostredníctvom štruktúrnych bilancií. Pri použití štruktúrnych matíc možno komplexne vypočítať dovoznú náročnosť výroby alebo vývozu, a to prostredníctvom plných koeficientov dovozu. To má výhodu oproti meraniu jednotlivými ukazovateľmi, lebo napríklad v dôsledku vysokého nepriameho dovozu sa môže stať, že vysoko náročnými sú aj niektoré odvetvia s nízkym roz-

sahom priameho dovozu. Ukazovateľmi sa porovnáva vývoz s tuzemskými nákladmi pripadajúcimi na vývoz. Za použitia lineárneho programovania je preto možné zostavovať prevažne krátkodobé štruktúrne modely optimalizácie výroby a vonkajších vzťahov. Popri tomto využití štruktúrnej bilancie vidí autor aj jej slabšie stránky a ohraničenia, ktoré vyplývajú najmä z toho, že v takýchto modeloch sa predpokladá lineárny vývoj výrobnospotrebných relácií, odrážajú sa vplyvy cenovej sústavy, jestvuje konštantnosť odvodených koeficientov, a tak bilancia poskytuje statický pohľad na prebiehajúce procesy, kým tie majú v skutočnosti dynamický charakter.

Predložená publikácia sa vyjadruje k veľmi aktuálnym a zložitým otázkam dneška kvalifikovane, jasne a zrozumiteľne, a ako vidieť z naznačeného, aj v značnej šírke. Je preto prínosom a patrí do rúk každého, kto sa bližšie zaujíma o otázky efektívnosti zahraničného obchodu a investícií.

Ján Kožehuba

ČANILADZE, V. G.: **Voprosy teorii finansov**. Tbilisi, Izd. Tbilisskogo universiteta 1979. 435 s.

Problematike rozpracovania socialistickej finančnej teórie je venovaných mnoho prác popredných sovietskych vedcov. Aj napriek tomu dosiaľ zostávajú neuzavreté viaceré teoretické otázky, ako napr. podstata a funkcie socialistických financií, úloha financií v reprodukčnom procese, chápanie finančných kategórií atď.

Aktuálnosť recenzovanej práce je v tom, že jej autor sa na základe svojich bohatých vedomostí a dlhodobej praxe, ako aj na základe konfrontácie svojich názorov s názormi v podstate všetkých popredných sovietskych finančných teoretikov, snaží prispieť

k riešeniu týchto otvorených teoretických a metodologických otázok. V celej monografii zastáva názor, že financie nie sú kategóriou nadstavby, ale ekonomickej základne. Ako stúpenec vzťahovej koncepcie, ktorá v súčasnosti panuje, nie je však dôsledný, pretože na mnohých miestach hlása aj tzv. kombinovanú koncepciu financií, podľa ktorej financie predstavujú súčasne peňažné vzťahy i peňažné prostriedky. Tieto dve koncepcie sa v celej práci striedavo vyskytujú. Autor rozoznáva financie v užšom a v širšom chápaní. Prvými rozumie štátny rozpočet, do druhých zaraďuje štátny roz-

počet, úver a financie podnikov a odvetví. Aj toto druhé chápanie je užšie, ako sa bežne chápu financie u nás, pretože do nich nezahŕňa peňažné vzťahy vznikajúce pri tvorbe a použití poisťného a devízového fondu. Prínos tejto monografie nie je len v tom, že dáva najnovší prehľad o vývoji a súčasnom stave sovietskej finančnej teórie, ale aj v tom, že v mnohých jej oblastiach zastáva V. G. Čantladze netriviálne názory a stanoviská, ktoré sa mu vo väčšine prípadov darí aj presvedčivo vyargumentovať (napr. či financie vystupujú len v peňažnej forme alebo aj v naturálnej podobe; či financie súvisia len s rozdeľovaním úhrnného spoločenského produktu, resp. národného dôchodku, alebo aj s rozdeľovaním národného bohatstva a pod.).

Autor tejto monografie je členom korešpondentom Akadémie vied Gruzínskej SSR, profesorom, doktorom vied, vedúcim Katedry financií a úveru na Štátnej univerzite v Tbilisi. Svoje názory k závažným teoretickým a metodologickým otázkam finančnej teórie vyjadruje už od roku 1930 na stránkach odborných časopisov a kníh, zväčša gruzínskych. Recenzovaná práca je jeho prvou monografiou, ktorá vychádza v ruskom jazyku.

Monografia pozostáva z dvoch častí, z ktorých každá sa člení do štyroch kapitol. V prvej časti sa z metodologického aspektu skúmajú otázky podstaty financií, predmetu vedy o financiách v kapitalizme a spolu s tým tu autor podáva kritiku buržoáznych teórií predmetu vedy o financiách.

V prvej kapitole poukazuje na to, že niektorí autori neuznávajú existenciu financií v otrokárskej a feudálnej formácii (E. A. Voznesenskij). Na rozdiel od nich zastáva názor, že financie existujú v každej formácii, kde jestvuje štát. Vznikli ako súčasť vý-

robných vzťahov otrokárskej spoločnosti.

V ďalších dvoch častiach potom oboznamuje čitateľa s finančným myslením v predkapitalistických spoločensko-ekonomických formáciách.

V druhej kapitole skúma podstatu štátnych financií za kapitalizmu. Podrobne objasňuje otázku daní ako základného druhu a elementárnej formy rozpočtových príjmov kapitalistických štátov. Súčasne poznamenáva, že iné druhy štátnych príjmov „... nie sú ničím iným ako zamaskovanou formou daní“ (s. 74).

Poukazuje na to, že peniaze nie sú samy osebe financiami, tak ako peniaze nie sú vždy kapitálom. Financiami (v úzkom zmysle slova) sa stávajú vtedy, keď sa využívajú ako rozpočtové prostriedky, ktoré vyjadrujú priame rozdeľovanie a znovurozdeľovanie národného dôchodku a národného bohatstva. Autor pojednáva o štátnych financiách aj ako o jednej z foriem doplnkového vykorisťovania námezdné pracujúcich.

V tretej kapitole skúma a objasňuje predmet vedy o financiách. Sleduje vývoj obsahu termínu financie z etymologického hľadiska a uvádza, v ktorých prácach klasici marxizmu-leninizmu používali tento termín v užšom a v širšom význame.

Úlohy vedy o financiách vymedzuje nasledovne: „Veda o financiách kapitalistických štátov skúma finančné vzťahy ako špecifické finančné vzťahy alebo špecifické výrobné vzťahy. Tieto vzťahy predstavujú vzťahy znovurozdeľovania, vzťahy rozdeľovania na základe výmeny a vzťahy výmeny na základe rozdeľovania“ (s. 122). Kriticky hodnotí, viaceré definície predmetu vedy o financiách.

Vo štvrtej kapitole sa venuje kritike buržoáznych určení predmetu vedy o financiách. Táto časť práce je veľmi obsažná a hodnotná, pretože v nej au-

tor zhruba na 60 stranách veľmi fundovane hodnotí viac ako 17 prúdov, ktoré sa objavili v buržoáznej finančnej teórii.

Obsahom druhej časti monografie sú otázky teórie financií socializmu. V piatej kapitole autor analyzuje podstatu sovietskych financií. Za svoj cieľ si kladie objasniť otázku, za akých podmienok, resp. kedy sa peniaze premieňajú na financie. K splneniu tohto cieľa považuje za potrebné skúmať otázku pohybu peňažných fondov v kolobehu výrobných fondov a mimo neho. Tento cieľ sa mu však nepodarilo úplne splniť.

Na pohybe rozpočtových a úverových fondov (pohyb poisťovacích fondov si nevšíma) ukazuje, že peniaze (peňažné vzťahy) ako financie vystupujú len do začiatku reálneho kolobehu výrobných fondov a po jeho skončení, t. j., že pohyb peňazí (nielen vlastných, ale aj rozpočtových a úverových) v reálnom kolobehu ich nepremieňa na financie (resp. vedie k strate ich finančného charakteru). Hlavným problémom tejto kapitoly je nájsť kritérium, na základe ktorého by sa dalo spoľahlivo určiť, ktoré z peňažných fondov (i peňažných vzťahov) štátnych podnikov sú súčasťou jeho financií a ktoré nie. To ale z textu pojednávajúceho o pohybe peňažných fondov štátnych podnikov a odvetví národného hospodárstva i zo záveru k tejto kapitole jasne a presvedčivo nevyznieva. O tom svedčia aj myšlienky, ktoré zhrňujú podstatu uvedeného problému. „Ako financie fungujú všetky peňažné fondy, ktoré sa vytvárajú a využívajú ako prostriedok financovania a úverovania, a tie peňažné fondy štátnych podnikov a odvetví národného hospodárstva, s ktorými sa spájajú rozpočtové a úverové fondy. Peňažné vzťahy, ktoré sú vyjadrené v tomto pohybe peňažných fondov,

predstavujú finančné vzťahy socialistickej spoločnosti“ (s. 225–226).

V šiestej kapitole skúma problematiku funkcií sovietskych financií. Poukazuje na to, že v tejto otázke nejstuje jednota názorov a že v podstate proti sebe stoja dve koncepcie: 1. koncepcia rozdeľovacej funkcie a 2. jej odporcovia (A. P. Gokiel, E. A. Voznesenskij a iní). Súčasne poznamenáva, že jednota nie je ani medzi stúpenkami týchto koncepcií. V. G. Čantladze sa prikláňa k rozdeľovacej koncepcii. Uvádza a vysvetľuje tri funkcie: 1. rozdeľovaciu, 2. kontrolnú a 3. chozrasčotnú (s. 237).

V siedmej kapitole vymedzuje predmet vedy o financiách socializmu: „Predmetom vedy o financiách socializmu sú finančné vzťahy — špecifické výrobné vzťahy socializmu, objektívne zákony jestvovania a rozvoja finančných vzťahov“ (s. 281). Zároveň zdôrazňuje, že do jej predmetu musia vstupovať prvky uvedomelej činnosti ľudí, vrátane hospodárskej činnosti socialistickeho štátu. V závere tejto kapitoly podrobne hodnotí jednotlivé koncepcie určenia pojmu sovietske financie a predmetu vedy o financiách.

V poslednej, ôsmej kapitole skúma a objasňuje rozvoj finančného myslenia v ZSSR a v Gruzínskej SSR z hľadiska vytýčených metodologických otázok.

Recenzovaná publikácia dáva širokej verejnosti ucelený prehľad o názoroch sovietskeho finančného teoretika V. G. Čantladzeho, ktoré sa formovali počas jeho viac ako polstoročnej činnosti v oblasti finančnej teórie a praxe. Monografia, s ktorou sa máme možnosť zoznámiť, nám poskytuje široký priestor na premýšľanie, úvahy a pokusy o hlbšie rozpracovanie základných teoretických a metodologických otázok socialistickej finančnej teórie.

Ján Šelešovský
Koloman Šabo

Z novej ekonomickej literatúry*

JANOK, Michal — MARČEK, Ján: **Nákladové a cenové kalkulácie**. Bratislava, ALFA 1983. 320 s.

Cieľom publikácie je rozpracovať teoretické a praktické poznatky o systéme kalkulácií v ČSSR a dať prehľad aj o uplatňovaní kalkulačného systému vo vybraných socialistických štátoch. Publikácia sa opiera o smery cenovej politiky, vyplývajúce z koncepcie hospodárskej politiky KSČ, platnej na 7. päťročnicu.

Základnú štruktúru tvoria kapitoly: tovarovo-peňažné vzťahy, cena a náklady; podstata, význam a úlohy kalkulácií; druhy kalkulácií a kalkulačné vzorce; kalkulačná povinnosť a metódy kalkulácií; oceňovanie v kalkuláciách, normy a normatívy; väzba kalkulácií na plán cien a rozpočet hospodárskych organizácií; kalkulácie a výpočtová technika.

Publikácia má nasledujúce zvlášť charakteristické črty:

— kalkulácie sa rozoberajú ako subsystém sústavy sociálno-ekonomických informácií so vzťahmi na finančný plán, rozpočtovníctvo, normy, normatívy, ako aj na plán vývoja cien;

— cenové a nákladové kalkulácie sa analyzujú ako kalkulačný systém, ktorý je vecne a informačne prepojený na plánovitý rozvoj tovarovo-peňažných vzťahov;

— funkcie kalkulácií sú určené diferencovane podľa stupňov riadenia a cieľov, ktoré majú plniť v konkrétnych podmienkach chozrasčotných organizácií a ústredných orgánov;

— využívanie kalkulačného systému sa spája s tlakom na rast efektívnosti a kvality všetkej práce a s možnosťami využitia výpočtovej techniky pri spracúvaní kalkulácií.

Autori sa v publikácii zaoberajú teoretickými a praktickými otázkami obsahu a funkcií všetkých druhov kalkulácií. Podrobne a so systémovým prístupom rozoberajú teoretické aspekty kalkulácií vo väzbe na mechanizmus riadenia, osobitne na plánovité riadenie cenovej sústavy v ČSSR. Ich význam spočíva najmä v tom, že umožňujú merať spotrebu predmetnenej vynakladanej živej práce na tvorbu konkrétneho výrobku (výkonu) ako úžitkovej hodnoty a vypočítavať cenu a efektívnosť kalkulačnej jednotky pri jej výrobe a použití. Nákladové kalkulácie považujú za nástroj operatívneho riadenia chozrasčotných subjektov a kalkulácie cenové za základný nástroj riadenia štátnej cenovej sústavy.

* V tejto rubrike bude Ekonomický časopis uverejňovať krátke recenzie s prevažne informatívnym charakterom.

Kalkulačný systém definujú ako súhrn metód a postupov zameraných na zisťovanie (výsledné kalkulácie) alebo stanovenie (predbežné kalkulácie) zložiek ceny a ceny na kalkulačnú jednotku. Posudzovanie obsahu a štruktúry kalkulácií je vysvetľované vo vzťahu k spoločensky nutným nákladom a vlastným nákladom hospodárskej organizácie.

Po preštudovaní publikácie čitateľ dospeje k názoru, že kalkulačný systém je jedným z významných nástrojov riadenia, a to nielen podnikového, ale aj centrálneho. Práve tento odbor informačnej sústavy vytvára podmienky pre dôsledné sledovanie, plánovanie a kontrolu úrovne spotreby práce na vytvorenie konkrétnych úžitkových hodnôt a pre hodnotenie výrobkovej efektívnosti. Súčasne umožňuje objektivizáciu tvorby cien a cenových limitov, porovnávanie navzájom zastupiteľných a zameniteľných výrobkov a ich ceny v národnom a medzinárodnom meradle.

Publikácia vyúsťuje do záverov, ktoré sa môžu uplatniť pri zdokonaľovaní kalkulačného systému a pri intenzívnejšom využívaní kalkulácií v podmienkach intenzifikácie ekonomiky. Je veľmi dobrou pomôckou pre ekonomických, ale aj technických pracovníkov riadiacich orgánov hospodárskej sféry, ako aj pre pracovníkov vnútro podnikových útvarov v procese zvyšovania účinnosti riadenia, efektívnosti a kvality všetkej práce. Môže sa však využiť i v ekonomických výskumných ústavoch i ako príručka pri štúdiu otázok nákladových a cenových kalkulácií.

Arnošt Janus

Správy

Štatistická analýza faktorov rozvoja národného hospodárstva

Z poverenia Federálneho štatistického úradu usporiadal Výskumný ústav sociálno-ekonomických informácií Praha v spolupráci s Radou ekonomického výskumu a pod záštitou Československej komisie pre spoluprácu s UNESCO v dňoch 17.—19. mája 1983 v Starej Lesnej seminár s medzinárodnou účasťou na tému *Štatistická analýza faktorov rozvoja národného hospodárstva*. Cieľom seminára bolo prezentovať výsledky československého výskumu v oblasti štatistických analýz faktorov rozvoja národného hospodárstva a ich aplikácií v praxi, ako aj vytýčiť základné smery ďalšieho rozvoja. Obsahovo seminár nadviazal na podujatie *Národohospodárske analýzy v podmienkach automatizácie*, ktoré Výskumný ústav sociálno-ekonomických informácií organizoval v roku 1980 v Prahe.

Rokovaní na seminári sa zúčastnilo spolu 56 odborníkov, z toho 10 odborníkov zo zahraničia. Bolo predložených 30 domácich a 7 zahraničných príspevkov.

Kľúčovým referátom pre rokovanie bol príspevok V. Čápa, námestníka predsedu FSÚ (Federální statistický úřad) *Poslanie štatisticko-ekonomických analýz v podmienkach intenzifikácie československej ekonomiky*. V. Čáp zdôraznil nevyhnutnosť dôsledného prechodu na intenzívnu cestu rozvoja národného hospodárstva a z toho

vyplývajúce požiadavky na ekonomickú teóriu, rozpracovanie metodologických nástrojov a orientácie národohospodárskych analýz ako základného predpokladu pre zdokonalenie sústavy riadenia. Na základe dosiahnutých výsledkov v príspevku formuloval aktuálne problémy rozvoja analytickej činnosti orgánov štátnej štatistiky v nadväznosti na Programový dokument štátnej štatistiky na roky 1981—1985. Osobitnú pozornosť venoval postaveniu sústavy národohospodárskych bilancií v systéme analýz a bilanciám medziodvetvových vzťahov. Ďalšie úlohy štatistiky sa v tejto oblasti spájajú s rozpracovaním a postupnou aplikáciou zložitých matematicko-štatistických metód, rôznych typov modelov, simulačných techník a osobitných vyhodnocovacích systémov v interakcii človek — počítač. Racionálny rozvoj informačných systémov predpokladá kontinuálne zvyšovanie kvality obsahu a aplikáciu progresívnych metód na automatizované spracovanie, uchovanie a vyhľadávanie informácií. Príspevok obsahoval viacero ďalších úloh spolu s podnetmi, ako k ich riešeniu pristupovať.

Ostatné príspevky predložené na rokovaní seminára možno začleniť do troch tematických oblastí.

Prvý tematický okruh tvorili príspevky venované problematike bilancie národného hospodárstva ako zá-

kladného nástroja makroekonomickej analýzy a novým smerom a podmienkam štatistickej analýzy štruktúrnych vzťahov v národnom hospodárstve. Vývoj bilancie národného hospodárstva, základné metodologické princípy jej zostavovania a charakteristiky častkových bilancií súčasného bilančného systému ČSSR uviedol vo svojom referáte Š. Schlosser (FSÚ). Osobitnú pozornosť venoval problematike prepojenia bilančných ukazovateľov s ukazovateľmi úsekových štatistík. Na tento príspevok nadväzoval referát R. Vintrovej (Ekonomický ústav ČSAV), v ktorom autorka ukázala, ako možno využiť bilanciu národného hospodárstva na riešenie nových analytických úloh spojených so skúmaním procesu intenzifikácie reprodukčného procesu. Účelovo zameraný príspevok J. Jílka (Vysoká škola ekonomická Praha) objasnil na všeobecnej rovine jestvujúce rozdiely medzi indexmi fyzického objemu vytvoreného národného dôchodku a indexmi upravených vlastných výkonov vyjadrených v porovnateľných cenách.

Prehľad vývoja medziodvetvového bilancovania v ČSSR, hlavné oblasti aplikácií štruktúrnych bilancií, vrátane charakteristík základných metodologických postupov, bol predmetom príspevku D. Stratila (Výskumné výpočtové stredisko). Autor sa v príspevku zamýšľal aj nad ďalším vývojom medziodvetvového bilancovania v našich podmienkach. Otázkami využívania štruktúrnych bilancií pre plánovacie účely a špecificky zamerané analýzy, ako analýza limitujúcich faktorov ako východiska pre realistickejšie modelovanie temp a proporcií ekonomického rastu, viacodvetvových komplexov, dôsledkov kooperácie na zmeny makroekonomických ukazovateľov a vybraných problémov v cenovej oblasti sa zaoberali príspevky V. Gejdoša (Státní plánovací komise),

Z. Tlustého (Výzkumný ústav plánování a řízení), V. Nachtigala (Ekonomicko-matematická laboratoř EÚ ČSAV) a J. Veverku (Federální cenový úřad).

Zo zahraničných referátov možno do tohto tematického okruhu zaradiť príspevky L. Drechslera (MLR), I. Kudryckej (PLR) a U. Ludwiga (NDR). Prvý príspevok bol orientovaný na niektoré nové požiadavky kladené na bilanciu národného hospodárstva. Druhý sa zaoberal problémami analýzy štruktúrnych vzťahov, najmä z hľadiska možností zvýšenia konečnej spotreby a exportu v podmienkach optimálneho rozdeľovania deficitných zdrojov. Podobnú problematiku obsahoval aj posledný príspevok s tým, že predmetom skúmania sú tendencie vývoja nevýrobnej spotreby podľa vytypovaných komplexov a analýza ich materiálovej, fondovej a pracovnej náročnosti.

Druhú tematickú skupinu tvorili referáty zaoberajúce sa problematikou štatistických analýz procesu intenzifikácie a faktorov zabezpečujúcich tieto procesy. Na rozpracovanie teoretických otázok intenzifikačných procesov v socialistickej ekonomike a ich merania sa orientovali príspevky J. Vanera a M. Tomsa (EÚ ČSAV), pričom príspevok posledne menovaného autora vyústil do typológie procesu intenzifikácie a klasifikácie fáz prechodu od extenzívneho k intenzívnemu typu rozvoja. S problematikou štatistického sledovania a hodnotenia intenzifikácie národného hospodárstva vystúpil V. Ježdík (FSÚ). Podobný charakter mal aj príspevok V. Abrahámovej (VÚSEI — Výskumný ústav sociálne ekonomických informací), venovaný možnostiam štatistického merania prínosov vedecko-technického pokroku. Skúsenosti z analýz procesu intenzifikácie československej ekonomiky prezentoval F. Brabec (VÚPŘ), a to tak z národohospodárskeho pohľadu, ako aj z pohľadu rezortov, VHJ a podnikov.

Vplyv inovačných procesov na hospodárske výsledky výrobných organizácií bol predmetom príspevku F. Valentu, člena korešpondenta ČSAV, ktorý rozoberal dva možné typy modelu hospodárskeho vývoja, rozvrstvenie, štruktúru a proporcionalitu inovačných akcií, ich ekonomické efekty a hierarchiu.

Ďalšie referáty v tejto tematickej skupine boli zamerané na vecné analýzy. D. Libnar (Federální ministerstvo financí) sa venoval otázkam rozboru efektívnosti v oblasti finančného hospodárenia, V. Klaus (Státní banka československá) sa orientoval na problematiku intenzifikácie reprodukčného procesu československej ekonomiky a jeho ovplyvňovanie bankovou menovou politikou, K. Novotný (FSÚ) uviedol analýzu základných prostriedkov ako faktora intenzifikácie výroby, K. Dyba a V. Kupka (EÚ ČSAV) analyzovali vplyv vonkajších nárazov, ich odvozy vo vnútornej ekonomike a pôsobenie na proces intenzifikácie. S metodologickými a vecnými problémami analýzy vplyvu štruktúry národohospodárskych komplexov na efektívnosť použitia základných výrobných faktorov sa zaoberal K. Zeman (VÚPŘ). Z metodologického aspektu bol zaujímavý príspevok J. Kaňokovej (VŠE Praha), orientovaný na metodické postupy analýzy vertikálnych a horizontálnych väzieb ekonomických ukazovateľov.

Zo zahraničných referátov v tomto tematickom okruhu vzbudil pozornosť príspevok predložený Sekretariátom RVHP, zameraný na niektoré otázky analýzy faktorov procesu intenzifikácie spoločenskej výroby, príspevok H. P. Höschela (NDR), ktorý sa zaoberal analýzou efektívnosti ekonomických jednotiek, ako aj príspevok D. Mičeva (BLR), orientovaný na problémy štatistickej analýzy vedecko-technického pokroku.

Napokon *tretiu tematickú skupinu* tvorili príspevky venované údajovej základni pre vykonávanie štatistických analýz v procese intenzifikácie. Príspevky mali všeobecnejší charakter, týkali sa nielen obsahu informačného systému, jeho rozvoja a integrácie, ale aj prostriedkov racionalizácie informačných systémov. Nad požiadavkami na informačný systém vyplývajúcimi z budúceho dlhodobého rozvoja sa zamýšľal vo svojom príspevku J. Kolář (SPK). Problémy usporiadania štatistických ukazovateľov ako nástroja budovania údajových základní pre makroekonomické analýzy boli predmetom príspevku M. Berného a V. Šímu (VÚSEI).

Metainformačný systém umožňuje riešiť problém kvality, organizácie a disponibilít údajov a vytvárať predpoklady pre racionalizáciu a postupnú automatizáciu štatistických analýz. Na otázky jeho využitia pre ekonomické analýzy sa orientoval príspevok D. Šoltésa (VVS Bratislava) a J. Kafku (INORGA). S problematikou údajovej základne analýzy procesu automatizácie a kybernetizácie vystúpil J. Zelinka (Ústav pro využití ekonomických informací). K. Kačír (Ústav systémového inžinierstva priemyslu) hovoril o problematike efektívneho využitia výpočtovej techniky pre zdokonaľovanie analýz. Na významnosť integrácie rezortných ukazovateľov pri analýze dovoznej náročnosti československého priemyslu poukázala vo svojom referáte B. Plchová (VŽE Praha). V poslednom príspevku tohto bloku autori J. Seger a J. Žváček (VŠE Praha) demonštrovali program umožňujúci grafické znázornenie vývojových tendencií ukazovateľov štvrtročných časových radov očistených od sezónnych vplyvov. Materiály seminára sa publikujú v štyroch zväzkoch. Prvé tri zväzky boli vydané pred seminárom a obsahovali príspevky československých účastní-

kov. Štvrtý zväzok bude publikovaný neskôr a bude obsahovať diskusné príspevky a ďalšie materiály.

Priebeh a výsledky seminára jednoznačne preukázali užitočnosť výmeny poznatkov a skúseností v oblasti makroekonomickej analýzy medzi domácimi a zahraničnými odborníkmi. Umožnili zhodnotiť dosiahnuté výsledky v oblasti rozvoja ekonomickej teórie a metodológie makroekonomických analýz, ako aj posúdiť stupeň ich aplikácie v orgánoch štátnej štatistiky, plánovania a ďalších centrálnych úradov a porovnať ich s výsledkami dosahovanými v zahraničí. V tejto súvislosti seminár poukázal na viaceré aktuálne problémy, na ktoré treba sústrediť pozornosť, a súčasne prispel k vytypovaniu hlavných smerov riešenia. Opätovne sa potvrdila nevyhnutnosť orientácie analýz na

komplexné hodnotenie stavu a vývoja ekonomiky, ako aj na riešenie kľúčových problémov ekonomiky, najmä efektívnosti národného hospodárstva, hodnotenie priebehu intenzifikačných procesov, dosahovanie vnútornej a vonkajšej rovnováhy ekonomického systému v podmienkach omedzených zdrojov a spomaleného ekonomického rastu a ďalšie. Výskumná základňa získala takto nové podnety pre ďalšiu orientáciu výskumnej činnosti v oblasti štatisticko-ekonomických analýz. Seminár poskytol aj podnety pre zvyšovanie efektívnosti štatistickej analytickej práce. Prispel i k zjednoteniu názorov a prístupov k riešeniu aktuálnych otázok procesu intenzifikácie ekonomiky tak v československom výskume a ekonomickej praxi, ako aj v rámci krajín RVHP.

Dalimil Stratil

POKYNY PRE AUTOROV

Rukopisy prijíma redakcia Ekonomického časopisu, Obrancov mieru 2, 813 64 Bratislava. Články majú mať teoretický charakter zodpovedajúci zameraniu časopisu, ich názov má byť stručný a výstižný. Ku každému článku pripraví autori resumé v rozsahu najviac 30 riadkov. Časopis uvádza resumé v ruskom a anglickom jazyku. Príspevky sa predkladajú v 3 exemplároch (1 originál a 2 kópie) napísané podľa platnej ČSN (60 úderov v riadku, maximálne 30 riadkov na jednej strane). Rozsah článkov je najviac 20–25 strojom písaných strán, hodnotiacich recenzií (podľa rozsahu knihy) 4–7 strán, informatívnych recenzií 1–2 strany, správ 3–5 strán. Redakcia neprijíma rukopisy v kópiách bez originálu, ani texty získané rozmnožovacou technikou. Poznámky, ktoré patria pod čiaru, číslujú sa poradovým číslom v texte a prikladajú sa súhrnne za článok. Takisto sa v texte označujú obrázky, grafy a schémy a zaraďujú sa za článok. Bibliografické citácie musia zodpovedať ČSN 01 0197 – Bibliografické citace. Odvolania na literatúru sa označujú v texte alebo v poznámkach pod čiarou príslušným poradovým číslom v hranatej zátvorke; zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci článku. Matematické vzorce a výrazy majú byť napísané, pokiaľ je to možné, strojom, zreteľne a podľa zaužívaných zvyklostí. Autor má uviesť presnú adresu svojho pracoviska a tituly; dostane niekoľko separátnych výtlačkov svojho príspevku.

Autori článkov: prof. Ing. HUTNÍK, Félix, DrSc., Vysoká škola ekonomická, Odbojárov 10, 832 20 Bratislava – RNDr. POŽGAY, Rudolf, Výpočtové laboratórium SIPK, Cintorínska 5, 814 88 Bratislava – Ing. GÁL, Fedor, CSc., Výpočtové stredisko SAV, Dúbravská 9, 842 35 Bratislava – Ing. BORŽOVÁ, Alžbeta, CSc., Vysoká škola ekonomická, Odbojárov 10, 832 20 Bratislava – Ing. LISÝ, Ján, CSc., Vysoká škola ekonomická, Odbojárov 10, 832 20 Bratislava – doc. Ing. ŠÍBL, Drahoš, CSc., Vysoká škola ekonomická, Odbojárov 10, 832 20 Bratislava – doc. Ing. KALISKÝ, Juraj, CSc., – Ing. STRAKA, Pavel, CSc., Ústav rozvoja vysokých škôl, Drieňová 34, 821 02 Bratislava

Z OBSAHU EKONOMICKEHO ČASOPISU číslo 2/32/1984

- SOROKINOVÁ, Inessa Fedorovna: Potravinový program ZSSR — jeho miesto a význam v súčasných podmienkach rozvoja sovietskej spoločnosti
 JANEČEK, Milan: Perspektívy spolupráce medzi obchodom so zeleninou a ovocím a poľnohospodárskou výrobou
 ŠTRAUCH, Dušan — OLEXA, Michal: Pokus o identifikáciu zmien determinantov vývoja produkcie priemyslu ČSSR
 KOŽAR, Jozef: Hodnotenie kvality výrobkov
 HOCH, Róbert: Potreba rozvoja infraštruktúry

**Z OBSAHU časopisu Ekonomického ústavu ČSAV
 POLITICKÁ EKONOMIE číslo 2/32/1984**

- FÁREK, Jiří: Energetický problém a hlavné smery jeho řešení v zemích RVHP
 KOTULAN, Antonín: Konstrukce stimulační funkce indukující předávání nezakreslené informace
 VOBORIL, Jan: Ke zdokonalování dlouhodobého prognózování
 IZÁK, Vratislav: Objemy produkce, rostoucí náklady a parametrické ceny — komplikující faktory
 URBAN, Jan: K poklesu temp růstu produktivity práce ve vyspělých kapitalistických zemích
 MALÝ, Václav a kol.: Hlavní směry zdokonalování řízení strojírenství v období intenzifikace
 FARSKÝ, Miroslav — MAŠTEROVÁ, Jindra: K ekonomické problematice přípravy a zavádění maloodpadových výrobních technologií
 VANIČEK, Vlastimil: Ekologický pohled do budoucna

EKONOMICKEHO ČASOPISU

Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, ročník 32, 1984, č. 1. — Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Hlavný redaktor Ivan Okáli, výkonný redaktor Jozef Markuš, redaktorka Katarína Rybanská, tajomníčka redakcie Nad'a Proksová. — Vytlačili: Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Ružomberok. — Registračná značka F 7021. — Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS-UED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 813 81 Bratislava. Celoročné predplatné Kčs 96.—, jednotlivé čísla Kčs 8.—.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON und SAGNER, D-8000, München 34, Postfach 34 01 08, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1984.